

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HARİCİLİKTE İMAMET ANLAYIŞI

Emrah BOZKURT

Danışman
Doç. Dr. Mehmet İLHAN

İZMİR-2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek lisans olarak sunduğum " Haricilikte İmamet Anlayışı" adlı çalışmanın tarafımdan, bilimsel, ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

İmza:

.../.../2019

Emrah BOZKURT

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Haricilikte İmamet Anlayışı

Emrah BOZKURT

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Temel İslam Bilimleri Programı

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar arasında ilk görüş ayrılıkları imamet mevzusunda vuku bulmuştur. Bu durum İslam tarihinde ilk fırkaların kurulmasına zemin hazırlamıştır.

Hz. Osman'ın kendi devrinde sergilediği tutum ve davranışlardan dolayı Müslümanlarca tepkilere ve eleştirilere neden oldu. Hatta bu eleştiriler dozunu arttırarak O'nun şehit edilmesine neden oldu. Hz. Ali'nin hilâfete getirilmesi Müslümanların birliğini sağlamaya yetmedi. Hâricîler, Tahkîm hadisesinden sonra imâmetin işlerliğini kaybettiği kanısına vararak ana bünyeden ayrılan ilk fırka olmuşlardır. Böylece İslam tarihindeki yerlerini almışlardır.

Çalışmamızın birinci bölümünde Ehl-i Sünnet, Mürcie, Şîa ve Mutezile'nin imâmet anlayışlarını ortaya koymaya çalıştık.

İkinci bölümde ise; Hâricîler'in imâmet kavramını, imamın göreve gelme biçimini, imamın görevlerini, Kureyşîlik ve imamın görevden çekilmesi gibi mevzuları değerlendirdik.

Anahtar Kelimeler: İmâmet, Hâricîlik, Ehl-i Sünnet, Şîa, Mürcie, Mutezile, Kureyşîlik.

ABSTRACT

Master's Thesis

The Understanding of The Imamate in Khawarji

Emrah BOZKURT

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Basic Islamic Sciences Program

After the death of the Prophet, the first dissent among Muslims occurred in the Imamate. This situation paved the way for the establishment of the first sects in Islamic history.

The first reactions that emerged as criticism and opposition to Osman resulted in his martyrdom and the break-up reached the climax with the Arbitration incident. Kharijites, after the Arbitration incident, assumed that the Imamate had lost its function and thus they took their place in the history of Islam as the first group to leave the main body.

In the first chapter of our study, we discussed the understanding of Imamate of Ahl al-Sunnah, Murji'ah, Shia and Mu'tazila.

In the second chapter, the Imamate concept of Kharijites, the procedure for the appointment of the Imam, the duty of the Imam, Justice, Qurayshism, Shura and the procedure for the dismissal of the Imam were discussed.

Keywords: Imâm, Khawarij, Ahl al-Sunnah, Shia, Murji'ah, Mu'tazila, Qurayshism.

HARİCİLİKTE İMÂMET ANLAYIŞI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂMİYET'İN İLK DEVRİNDE İMÂMET ANLAYIŞI

1.1. İMÂMET'İN TANIMI	4
1.1.1. Sözlük ve Terim Anlamlarıyla İmâmet	4
1.2. KUR'ÂN-I KERÎM'DE İMÂMET ANLAYIŞI	7
1.3. HADİS-İ ŞERİFLERDE İMÂMET ANLAYIŞI	10
1.4. HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE İMÂMET	12
1.4.1. Hz. Ebu Bekir'in İmâmeti	13
1.4.2. Hz. Ömer'in İmâmeti	15
1.4.3. Hz. Osman'ın İmâmeti	17
1.4.4. Hz. Ali'nin İmâmeti	18
1.5. MÜRCİE'DE İMÂMET ANLAYIŞI	18
1.6. MU'TEZİLE'DE İMÂMET ANLAYIŞI	20
1.7. ŞÎA'DA İMÂMET ANLAYIŞI	29
1.7.1. İmâmiyye'de İmâmet Anlayışı	32
1.7.2. Zeydiyye'de İmâmet Anlayışı	37
1.7.3. İsmâiliyye'de İmâmet Anlayışı	40
1.8. EHL-İ SÜNNET'TE İMÂMET ANLAYIŞI	41

İKİNCİ BÖLÜM

HÂRİCİLİK'TE İMÂMET ANLAYIŞI

2.1. HÂRİCİLİĞİN ASKERÎ VE SİYÂSÎ TARİHİ	47
2.2. HÂRİCÎ FIRKALAR	60
2.2.1. Muhakkime-i Ülä (Harûriyye) Fırkası	61
2.2.2. Ezârîka Fırkası	61
2.2.3. Necedât Fırkası	62
2.2.4. Sufriyye Fırkası	63
2.2.5. Acârîde Fırkası	63
2.2.6. Beyhesiyye Fırkası	64
2.2.7. İbâdiyye (İbâziyye) Fırkası	65
2.2.8. Seâlibiyye Fırkası	68
2.3. HÂRİCİLİK'TE İMAMIN GÖREVE GELME ŞEKLİ	69
2.4. HÂRİCİLİK'TE İMAMIN GÖREVLERİ VE GÖREV SÜRESİ	71
2.5. HÂRİCİLİK'TE İMAMDA ARANAN ŞARTLAR	73
2.5.1. Müslüman ve Erkek Olmak	74
2.5.2. Hür Veya Köle Olmak	74
2.5.3. Şûrâ	75
2.5.4. Allah'a Bîat	76
2.5.5. el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu 'ani'l-Munker	76
2.5.6. Âlim – Âdil– Zâhid ve Efdal Olmak	77
2.5.7. Kureyşli Olmak	78
2.6. HÂRİCİLİK'TE İMÂMETİN GEREKLİLİĞİ	81
2.7. HÂRİCİLİK'TE İMAMIN GÖREVİNİN SONLANMASI	82
SONUÇ	84
KAYNAKÇA	86

KISALTMALAR

AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFY	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
b.	Bin, İbn
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Enst.	Enstitü
Hz.	Hazreti
Haz.	Hazırlayan
İA	İslam Ansiklopedisi
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
MÜİFD	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MÜSBE	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Nşr.	Neşreden
r.a.	Radiyallahu anh
s.	Sayfa
sy.	Sayı
sad.	Sadeleştiren
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
Tahk.	Tahkik
Trc	Tercüme eden
Tsz	Tarihsiz
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

İslâm tarihinde imamet anlayışı, gerek dini açıdan gerekse siyasi açıdan dikkat çeken en önemli mevzulardandır. Müslümanlar arasında en önemli görüş ayrılıkları; imâmet, hilâfet ve devlet başkanlığı meseleleri sebebiyle vuku bulmuştur. İmâmet konusunda ortaya çıkan tartışmalar, pek çok fırkanın doğmasında en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Bu fırkaların başında yer alan Hâricîler'in imamet anlayışlarına meşruiyet arama çabaları, onları Müslümanların en sağlam delil olarak kabul ettikleri Kur'an-ı Kerim'e ve Hz. Peygamber'in sünnetine sevk etmiştir.

Hâricîler'in hür seçim yoluyla imamın belirlenmesi ve imamın Kureyşli olma zaruretinin bulunmaması yönündeki görüşleri, görebildiğimiz kadarıyla üzerinde sınırlı şekilde durulmuş bir mevzudur.

Biz bu çalışmamızda Hâricîlerin özellikle imamet konusundaki karakteristik görüşlerini, diğer mezheplerin bu konudaki anlayışıyla da mukayese etmek suretiyle fikir-hâdisi irtibatı çerçevesinde ve süreç içindeki değişimleri de dikkate almaya çalışarak incelemeye çalıştık.

Hâricîlerin tarihi, tahkîm'den itibaren imam ve halifelerle fiili mücadeleler içinde geçmiştir. Bundan dolayı onlar ile ilgili yapılan çalışmalar düşmanları tarafından tahrip edilmiştir. Buna bağlı olarak Hâricîlerle ilgili günümüze ulaşan bilgilerin pek azı gerçek Hâricî kaynaklara dayanmaktadır.

Hâricîlerle ilgili daha çok *Tarihü't-Taberî* vb. tarih kaynakları, *Makâlat* vb. kelim ve mezhepler tarihi kaynaklarından ve *el-Fihrist* gibi tabâkat kitaplarından bilgi edinilmektedir. Fakat Hâricîler ile ilgili aktarılan bu bilgiler, daha çok görüşlerini red veya takdir etme gibi sebeplerle muhafaza edilmiştir.¹

Hâricîler ile ilgili eser veren ilk müelliflerden olan Ebû Mihnef Lût b. Yahya (157/774)'dır. Onun Hâricîlerle ilgili eserlerinden bazıları şunlardır: *Kitâbu ehli'n-Nehveran ve'l-Havaric*, *Kitâbu Bilal el-Haricî*, *Kitâbu Hadisi'l-Ezarika*, *Kitâbu Dahhak el-Haricî*'dir.² Hâricîler hakkında eser veren ilk dönem yazarlarından biri de

¹ Ethem Ruhi Fıçlalı, "Hâricîler", *DİA*, XVI, 1997, s.172.

² Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Dârü'l Ma'rife, Beyrut, 1978. ss. 136-137'den aktaran Mehmet Haberli, *Eş'ari'nin Makâlat'ında Hâricîlerin Sınıflandırılması Ve Öne Çıkan Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, İstanbul, 2006, s.66.

Vâkıdî (207/822)'dir. O da *Kitâbu Sıffin, Kitâbu's Sunne ve'l Cemaat ve Terkil Havâric fî'l Fiten* gibi eserler yazmış ancak bu kitaplar günümüze ulaşmamıştır.³

Taberî'nin *Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk*'u, el-Eş'arî'nin *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*'i, Bağdadî'nin *el-Fark Beyne'l-Firak*'ı, eş-Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'i, Nevin Abdulhalık Mustafa'nın *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*'i, Wellhausen, Julius'un *İslâmiyet'in İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri, (Ahzâbu'l-Muârazati's-Siyetsiyeti'd-Diniyyet-i fî-Sadri'l-İslam, el-Havâric ve 'ş- Şia, Arap)*'ı, Ethem Ruhi Fığlalı'nın *Günümüz İslam Mezhepleri, Hariciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı ve İbadiye'nin Doğuşu Ve Görüşleri* (Doktora Tezi), William M. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Nevbahtî'nin *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Firak Fıraku's-Şia'sı* adlı eserleri başlıca ana kaynaklarımızdır.

Hâricîlik veya Hâricîliğin kolları ile ilgili kitap, tez ve makale düzeyinde ülkemizde bazı akademik çalışmalar da dikkat çekmektedir. Konumuz çerçevesinde yapılan çalışmalar şunlardır;

Adnan Demircan'ın *Hâricîler'in Siyasi Faaliyetleri*⁴ isimli çalışma, Haricilerin görüş ve düşüncelerinden ziyade siyasi yönlerini dikkate almıştır. Yazar, Haricilerin isyanlarının en yoğun olduğu Emeviler dönemi sonuna kadar devam eden etkinliklerini incelemeye almıştır.

Halil İbrahim Bulut'un *Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik ve Günümüze Yansımaları*,⁵ isimli çalışması Haricilerin marjinal bir grup olmalarından, İslam'ı siyasallaştırmış ve İslamiyeti sert bir şekilde yorumlamalarından bahsetmiştir.

Hasan Hüseyin Ballı'nın *İlk Hâricîler'de Demokrasi Anlayışı*,⁶ isimli Yüksek Lisans Tezi, Yunan felsefesinde demokrasi anlayışı ve Haricilerde demokrasi anlayışı ile ilgili düşüncelere yer vermiştir.

Mehmet Kubat'ın *Hâricîler'in İmamet Görüşleri Bağlamında Yapılan Bazı Çağdaş Yorumların Tutarsızlığı*⁷ adlı makale çalışmasında Haricilerin, bedevî ve

³ İbnü'n-Nedim, **el-Fihrist**, s.144'ten aktaran Mehmet Haberli, **Eş'arî'nin Makâlât'ında Hâricilerin Sınıflandırılması Ve Öne Çıkan Görüşleri**, s.66.

⁴ Demircan, Adnan. **Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008.

⁵ Halil İbrahim Bulut, "Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Hâricîlik ve Günümüze Yansımaları", **Usul İslam Araştırmaları**, Cilt:11, Sayı:11, 2009, ss.41-54

⁶ Hasan Hüseyin Ballı, **İlk Hâricîler'de Demokrasi Anlayışı**, (Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir, 2002

⁷ Mehmet Kubat, "Hâricîler'in İmamet Görüşleri Bağlamında Yapılan Bazı Çağdaş Yorumların

cehalet içinde olduklarından ve fikrî konularda da sürekli çeliştiklerinden bahsetmiştir.

Taha Akyol'un kaleme aldığı *Hâricîler ve Hizbullah*⁸ isimli çalışmasında Haricilerin kendileri gibi düşünmeyen diğer Müslümanlara yaptıkları muamelelere değindiği gibi modern çağda da Haricilik benzeri akımların sosyolojisini inceliyor.

Bizim bu çalışmamızın en önemli kısmı, Hâricîlerin imamet anlayışını kaynaklarıyla gün yüzüne çıkartılmasını sağlamak ve İslam tarihi ve düşüncesine olumlu ve olumsuz etkilerini tespit etmektir. Çünkü Hâricîlik ile ilgili kaleme alınan eser ve makalelerin pek çoğu Hâricîlerin genellikle menfi yönlerinden bahsetmeyi yeterli bulmuştur.

Tutarsızlığı", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 6 Sayı. 27, Yaz, 2013, ss.316-335.

⁸ Taha Akyol, **Hâricîler ve Hizbullah (İslâm Toplamlarında Terörün Kökleri)**, Doğan Kitapçılık, Mart, 2000.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂMİYET'İN İLK DEVRİNDE İMÂMET ANLAYIŞI

1.1. İMÂMET'İN TANIMI

1.1.1. Sözlük ve Terim Anlamlarıyla İmâmet

Sözlükte, "emme" fiil kökünden gelen imâmet sözcüğü, imam kelimesinin mastarıdır. İmamet; öne geçmek, kastetmek, yol göstermek, sevk etmek, idare etmek ve imam olmak gibi anlamlara gelir.⁹

Türkçede gündelik ifadede kullanılan imam, vakit namazı kıldıran ve namazda kendisine uyulan kimse olarak kabul edilir. Fıkıh'ta kendisine tabi olunan, rey ve içtihat sahibi İmam Ebu Hanîfe, İmam Şafiî gibi zatlar için kullanılan bir ifadedir.

Genel olarak ise imam; İslam anlayışında sözü dinlenen, ilim sahibi, rehber, önder ve lider kişilere verilen bir unvandır. İmam sözcüğünün önder ve lider manasına gelen bir âyette şöyle buyrulur: "Her grup insanı imamlarıyla çağıracağımız gün kimin kitabı sağından verilirse onlar, kitaplarını okurlar. Ve onlar, en küçük bir haksızlığa uğratılmazlar."¹⁰

Terim anlamda imam sözcüğü; sosyal hayata ve dine ait meseleleri yöneten¹¹, kendisine itaat edilen, rehber¹² gibi anlamlar için kullanılmaktadır.

İmam; cemâatle kılınan namazlarda en önde durup, mihrapta namaz kıldıran ve namazda kendisine uyulan kimseye denilir. "Bütün insanları kendi imamlarıyla çağıracağız"¹³ âyetinde bahsi geçen imam; önder, genellikle toplumu yönlendiren ve bireyler üzerinde etkili olan kimseler anlamına gelmektedir.¹⁴ Müslümanların önderlerine ve rehberlerine imam denilmesinin sebebi; camide herkesin önünde

⁹ Ebü'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrerem b. Ali El-Ensâri İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, Dârü's-Sadr, Beyrut,1997, c. XI, s.22-24'ten aktaran Mustafa Öz - Avni İlhan, "İmâmet", **DİA**, c. XXII, İstanbul, 2000, C. XXII, s. 201.

¹⁰ İsra, 17/ 71.

¹¹ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, **et-Ta'rîfât**, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, (et-Ta'rîfât) s. 33'ten aktaran Öz - İlhan, **İmâmet**, s. 201.

¹² Râgıb el-İsfehânî, **Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an**, Thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Darü'l-Kalem, Beyrut, (Elfâzi'l-Kur'an) 1998, s. 87'den aktaran Öz - İlhan, **İmâmet**, s. 204.

¹³ İsra, 17/71.

¹⁴ Ahmed Mahmûd Subhî, **Nazariyyetu'l-İmâme**, Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye Yayınevi, Beyrut,1991, s. 21.

olması, mihrapta namaz kıldırması ve en önde durmasıdır.

İmam, dinî ve siyasî olarak sorumluluğu üstlenen Resulullah'tan sonra Müslümanların önderlerine verilen isim olarak ifade edilmiştir.¹⁵ İlk devirlerde dinî ve dünyevî alanlardan sorumlu olan ve Müslümanlara liderlik yapan devlet başkanlarına imam denildiği bilinmektedir.¹⁶

Hilâfet kelimesinin "halfen, hilfeten ve hilâfeten" şeklinde mastarları bulunur. Hilâfet kelimesini anlamı; diğerinden sonra onun yerine geçmek, başka birinin yerine geçmek, başkasına vekil olmak, başkasını temsil etmek gibi anlamlara gelmektedir.¹⁷

Hz. Muhammed (s.a.v.) müminlere rehberi olmasından dolayı Hz. Peygamber (s.a.v.)'e imam denilmiştir.¹⁸ Hz. Muhammed (s.a.v.)'in vefatından sonra Hz. Peygamber (s.a.v.)'in makamını kullanan ve ümmete dini ve siyasi olarak rehberlik ve önderlik yapan kimselere imam veya halife denildiği bilinmektedir.¹⁹

Hz. Muhammed'in vefatından sonra O'nun yerine getirilen Hz. Ebubekir, Halîfetu Resulillah unvanını kullanmıştır.²⁰ Hz. Ömer, hâlîfe oluktan sonra ilk olarak Halîfetu-Halîfeti Resulillah unvanını kullanmıştır. Ancak bu unvan uzun olduğu için, yerine Emîru'l-Mü'minîn unvanını tercih etmiştir. Bundan dolayı ilk olarak Emîru'l-Mü'minîn unvanı, Hz. Ömer (r.a.) döneminde hâlîfe yerine kullanıldığı bilinmektedir.²¹ Hz. Osman döneminde Halîfetullah unvanı kullanılmıştır. Hz. Ali döneminde ise tekrar Emîru'l-Mü'minîn unvanı tercih edilmiştir.

Devlet başkanlarını ifade etmek için kullanılan imam sözcüğüyle, camide namaz kıldırın imamları birbirine karıştırmamak için, devlet başkanlarını ifade etmek için imâmet-i uzma, imâmet-i kübra kavramları tercih edilmiştir.

Resulullah'tan sonra Müslümanları siyasi ve hukuki olarak en yüksek mertebeye yöneten kimseler için imâmet kavramı Kelâm, Fıkıh ve Tarihte farklı başlıklarla ele alınmışlardır. Kelâm ve Fıkıh kitaplarında, genellikle imâmet başlığı altında incelerken; Tarihçiler, Hz. Ebû Bekir'den başlayıp Osmanlı Devleti'nin

¹⁵ Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, **Kelâm Terimleri Sözlüğü**, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, (Kelâm Terimleri) s. 153.

¹⁶ Mustafa Öz - Avni İlhan, "İmâmet", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000, c. XXII, s. 201.

¹⁷ İbn Manzûr, IX, s. 83'ten aktaran Öz - İlhan, **İmâmet**, s. 201.

¹⁸ Firuzabâdî eş-Şirâzi, **el-Kâmus el-Muhît**, Mısır, trs. s.76.

¹⁹ A. Subhî, s. 20.

²⁰ İbn Haldûn, **Mukaddime**, Tahk. Arslan Tekin, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, I, s.578

²¹ Celaleddin Suyutî, **Târihu'l-Hulefâ**, Guraba Yayınları, Beyrut, 1974, s. 123'ten aktaran Hasan Gümüšoğlu, **İslam'da İmâmet ve Hilâfet**, Kayıhan Yayınları, 1999, s. 24.

sonuna kadar devam eden yönetimi hilâfet kelimesiyle ifade etmişlerdir.²²

İmâm, Emîru'l-mü'minîn, Ulû'l-emr gibi kavramlar devlet başkanlığı makamını ifade etmek için kullanılan yaygın tabirlerdir. Kelam ilmine ait eserlerde, yönetim ve idareye dair en yaygın başlık olarak imâmet kelimesi, tercih edilmiştir.²³ Kelamcılar arasında imâmet kavramının daha çok kullanılmasının sebebi H. II. (M. VIII.) yüzyılda Hişâm b. Hakem ve Ali b. Mîsem gibi Şîa fırkasına mensup Şii müelliflerinin eserlerinde imâmet kelimesinin daha çok kullanıldığı görülmüştür.²⁴

İmâmet kavramı hakkında İslam tarihi boyunca birbirinden farklı görüşler beyan edilmiştir. Zira bu konuda ittifak etmediklerinden dolayı ortak bir tarif söz konusu değildir. Cüveyni, imâmet kavramını şu şekilde tarif eder:

*"İmâmet, hem fertleri hem toplumu din ve dünya işlerinde ilgilendiren genel bir başkanlık ve tam bir liderliktir. Başlıca gayesi, vatani saldırılardan korumak, halkı idare etmek, İslam davetini yerine getirmek, ihtilafları gidermek, zâlimlerden mazlumların hakkını almak, vermeyenlerden hak sahiplerinin hukukunu temin etmektir."*²⁵

Mâverdi de şöyle tarif eder: "İmâmet, dini muhafaza etme ve dünyevi işleri yerine getirmek için peygamberliğe halef olmak üzere konulan bir makamdır."²⁶ Ömer Neseffî'ye göre imâmet: "Hz. Peygamber'e vekâleten dini ikame için kurulan bir müessesedir ki, bütün ümmetin ona tabi olması vaciptir."²⁷ İbn-î Haldun ise imâmet ve hilâfet kavramlarına aynı tarifi vermiştir. İbn-î Haldun, dine sahip çıkma ve İslam'a uygun olarak dünya siyasetini icra etmek üzere şeriat sahibine naiblik etmek²⁸ diye izah getirmiştir.

Bu tanımlara genel olarak bakıldığında tariflerin lafızlarının birbirinden farklı, manalarının ise birbirine benzer olduğu görülmektedir. Sünni İslam âlimleri, imâmet ve hilâfet sözcüklerini genellikle birbirlerinin yerine kullandığı ifade

²² Öz- İlhan, s. 201.

²³ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn**, çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2005. (Makâlâtü'l-İslâmiyyîn), c.I, s.141.

²⁴ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, **el-İbâne an Usûli'd-Diyâne**, İsrak Yayınları, İstanbul, 2010, (el-İbâne an Usûli'd-Diyâne) s. 219.

²⁵ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüküddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nisâbü'rî. **el-Gıyâsî İslamda Başkanlık Sistemi**, Çev. Doç. Dr. Abdullah Ünalın, Mevsimler Kitap, İstanbul, 2016, s.55.

²⁶ Ebu'l-Hasan Habib el-Mâverdi, **el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye**, thk. Ahmed Mübârek el Bağdadi, Kuveyt 1989, s.176'dan aktaran Öz - İlhan, **İmâmet**, s. 202.

²⁷ Ömer Neseffî, **Âkaid**, Otağ Yayınları, Haz. M.Seyyid Ahsen, İstanbul, 1971. s.126.

²⁸ İbn-i Haldûn, **Mukaddime**, s.510.

edilebilir. Allah resulünün vefatından sonra bu iki kavram "şeriata sahip çıkmak, dünyevî meseleleri dinin gereklerine göre çözüp, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e vekâlet etmek"²⁹ anlamında kullanılmıştır.

Sünni literatürde imamet ile hilafet kavramları aynı anlamda ve birbirinin yerine kullanılmıştır.³⁰ İmâmiyye Şîa'sında imamet anlayışı şudur: Allah Resulünü ruhanî ve cismanî açıdan temsil eden en geniş makam olup, bunu inanç temellerinden biri olarak kabul etmişlerdir.³¹

1.2. KUR'ÂN-I KERÎM'DE İMÂMET ANLAYIŞI

Kurân-ı Kerîm'de iktidar ve yönetim açısından imam, halife ve ulu'l emr gibi kavramlar yer almaktadır. Kur'an'da imam, altı³² ayette tekil olarak, beş³³ ayette çoğul olarak geçmektedir. İmam kelimesi lügat manasıyla dokuz ayette önder³⁴, bir ayette apaçık bir kitap³⁵, bir ayette de açık bir yol³⁶ anlamında geçmektedir.

Kurân-ı Kerîm'de imam kavramı genellikle salih amelleri yapanlar ve hidayete vesile olanlar³⁷ manasında kullanılmıştır. Örneğin bir âyette şöyle buyrulmuştur:

"Bir vakit Rabbi, İbrahim'i bir takım kelimelerle denemişti. Sonra deneme bitince, Rabbi 'Seni insanlık için önder yapacağım' demişti. O da 'Soyumdan da (önderler yap)' dedi. Allah da 'Benim ahdim, haksızlık yapanlara (zalimlere) ulaşmaz' demişti."³⁸

Bu ayette önderlerin Allah'ın tüm buyruklarını harfiyen yerine getirdiğinden bahsetmektedir. Elmalılı buradaki imameti, şariat ve dünya işlerinde insanlara önderlik ve liderlik etme³⁹ olarak tabir etmiştir. Yine başka bir âyette sabreden İsrailoğulları'na Allah'ın ayetlerine kesinlikle inandıkları takdirde kendi içlerinden

²⁹ İbn-i Haldûn, **Mukaddime**, s.151.

³⁰ Gümüüşoğlu, s. 318.

³¹ Vahid Taghiyev, **İbnü'l-Mutahhar el-Hullî'nin İmamet Düşüncesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE., İstanbul, 2007, s. 1.

³² Bakara 2/124; Hicr 15/79; Hud 11/17.

³³ Tevbe 9/12; İsrâ 17/71; Enbiya 21/73; Kasas 28/5, 41.

³⁴ Bakara 2/124; Hud 11/17; Furkan 25/74; Ahkâf 46/12.

³⁵ Yasin 36/12

³⁶ Hicr 15/79.

³⁷ Enbiya 21/73.

³⁸ Bakara, 2/124.

³⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Azim Dağıtım Ürünleri, İstanbul, cilt:10, 1992, s.99.

onları doğru yola sevk eden önderler tayin edildiğini belirtir.⁴⁰ Bu âyette imam kelimesini iyilikte önder manasında kullanılmıştır. Başka bir âyette antlaşmaya ihanet eden ve İslam'a dil uzatan küfrün önderleriyle⁴¹ savaşılmaması gerektiğinden bahsetmektedir. Ayrıca Kurân-ı Kerîm'de kötülüğe teşvik edenler ve insanları doğru yoldan saptıranlar⁴² için de imam kelimesi kullanılmıştır. Şu âyette ise imam kelimesi kötülükte önder manasında ifade edilmiştir: "Biz onları, ateşe çağırın önderler yapmıştık. Kıyamet günü yardım göremeyeceklerdir."⁴³ Yine bunun gibi menfi manada, başka bir âyette imam kelimesi şöyle geçmektedir: "Bütün insanları, liderleriyle birlikte çağırdığımız gün, kimin kitabı sağından verilirse, işte onlar kitaplarını okurlar ve onlara en küçük bir haksızlık yapılmaz."⁴⁴ Bu âyetlerin genelinden anlaşılacağı üzere Kur'an'da imamet müspet ve menfi anlamlarda telaffuz edilmiştir.

Kurân-ı Kerîm'de yönetim açısından imâmet dışında hilâfet kavramı da geçmektedir. İstilah olarak genellikle birbirinin yerine telaffuz edilmiş olsa da Kur'an'da "hilâfet" kelime anlamı itibarıyla imâmetten farklıdır. Hâlife kavramı tekil anlamda iki⁴⁵, çoğulları halâif dört⁴⁶ hulefâ kelimesi ise üç⁴⁷ âyette geçmektedir. Ancak bazı âyetlerde bireysel olarak halife kılma, bazı âyetlerde genel manayla halife kılma anlamında geçmektedir. Örneğin bir âyette Hz. Davud bireysel bir hâlife olarak zikredilmiştir:

*"Ey Davud, Biz seni yeryüzünde bir halife yaptık. İnsanlar arasında adaletle hükmet. Keyfe tâbi olma ki seni Allah yolundan saptırmasın. Allah yolundan sapanlara, hesap gününü unutmaları yüzünden, çetin bir azap vardır."*⁴⁸

Yine başka bir ayette şöyle buyrulmaktadır: "Bunun üzerine onu (Hz. Nuh'u) yalanladılar. Biz de onu ve gemide onunla beraber olanları kurtardık. Onları yeryüzüne hâlifeler yaptık..."⁴⁹ Bu âyette Nuh'un gemisinde bulunan müminlerin yeryüzünde hâlife kılındıklarından bahsetmektedir.

⁴⁰ Secde, 32/24.

⁴¹ Tevbe, 9/12.

⁴² Kasas, 28/41.

⁴³ Kasas, 28/41.

⁴⁴ İsrâ, 17/71.

⁴⁵ Bakara, 2/30; Sâd, 38/26.

⁴⁶ En'âm, 6/165; Yunus, 10/14, 73;

⁴⁷ A'râf, 7/69, 74; Neml, 27/62.

⁴⁸ Sad, 37/26.

⁴⁹ Yunus, 10 /73.

"Hani Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife karar kılacağım' demişti de melekler, 'Orada fesat yapacak ve kan akıtacak birini mi karar kılacaksınız? Oysa biz seni överek yüceltiyor ve seni sürekli takdis ediyoruz.'" ⁵⁰

Bu ifadeler genel olarak halife kılma ile ilgilidir. Bu âyette geçen hâlîfe kavramı ile ilgili farklı görüşler olmakla birlikte burada geçen halife kelimesiyle sadece Hz. Âdem'in değil, Hz. Âdem ve onun soyundan gelen neslin kastedildiğine dair görüşler sunulmuştur.⁵¹

Âyetlerde imametle ıstılahi manada benzer anlama gelen "Ulu'l-Emr" kavramı da geçmektedir. Âyetlerde emir sahipleri anlamında iki⁵² âyette geçmektedir. "Ey imân edenler, Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin..."⁵³ Bu ayetteki ulu'l-emr kavramında, kimlerin kast edildiği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Ragıb el-İsfahani, ayette geçen ulu'l-emr için; "Resulullah (s.a.v.) zamanında onun tayin ettiği emirler, Ehl-i Beyt'in imamları, iyiliği emredenler, fukaha ve Allah'a itaat eden din ehli"⁵⁴ olduğunu söylemiştir.

Ulu'l-emr kavramını Ehl-i Sünnet, yöneticiler anlamında yorumlamıştır. İtaat kavramını da tanımlayarak izahata kavuşturmuşlardır. Müslümanların başında olup devleti yöneten kimseye, itaati farz olarak nitelemişlerdir. Ancak bu devlet başkanının (yönetici) Kur'an ve Sünnet'ten sapması durumunda Müslümanlar bu yöneticilere karşı itaati terk edebileceklerini söylemişlerdir.

Devlet başkanı Allah'ın âyetlerine ve Peygamber'in sünnetine göre devleti yönettiği sürece, kendisine uyulur. Fıska düşen idareciye itaat edilmez. Müslüman toplumunun huzuru bozulmayacaksa yöneticinin görevi sonlandırılmalıdır. Eğer toplumun düzeni bozulacaksa, kendisine isyan edilmemelidir.⁵⁵

Âyetlerde geçen imamet sözcüğü, lügat manası farklı telaffuzlarla birbirine yakın anlamlarda yer almıştır. Bazı âyetlerde müspet bazı ayetlerde menfi anlamda kullanılmıştır. Hâlîfe kelimesinin ise hem birey hem de bir topluluk için kullanıldığı

⁵⁰ Bakara 2/30.

⁵¹ Fahreddin er-Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, Çev. Sadık Doğru, Lütfullah Cebeci, Huzur Yayın Dağıtım, İstanbul, C.I, s.381.

⁵² Nisa, 4/59, 83.

⁵³ Nisa, 4/59.

⁵⁴ Râgıb el-İsfehânî, **el-Mufredâtu fî Garîbi'l-Kur'ân**, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, 1986, s. 25.

⁵⁵ Ethem Ruhi Fığlalı, **Günümüz İslam Mezhepleri**, İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2011, (İslam Mezhepleri), s.73.

görülmüştür. Ayrıca âyetlerde Müslümanların liderliği, yöneticiliği gibi anlamlar bulunmaktadır. Bu âyetlerde imam profilinin nitelikleri ve özellikleri net olarak belirtilmemiştir. Kur'ân'da imamın özellikleriyle alakalı olarak adalet, itaat, istişare gibi bazı genel kurallar yer almaktadır.⁵⁶

1.3. HADİS-İ ŞERİFLERDE İMÂMET ANLAYIŞI

Hz. Peygamber, hicretten sonra Medîne şehrinde Müslümanlara yönetici olması ve imâmeti üstlenmesiyle; imâmetin gerekliliği ve imâmetin uygulanışı ile ilgili detaylı delilleri Müslümanlara sunmuştur.

İmâmet meselesi Hz. Peygamber'in fiili sünnetinde; imâma itaat, âdil imamın övülmesi, zâlim imamın yerilmesi, imamın sorumluluğu, Müslümanları kandıran ve aldatan imamların cezası gibi ifadeler detaylı bir biçimde yer almıştır.

Hadis kaynaklarında imamet konusuyla alakalı müstakil bölümler oluşturulmuştur. Örneğin Buhari, Kitabu'l-Ahkâm'ında⁵⁷ imâmet konusu ile ilgili hadislere yer verdiği gibi farklı yerlerde de imamet ile ilgili hadislere⁵⁸ yer vermiştir. Müslim, Kitabu'l-İmare'de,⁵⁹ İbn Mace, Kitâbu'l-Cihad⁶⁰, Ebu Davut, Kitabu's-Sünne'de⁶¹ imamet ile ilgili hadislere yer vermiştir.

Hadis kitaplarında yönetimle ilgili alanlarda; imam⁶², emir⁶³, hâlife⁶⁴ gibi kelimeler geçmektedir. Hadislerde geçen imâmet ve imam lafızları iki temel anlamda geçmektedir. Bunlardan birinci anlam, namaz kıldırın ve namazda kendisine uyulan kimse; ikinci anlam ise bizim de çalışmamızın kapsamını teşkil eden, sözü dinlenen, din ve dünya işlerinde lider, önder, rehber ve devlet başkanıdır. Bu konuyla ilgili olarak Ebû Hureyre (r.a) Peygamber (sav)'den şu hadisi nakletmiştir:

⁵⁶ Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, İz Yayıncılık, I, İzmir, 1973, ss.48- 55.

⁵⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870). **el-Câmi'u's-sahîh, Ahkâm**, Nşr. Muhammed Nizâr Temîm - Heysem Nizâr Temîm, Beyrut, 1995, s.5.

⁵⁸ Buhari, **Zekât**, s.16;

⁵⁹ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875). **el-Câmi'u's-Sahih**, Çağrı Yayınevi, İstanbul, 1981, ss.1, 5, 8.

⁶⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (ö. 273/887). **es-Sünen, Cihad**, Nşr. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Riyad, 1996, s.39.

⁶¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi (ö. 275/889) **es-Sünen**, İstanbul, Çağrı Yayınları, c. I-V, 1981, s.8.

⁶² Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915). **es-Sünen, Zekât**, Nşr. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Riyad, 1996, s.77.

⁶³ Ebu Davut, **Melâhim**, s.17.

⁶⁴ İbni Mace, **Mukaddime**, s.88.

"İsrailoğullarını idare etmek için Allah, peygamberler göndermiştir. Benim vefatımdan sonra peygamber gelmeyecektir. Sizi idare etmek için halifeler gelecektir."

—Sahabe'den biri, *Eğer birden çok halife olursa? diye sordu.*

*Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle cevap verdi: "İlk halifeye biat ediniz. Onların emirlerini dinleyip onlara itaat ediniz..."*⁶⁵

Bu hadisten anlaşılacağı üzere Hz. Muhammed (s.a.v)'in ardından nübüvvet son bulacağı için Müslümanları idare edecek bir imamın belirlenmesi zorunludur. İmamet gerekliliği konusunda diğer bir hadiste ise Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden mesulsünüz. İnsanların başında olan imam çobandır ve insanlardan sorumludur."⁶⁶

Hadisler ışığında, İmam Nevevi⁶⁷ ve pek çok âlim, imamın gerekliliğinin vacip olduğu konusunda ortak görüşe sahiptirler. İbnu'l- Esîr şöyle demiştir:

*"Hiçbir akliselim, vatani korumanın, idari otoriteyi sağlamanın şart olduğunda şüphe etmez. Zira insanlar heva ve hevesleriyle fikir ayrılıklarıyla baş başa bırakılır, birlik ve beraberlik içinde tek çatı altında toplanmaları sağlanmazsa, rejim yıkılır, idare dağılır, ayaklanmalar baş gösterir ve zulüm başını altır gider. Şerhiler çoğalır."*⁶⁸

Bu konuda İbn Hazm; bütün Ehl-i Sünnet, Mürcie ve Şîa imâmetin vacip olduğuna ittifak ettiklerinden bahsetmiştir.⁶⁹ Yine bu mevzuda "İmamlar Kureyş'tendir"⁷⁰ hadisini özellikle Ehl-i Sünnet, Şîa fırkaları benimsemişlerdir.

İmâmet konusunda İslam tarihi boyunca tartışılan belki de en önemli mevzu Resûlullah'ın kendi makamına gelecek kimseyi tespit edip etmediği meselesidir. Burada iki ana görüş ortaya çıkmıştır. Birinci görüşe göre Resûlullah kendi makamına gelecek kimseyi hayattayken tespit etmiştir. Diğer görüşe göre ise böyle bir tayin söz konusu değildir.

Şîa, Resulullah'ın kendi makamına uygun kimseyi tayin ettiğini savunur; imâmet meselesini "İnsanların tercihleri ve görüşleri söz konusu olmayıp, Allah

⁶⁵ Buhâri, **Sahîh, Kitâbü'l-Ahkâm**, s.267.

⁶⁶ Müslim, **Sahîh, Kitâbü'l-İmare**, s.53.

⁶⁷ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, **Muğnil Muhtaç**, Çev. Soner Duman, Miraç Yayınları, c. IV, 2017 s.129.

⁶⁸ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnu'l- Esîr, **Câmiu'l-Usûl**, Çev. S.Kemal Sandıkçı, Muhsin Koçak, Ensar Neşriyat, 2008, (Câmiu'l-Usûl), c.IV, s.84.

⁶⁹ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm. **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvai Ve'n-Nihal**, Darul Marife, Beyrut,1986, s.87'den aktaran Mehmet Haberli, **Eş'ari'nin Makâlat'ında Hâricîlerin Sınıflandırılması Ve Öne Çıkan Görüşleri**, (Yüksek Lisans Tezi), 2008, s.53.

⁷⁰ Buhâri, **Sahîh, Kitâbü'l-Ahkâm**, s.4.

üzerine vacip olan bir durum"⁷¹ olarak inanç esası olarak kabul ederler. Ehl-i sünnet ve Mu'tezile'nin ekseriyetine göre; imâmetin gerekliliği, Allah üzerine zorunlu bir konu olmayıp halkın yerine getirmesi gereken bir meseledir.⁷²

İmâmet'te tayinle ilgili olarak Hz. Peygamber'e atfedilen bazı rivayetler bulunmaktadır. Kur'an'da detaylı olarak bahsedilmeyen imâmet konusu, bu rivayetlerde detaylı bir biçimde mevcuttur. Ancak Hz. Peygamber'in halifeyi tayin ettiğine dair hadisleri savunanlar olduğu gibi halifenin Hz. Peygamber tarafından tayin edildiğini reddedenler de olmuştur.

Müslümanlar arasında imamet mevzusunda ihtilafların Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte başlamasının sebebi, Hz Muhammed (s.a.v) imam seçme sorumluluğunu ümmete bırakmasından kaynaklanmış olabilir. Fakat Resulullah'ın işlerini ashabıyla birlikte istişareye dayalı bir sistemle yürüttüğü için imâmet mevzusunu da ümmetin yorumuna bıraktığı söylenebilir. Bütün bu hadiseler gösteriyor ki Resulullah, kendisinden sonra makamına geçmesi gereken yönetici, imam veya halifeyi tespit ve tayin etmemiştir. Eğer imam tayin etmiş olsaydı Müslümanlar kendi arasında imamın kim olacağı konusunda tartışmazlardı. Mezheplerin imamet konusundaki düşüncelerini daha sonraki alt başlıklarda detaylı açıklayacağımız için şimdilik bu kadar değinmeyi yeterli bulduk.

1.4. HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN DÖNEMİNDE İMÂMET

Resulullah'tan sonra, Müslümanların başında yönetimi temsil edecek kişi konusunda ashab arasında bazı tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların nedeni Resulullah'ın kendisinden sonra yerine geçmesi gereken şahsı belirlememiş olmasıdır.⁷³ Hem âyetlerde hem de Resulullah'ın sözlerinde devletin yönetim biçimi ile ilgili açık bir hüküm yoktur. Ancak âyetlerde⁷⁴ ve hadislerde Müslüman topluluğuna " Şûrâ" prensibi tavsiye edilmiştir. Bu prensip sayesinde İslam dini, Müslüman toplumunun istedikleri kişiyi seçme ve kendi sorunlarını çözme fırsatı vermiştir.

⁷¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh Kummî, **Risâletü İ'tikâdâtî'l-İmâmiyye**, Trc. Ethem Ruhi Fırlalı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978, s.107.

⁷² en-Nesefî, **Bahru'l-Kelâm**, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, s. 170.

⁷³ Sönmez Kutlu, "Ehl-i Sünnet Siyâset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması", **İsam Mezhep Araştırmaları**, I/1, Bahar, 2008, ss.7-26.

⁷⁴ Şura, 42/38.

Hız. Peygamberden sonra Müslümanların çözmesi gereken ilk problem yönetici meselesiydi. Resulullah'ın vefatıyla Ensâr ve Muhacir arasında yönetimin kime ait olacağı tartışıldı. Ensâr ve Muhaciri karşı karşıya getiren yönetim meselesi kısa sürede çözümlenerek, imâmete Hz. Ebu Bekir uygun görüldü.⁷⁵ Hz. Ebu Bekir, yaygın kanaate göre istişareye dayalı⁷⁶ Ehl-i hal ve'l-Akd yani Müslümanların ekserisinin görüşüyle seçilmiş,⁷⁷ Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'in tavsiyesiyle yani Velayet-i Ahd yoluyla seçilmişti.⁷⁸ Osman b. Affan'ın halifeliği Özel Şûrâ diye isimlendirilen, Hz. Ömer'in belirlediği Şûrâ tarafından seçilmişti. Hz. Ali ise "Ehl-i hal ve'l-Akd'in" büyük çoğunluğun oyuyla⁷⁹ halife olarak seçilmiştir. Fakat ilk dört halife devri bittikten sonra hilafet seçimi şura yerine veraset yoluyla gerçekleştirilmiştir.

1.4.1. Hz. Ebu Bekir'in İmâmeti

Resulullah Veda Haccı'nda Müslümanlara iki emanet olan Kur'an-ı Kerim ve kendisinin sünnetini bıraktığını ilan etmişti.⁸⁰ Fakat kendisinin vefatından sonra Müslümanların başına geçecek kimse için herhangi bir bilgi vermemiştir. Bu durum Hz. Peygamber'in imâmet mevzusunu Müslümanların tercihine bıraktığını göstermektedir.

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in cenazesi kaldırılmadan ashab, Sakîfetü Benî Sâide'de Resulullah'tan sonra yönetime kimin geçeceği konusunda ihtilafa düşmüştür. Hz. Peygamber'den hemen sonra yönetici seçimi, Araplarda yeniden doğacak kabilecilik ruhunun hortlaması endişesi ve Müslümanlar arası birliğin

⁷⁵ Ekrem Ziya Umeri, **Sahih Rivayetlere Göre Dört Halife Dönemi**, Beka Yayınları, Çev. Kasım Koç, İstanbul, 2018, s.40.

⁷⁶Yakubî, **Târîh**, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat Yayınları, Beyrut, I-II, 1960, s. 102-103; Ahmet Akbulut, "Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara, 4: 2, 2006, (İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları) ss. 1-10.

⁷⁷ Ebû Yusuf Muhammed Pezdevi, **Ehl-i Sünnet Akaidi**, Çev. Şerafeddin Gölcük, Kayhan Yayınları, İstanbul, 1980, s. 262; el-Amidi, **Ebkaru'l-Efkâr fi Usûli'd-Din**, tahk. Ahmed Ferid el- Mezidi, Daru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 2003, (Usûli'd-Dîn) III, s.532.

⁷⁸ Aliyyu'l-Kari, **Fıkh-ı Ekber Şerhi**, Çev. Hüseyin S. Erdoğan, Hisar Yayınları, 2016, ss. 171 -175.

⁷⁹ Muhammed Rıza, **Ali b. Ebi Talib Rabi u'l-Hulefai'r-Raşidîn**, Tahk. Hassan es-Seyyid ed-Derviş, Daru Alemu'l-Kutub 2005, s. 102'den aktaran Mehmet Haberli, **Eş'ari'nin Makâlat'ında Hâricilerin Sınıflandırılması Ve Öne Çıkan Görüşleri**, (Yüksek Lisans Tezi), 2008, s.53.

⁸⁰ İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-Kubrâ**, Dâr Sâdir, Beyrut, tsz. II, s.184.

bozulacağı kaygısı göz önüne alınınca Müslümanların bu aceleci tutumunun yerinde bir karar olduğu söylenebilir.

Hız. Muhammed'den sonra kimin halife olacağı konusu Ensâr tarafından tartışılmaktaydı. Muhacir de bu tartışmayı duyar duymaz Benî Sâide çardağındaki toplantıya yetiştirler. Ensâr, Hız. Peygamber'in vefatından sonra Sa'd b. Ubâde'yi kendilerine imam olarak belirlediler. Muhacirlerin ise toplantıdan önce imam olarak belirledikleri bir kimse yoktu. Ancak toplantı esnasında Hız. Ebû Bekir, Hız. Ebû Ubeyde ve Hız. Ömer'i Muhacirler imam olarak teklif etmişlerdi.⁸¹ Onlar daha önce bu konuyu değerlendirmek için o sırada sabit bir aday ismi zikretmemişlerdi.

Hubâb b. Münzir adındaki Hazrecli sahabe "Bir halife bizden olsun bir halife sizden"⁸² teklifini sundu. Nitekim bu görüş de çözüm olmadı hatta Hız. Ömer ile Hubâb b. Münzir arasında bir münakaşa meydana geldi. Bunun üzerine Hız. Ebu Bekir şöyle bir konuşma yaptı:

"Muhacirler yönetime daha layıktır. Onlara haset etmeyiniz. Siz sıkıntı halinde Onları üstün tutunuz ve böyle devam ettiniz. Allah'ın Muhacir kardeşlerinize verdiği hayırda onlara haset etmeyiniz. Ben sizi Ebû Ubeyde ve Ömer'e biat etmeye davet ediyorum. Onlardan ikisini de sizin için yönetime uygun buluyorum. Çünkü onlar bu işe ehildirler".⁸³

Hız. Ömer, Hız. Ebu Bekir'in bu teklifini reddederek imamete layık olanın Hız. Ebu Bekir'in kendisi olduğunu şu sözlerle açıklamıştı:

"Ey Ebû Bekir, içimizde imamete en layık kimse sensin. Sen hayatta oldukça kimse bu görevi üstüne almayacaktır. Çünkü Resulullah hayattayken namazı bir tek sana emretti. Mağara'da Hız. Peygamber(s.a.v)'le sen vardın, elini uzat sadece sana biat edeceğiz"

Hız. Ömer'in bu sözlerinden sonra ilk olarak Beşir b. Sa'd adında Ensâr'dan sahabe Hız. Ebubekir'in eline uzanarak ona biat etti. Diğerleri de sırayla biat ettiler.⁸⁴

Benî Sâide gölgeliğindeki tartışmalardan sonra Ehl-i hal ve'l- akd'in en faziletlipleri, Hız. Ebu Bekir'e halifeleri olarak tabi oldular. Ardından Hız. Ebu Bekir'e Halifetü Resulillah (Resulullah'ın halifesi) unvanı verildi. Bu arada halife kelimesi Müslümanların liderliği ve devlet başkanlığı görevlerini yerine getiren kişiyi ifade

⁸¹ Cem Zorlu, **İslam'da İlk İktidar Mücadelesi**, Yediveren Yayınları, Konya, 2002, s. 157.

⁸² Ebu Câ'fer Muhammed b. Cerir Taberî, **Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk**, Kahire, Cilt: I, 1939, (Tarihu'l Ümem) s. 1841'den aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.172

⁸³ İbn Kuteybe, **el-İmâme ve's-Siyâse, (Hilâfet ve Siyaset)**, Çev. Kadir Erbil, Maruf Yayınları, Samsun, 2017, s. 10.

⁸⁴ Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvahid eş-Şeybanî el-Cezerî İbnu'l-Esir, **el- Kâmil fi't-Tarih, Darul-Kutubi'l-İlmiyye**, Beyrut, 1987, II, (Kâmil) ss.191 -193'ten aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.17.

etmek için ilk defa kullanılmıştır.⁸⁵ Hz. Ebu Bekir yaklaşık iki yıllık hilafetinden sonra yerine geçecek kişiyi kendisi belirlemiş ve Müslümanlar da Hz. Ebu Bekir'in kendi yerine geçirdiği Ömer b. Hattab'a itiraz etmeden itaat etmişlerdir.

Hz. Ebu Bekir kendini hilafete layık görmediğini "En hayırlınız olmadığım halde başınıza tayin edildim"⁸⁶ sözüyle belirtmiştir. Ayrıca her an adaletten ayrılma ihtimaline sahip olduğunu ve ümmet tarafından düzeltilmeye ihtiyaç duyduğunu şu sözleriyle belirtmiştir:

*"Ey insanlar! Eğer görevimi hakkıyla yapabilirsem bana yardım edin ve bana uyunuz. Eğer haksızlığa düşersen beni doğru yola getirin! Ben Allah'ın emrine ve Resulullah'ın sünnetine tabi olduğunca bana tabi olunuz. Allah'ın emrine ve Resulullah'ın sünnetine uymadığımda bana tabi olmayınız."*⁸⁷

Hz. Ebu Bekir bu sözleri ile herhangi bir kabile veya aşiretin üstün vasıflara sahip olamayacağını, hilâfeti (imâmîti) hak etmek için neseb üstünlüğü olmadığını ve imamların masumiyet niteliğini taşımayacağını belirtmiş olabilir.

Hz. Ebu Bekir'in ilk Müslümanlardan olması, hicret sırasında Hz. Peygamber'in yanında bulunması, Kur'an'ı Kerim'de Hz. Peygamber'in mağara arkadaşı⁸⁸ olarak anılması ve hatta Muhammed (s.a.v) şiddetli rahatsızlandıktan sonra namazları kıldırması⁸⁹ hâlife olmasında etkili olduğu düşünülen hususlardır. Ancak Hz. Ebu Bekir'in halife olmasında etkili olan en önemli sebep; Hz. Muhammed'in vefatından sonra imamet seçiminde takındığı tutum ve kabiliyetidir.⁹⁰

1.4.2. Hz. Ömer'in İmâmîti

Hz. Ebu Bekir, Sakîfetü Benî Sâide'de yaşanan tartışmalardan sonra imam olması için Hz. Ömer ile Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı tavsiye etmiştir. Fakat Ashab Hz.

⁸⁵ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî Taftazânî, **Şerhu'l-Akaid**, Trc. Talha Hakan Alp, Rihle Kitap, İstanbul, 2011. V, s.263.

⁸⁶ İbnu'l-Esir, **el-Kâmil**, ss.191 -193'ten aktaran Fığlalı, **Hâriciler**, s.173.

⁸⁷ M. Yusuf Kandehlevi, **Hayâtü's-Sahâbe**, Çev. Ahmet Meylani, İslami Neşriyat, İstanbul, 1983.c.3 s.317.

⁸⁸ Mehmet Azimli, "Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Halife Seçimler", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: 7, Sayı:1, 2007, s. 40.

⁸⁹ İsmail b. İbn Kesir, Ömer. **el-Bidâye ve'n-Nihaye**, Mektebetü'l-Maarif, Beyrut, 1966, c.V, s.232

⁹⁰ Bu konuda bk.Ebu'l-Muin en-Nesefî, **Tevhid'in Esasları (Temhîd)** çev. Hülya Alper, İz Yay. İst 2017, s. 152

Ebu Bekir'i hilafete layık görerek ona ittiba etmişlerdir.⁹¹ Hz. Ebu Bekir, halife olmadan önce Sakîfetü Benî Sâide'de Hz. Ömer'i tavsiye etmişti. Fakat bu teklifi, reddedilmişti. Hz. Ebu Bekir vefatına yakın yine aynı teklifte bulunarak Hz. Ömer'in kendisinden sonra hâlife olması için sahabeler ile istişarelerde bulunmuştur. Useyd b. Hadir "bu işe muktedir bir şahıs lazımdır ve Ömer'den daha uygunu yoktur" demiştir. Fakat bu istişareler neticesinde Hz. Talha, Hz. Ebu Bekir'i Hz. Ömer hususunda uyararak şunları söylemiştir:

"Sen Ömer'i veliht mı tayin ettin? Sen varken onun halka nasıl davrandığını gördün, yalnız kaldığı zaman ne yapmaz. Allah'ın huzuruna vardığında bu durum senden sorulur. Hz. Ebu Bekir "Beni kaldırınız" dedi. Onu kaldırıp oturttukları zaman Hz. Talha'ya cevaben, " Rabbime kavuşup da bana (Ömer'in hilâfeti ile ilgili) soru sorulduğunda; Ya Rabbi, kullarınızın işlerini onların en hayırlısına havale ettim. diye cevap veririm" dedikten sonra Hz. Osman'ı çağırarak bir vasiyetname yazdırdı.⁹²

Hz. Ebu Bekir, Hz. Osman'a vasiyetnameyi yazdırdıktan sonra, dışarıda toplanan Müslümanlara, "Sizler için bir hâlife belirledim. Memnun musunuz?" diyerek sordu. "Memnunuz ey Resûlullah'ın halifesi." diyerek cevap verdiler. Hz. Ali ise "Ömer'den başkasına razı değiliz." dedi. Hz. Ebu Bekir, "O'dur" dedi ve vasiyetnameyi kölesine vererek dışarı gönderdi. Vasiyetname açıktan okundu. Herkes, "Baş üstüne, dinler ve itaat ederiz" dedi. Bu vasiyetnamede "Başınıza akrabalarınızdan birini değil, en adaletli olanı bırakıyorum."⁹³ demiştir. Hz. Ömer'in hâlife seçilmesinden sonra yanına ilk giden Hz. Ali olmuştu. Hz. Ali bu mevzuda: "Hilâfeti hakkıyla yapabilecek kişi şu dirayetli ve güvenilir kişidir."⁹⁴ dedi.

Hz. Ebu Bekir'in hilafet makamına Hz. Ömer'i tayin etmesiyle Yezid'in, babası Muaviye tarafından halife tayin edilmesi arasında fark vardır. Hz. Ebu Bekir akrabalarından birini tavsiye etmemiştir. Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'in bir akrabası değildir. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'i seçiminde liyakati esas almıştır. Yine Hz. Ebu Bekir'in bu seçimine halk itirazda bulunmamış ve Hz. Ömer'e biat etmişlerdir.

⁹¹ Mustafa Fayda, "Bedevî", **Türkiye Diyanet Vakfı**, (DİA) İstanbul, 1994, c.V, s. 311.

⁹² Kandehlevi, s.310.

⁹³ İbn Kuteybe, s. 23.

⁹⁴ Ahmet Cevdet Paşa, **Peygamberlerin Kıssaları ve Halifelerin Tarihi**, sad. Ali Arslan, Arslan Yayınları, İstanbul, 1977, s.311.

O, Ebu Lu'lu adlı bir kölenin eliyle suikasta uğradıktan hemen sonra kendisinden sonra işbaşına geçecek olan halifeyi belirlemeleri göreviyle altı kişilik heyet oluşturmuştur. Bunlar yaptıkları istişareler yaptıkları istişareler sonucunda özel şûrâyla⁹⁵ yine heyetten biri olan Osman b. Affan'ın halife olmasına karar vermiştir.

1.4.3. Hz. Osman'ın İmâmeti

Hz. Ömer vefatından kısa süre önce Aşere-i Mübeşşere'den hayatta olan altı⁹⁶ sahabeyi (Ali b. Ebî Talib, Zübeyr b. Avvam, Osman b. Affan, Sa'd b. Ebi Vakkas, Talha b. Ubeydullah, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvam'ı) görevlendirerek,⁹⁷ "özel şûrâ" yoluyla⁹⁸, içlerinden birini hâlîfe seçmelerini vasiyet etti. Onlara aralarından birini seçmek üzere üç gün mühlet verdi. Hatta "Azınlık çoğunluğa uysun, içinizden itiraz edenlerin boynunu vurun"⁹⁹ emrinde bulundu. Hz. Ömer kendi çocuğu olan Abdullah'ı, halife seçilmemesi şartıyla fikrini belirtmesi için altı kişilik heyete dâhil etti.¹⁰⁰ Heyetin aldığı karar neticesinde Müslümanların üçüncü halifesi olarak, Hz. Osman göreve getirildi.

Hz. Osman'ın halifelik yaptığı dönemi iki devreye ayırmak mümkündür: 644-649 yılları arası Hz. Osman'ın halifeliğinin huzurlu ve başarılı geçtiği ilk dönemdir. 650-656 yılları arası İslam tarihinin ilk büyük fitnelerin yaşandığı ikinci dönemdir.¹⁰¹ Karışıklığın yaşandığı ikinci dönemde, yönetimden ciddi şikâyetler başlamış ve bu problemlerin halledilmesi noktasında başarılı bir dönem sergilenememişti. İslam tarihinde Hz. Osman, şehit edilen ikinci halife oldu.¹⁰²

⁹⁵A. Cevdet Paşa, 390-391.

⁹⁶ Aşere-i Mübeşşere'den hayatta olan altı sahabe: Ali, Hz. Osman, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Sad b. Ebi Vakkas ve Abdurrahman b. Avf'tır.

⁹⁷ Taberî, **Târîhu'l-Ümem**, s. 293'ten aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.172

⁹⁸ A. Cevdet Paşa, ss. 390-391.

⁹⁹ Taberî, **Târîhu'l-Ümem**, s. 294'ten aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.172

¹⁰⁰ Taberî, Ebu Câ'fer Muhammed b. Cerir. **Taberî Tefsiri**, Ümit Yayıncılık, İstanbul, 1995, (Tefsir), s.532.

¹⁰¹ İsmail Yiğit, "Osman", **DİA, İstanbul, 2007**, s.439.

¹⁰² Yiğit, s.441.

1.4.4. Hz. Ali'nin İmâmeti

Basra, Mısır ve Kûfe'den gelip Medîne'de toplanan isyancılar, Hilâfetin merkezi olan Medîne şehrinde düzeni bozup Hz. Osman'ı şehit ettikten sonra Sahâbelere ayrı ayrı hilafet tekliflerinde bulundular. Asiler; Hz. Ali, Hz. Zübeyr, Hz. Talha, Abdullah b. Ömer ve Sa'd b. Ebi Vakkas'a hilafeti teklif ettikleri halde bu zatlar hilafeti reddettiler.¹⁰³

Medîne'deki çoğu Sahâbe Hz. Ali'ye hilafet makamına geçmesi için ısrar etti. Çeşitli istişareler sonucunda Hz. Ali bunu kabul etti. Müslümanlar da mescitte O'na biat etti.¹⁰⁴ Böylelikle Ehl-i hal ve'l- Akd'in büyük çoğunluğun oyuyla¹⁰⁵ Hz. Ali hâlife olarak seçilmiştir.

Karışık bir ortamda iş başına geçmiş olan Hz. Ali'nin çözmesi gereken ilk problem; Hz. Osman'ı şehit edenleri bulmak asileri dağıtmak, suçluları cezalandırmaktır. O, bu fitne ortamında temkinli olmaya gayret etse de Muaviye ve bazı valileri görevden azletmesi ve azledilen valilerin itirazları üzerine ortam iyice gerilmiştir. Böylece İslam coğrafyasında iç savaş başlamış, fütihat durmuştur. Hz. Ali, hilâfet dönemini Muaviye ve taraftarlarıyla uğraşarak geçirmiştir. Ayrıca Tahkim Hadisesi'nden sonra Harûra'da bir araya gelen Hâricîlerle uğraşmak zorunda kalmıştır.¹⁰⁶

Hz. Ali, hilâfeti süresince zühd, takva sahibi, adaletli ve dirayetli olmasına rağmen Müslümanlar arasında birliği temin edememiştir. Müslümanlar arasındaki ayrılıklara sebep olan Hâricî ve Şîa gibi fırkalar bu dönemde belirginleşmeye başlamıştır.¹⁰⁷ Ne yazık ki 661 yılında Abdurrahman b. Mülcem adlı Hâricî bir şahıs tarafından şehit edilmiştir.

1.5. MÜRCİE'DE İMÂMET ANLAYIŞI

Mürcie ismi; geriye bırakmak, ertelemek ve geciktirmek anlamlarına gelen rce veya ümit içinde olma ve bekleme anlamındaki rcv filininden gelen ism-i fail

¹⁰³ A. Cevdet Paşa, s.460.

¹⁰⁴ A. Cevdet Paşa, s.461.

¹⁰⁵ Muhammed Rıza, s. 102.

¹⁰⁶ Bağdâdî, Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed. **el-Fark Beyne'l-Firak**, Trc. Ethem Ruhi Fığlalı, Türkiye Diyanet vakfı Yayınları, Ankara, 1991.s. 55

¹⁰⁷ Hüseyin Algül, **İslâm Tarihi**, Gonca Yayınları, İstanbul, 1987, s.530.

yahut sıfattır.¹⁰⁸

Mürchie, ehl-i kiblede sayılan kimselerin, büyük günah işlemelerinden dolayı tekfir edilmemesi gerektiği, onların davranışlarının olduğu halde, Allah'a havale edilmesi (ircâ) gerektiğini savunurlar.

Mürchie'ye göre, başta olmak üzere Hz. Osman ve Hz. Ali ve büyük günaha giren herkesin akıbetinin, Allah'a irca edilmesi gerektiğini ve büyük günaha girenlerin cennetlik veya cehennemlik oldukları hususunda herhangi bir fikir ortaya koymamaktadırlar.¹⁰⁹

Mürchie, fitne zamanında ve Cemel-Sıffîn Savaşları'nda, birbirleriyle mücadele eden sahabenin durumlarının da Allah'a havale edilmesi fikrindedir. Mürchie'nin ashâbla ilgili genel düşünceleri Ehl-i sünnet ile yakınlık arz etmektedir. Her iki mezhepte sahabenin hepsine saygıda bulunulması, onların rahmet ve hürmetle anılmaları gerektiğini savunurlar.¹¹⁰ Böylelikle Mürchie Hulefa-i Râşidîn'den olan Hz. Osman'ı ve Hz. Ali'yi meşru halife kabul eder.

Mürchie, hilâfet ve imâmet konusunda, fazla öne çıkmamış ve hilâfete ilişkin tartışmalarda pek yer almamış bir mezheptir. Mürchie genellikle Müslüman olma koşuluyla ülkenin idaresini eline geçiren her imâmı tanımayı, onunla cihada katılmayı lüzumlu görmüştür.¹¹¹

Mürchie, imâmın kimler tarafından ve nasıl seçileceği meselesinde; imâmın, Müslüman toplumun şûrâ sistemine uygun bir şekilde seçilmesi; Allah'ın kitabına ve Resulullah'a bağlı bir çerçeve ile hadleri uygulayıp adaletle hükmetmesi gerektiği¹¹² esaslarına bağlı kalmıştır. Mürchie içinde imamın, Kureyş kabilesinden olması gerektiğini savunanlar olduğu¹¹³ gibi kabilesi ne olursa olsun, her Müslüman'ı bu işe uygun görenler de¹¹⁴ olmuştur. İmâmetin Kureyş'ten olması gerektiğini savunanlar veya savunmayanların ortak noktası, imâmın faziletli olması koşulunu şart koşması

¹⁰⁸ Ebu'l-Feth Tâceddin Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, Çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.126.

¹⁰⁹ Mustafa Öz, **Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi**, İstanbul,2011, (İslam Mezhepleri), s.522.

¹¹⁰ Ebû'l-Hüseyn Abdurrahim b. Muhammed b. Osman, **Kitabu'l-İntisar ve'r-Reddu ala Ravendiye'l-Mülhid**, tkd. Alber Nasri Nader, Beyrut 1957, s. 101.

¹¹¹ Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed b. Abdillâh el-Enbârî Naşi el-Ekber, **Mesâilu'l-İmâme**, thk. Josef Van Ess, Beyrut 1971, s. 66'en naklen Osman Aydın, **Mu'tezili İmâmet Düşüncesinde Farklaşma Süreci**, Araştırma Yayınları, Ankara, 2003. s. 29.

¹¹² Neşvanü'l-Himyri, **Huri'l-İyn**, thk. Kemal Mustafa, Beyrut, 1985, s. 202.

¹¹³ Hatipoğlu, s. 162.

¹¹⁴ Öz, **İslam Mezhepleri**, s.522.

ve bu niteliği öne çıkaracak şekilde delil getirmeyi de ihmal etmemesidir.¹¹⁵

Mürcie, imamın halkın rızası ve seçimiyle işbaşına gelmesini savunmaktadır. Onlar meşruiyetini halktan alan bir yönetim biçimini savunurlar. Mürcie'nin bir kısmına göre, hilâfetin Kureyş'ten olması şart değildir. İmâmların zulmünden ve haksızlıklarından söz edilemez ve onlar tenkit de edilemez. Fakat imamlar halkına zulüm yapmaya başlarsa onlara tabi olmayıp pasif bir direnişle karşı durmayı uygun görmüşlerdir.¹¹⁶

1.6. MU'TEZİLE'DE İMÂMET ANLAYIŞI

Mu'tezile sözlükte; uzağa giden, bir kenara çekilen ve ayrılan gibi anlamlara gelip, i'tizal fiilinden türemiştir.¹¹⁷

Vâsıl bin Ata (ö. 131/148) önceleri Hasan Basrî'nin ders meclisinde yer almıştır. Büyük günah meselesinde, Hasan Basrî'ye itiraz etmiş, büyük günaha girenlerin iman ile küfür arası bir konumda olduğunu söyleyerek onun ilim meclisinden ayrılmıştır. Böylece bazıları da Vâsıl bin Ata etrafında toplanmaya başlamıştır. Vâsıl bin Ata etrafında toplanan, O'nu takip edenlerin oluşturduğu fırkaya Mutezile denilmiştir.¹¹⁸ Bu yüzden Mutezile fırkasına, ilk dönemlerde Vâsiliyye denmiştir. Mu'tezile, İslam dininde ortaya çıkmış îtikâdî bir mezheptir.

Mu'tezile, isim olarak kendilerine adalet ve tevhit ehli anlamında ehlü'l-adl ve't-tevhîd diye adlandırılır.¹¹⁹ Mu'tezile mezhebine uyan kişilere Mu'tezilî denir.

Bazı İslam âlimlerine göre Mu'tezile; Hz. Ali'yi sevenlerden bazılarınının, Hz. Hasan'ın hilâfeti Hz. Muaviye'ye devretmesiyle birlikte, siyaseti terk edip itikadî meseleler ile ilgilenmeye başlamıştır.

Mu'tezile mezhebinin beş prensibi, temel inanç sistemlerini oluşturmaktadır.¹²⁰ Bu beş esas şunlardır:1-Tevhîd 2- el-Va'd ve'l-Vaid 3-Adl 4- el-Emru bi'l Ma'rûf ve'n-Nehyu 'ani'l-Münker 5-Menziletü beyne'l-Menziletayn.

¹¹⁵ el-Ekber, s. 62.

¹¹⁶ Salim b. Zekvan'ın "Sîre" adhesionundeki Mürchie ile ilgili kısmın tercemesi (Notlarla Çev. : Sönmez Kutlu). **AÜİFD.**, Cilt:35, 1996, ss. 161-162.

¹¹⁷ William Montgomery Watt, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, çev. Ethem. Ruhi Fıglalı, Şa-To İlahiyat Yayınları, İstanbul, 2001, s. 267.

¹¹⁸ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, c.I, s.44.

¹¹⁹ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, c.I, s.44.

¹²⁰ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, c.I, s.44.

Mutezile'nin en güçlü dönemi, Abbasiler'in de en güçlü dönemlerine rastlamıştır. Fakat bir süre sonra güçleri elinden alınmış ve tarih sahnesinden silinmişlerdir. Mu'tezile, günümüze kadar varlığını sürdürmeyi başaramamıştır. Ancak Mutezile'nin bazı görüşleri; Hâricîliğin İbâdiyye kolunda, Şiîliğin Ca'feriyye, Zeydiyye ve bazı kollarında tatbik edilmektedir.

Bu mezhebin imamet ile ilgili; imametın gerekliliği, imamın sahip olması gereken nitelikler, imamette Kureyşilik ayrıcalığı, imamette efdaliyyet meselesi, imamın göreve gelme şekli, imamın görev ve fonksiyonu, imamın denetlenmesi ve imamın görevden alınması gibi görüşleri onların imamet ile ilgili temel ilkelerini oluşturmaktadır.

İmâmet kurumunun mevcudiyetinin gerekliliği, mezhepler tarafından ittifakla savunulan bir kaidedir. Hâricî fırkasının Necedât kolu dışında pek çok fırka imametın gerekliliği noktasında fikir birliğinde olmuşlardır.

Mutezile'nin çoğunluğuna göre imamet kurumunu Müslümanların dünyevi maslahatı için gereklidir. İmam yönettiği topluluktan mesuldür. Toplumun düzenini sağlamak ve dünyevi işleri yerine getirmek gibi imamın dünyevi sorumlulukları olduğu gibi şer'i hükümleri tatbik etmek, İslâm ordularına komutanlık etmek ve dinin emir ve yasaklarını yerine getirme gibi konularda da toplumun bir imama ihtiyacı vardır.¹²¹

Mutezile İmamet kurumunun olmayışında o toplumun zararına olacağından dolayı bu konuda dini hüküm aramaya gerek duymamıştır. Bu görüşlerini "insanların zararına olan şeylerden uzaklaştırılması" esasına dayandırmışlardır.¹²²

Kadı Abdülcebbar, imametın mevcudiyetini, İslam inanç esaslarından veya itikada dair prensiplerden görmemiştir. Hişam b. Amr el-Fuvatîve Ebû Bekir el-Asam gibi Mutezili âlimler imametın gerekli olduğuna karşı çıkmışlardır.¹²³ İmametın gerekliliğine karşı çıkanlar aynı zamanda imameti toplumun düzeni için bir ihtiyaç olarak nitelemişlerdir.¹²⁴ Eğer toplumun huzurunu ve düzenini toplumun kendisi tesis ederse, o toplumda fâsiklar bulunmaz ise ve her birey adaletle işlerini

¹²¹ Ebu'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed Kâdî Abdülcebbar, **Şerhu'l-Usûli'l-Hamse**, Thk. Abdülkerim Osman, Kahire 1965, (Şerhu'l-Usuli'l-Hamse) s. 750'den aktaran Osman Aydınlı, **Mu'tezili İmâmet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci**, Araştırma Yayınları, Ankara, 2003, s. 43.

¹²² Kâdî Abdülcebbar, **el-Muğni**, XX/I, ss.37-38.

¹²³ Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed Bağdadi, **el-Fark Beyne'l-Firak**, Trc Ethem Ruhi Fiğlalı, Türkiye Diyanet vakfı Yayınları, Ankara, 1991, (el-Fark), s.120.

¹²⁴ Kâdî Abdülcebbar, **el-Muğni**, XX/I, s.227.

yürütürse o toplum için bir imama ihtiyaç olmayacağını savunmuşlardır. Ancak bunların dışında çoğu Mutezilî âlimin görüşlerine göre imâmet, gerekli bir kurumdur.¹²⁵

İmam'ın göreve gelme şeklini "biat ve seçim" esasına dayanarak savunmuşlardır. Mu'tezile âlimlerinin geneli, imâmın göreve gelebilmesi için seçimi gerekli görmüştür.¹²⁶ Çünkü Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde, Hz. Peygamberin vefatından sonra herhangi bir kimsenin o makama getirilmesi için emir veya tavsiye yer almamıştır. Ancak imamı seçecek heyet; İmamın; bilgili, güven noktasında kimsenin şüphe duymadığı, ibadete düşkün ve toplumun saygı duyduğu kişilerden olması gerektiğini savunmuşlardır.¹²⁷ Bu kimseler, Ehlü'l-hal ve'l-akd diye adlandırılmıştır. Onlar, içerisinde yaşadıkları toplumun temsilcisi konumunda olup toplum adına davranışlar sergilemişlerdir. Ehlü'l-hal ve'l-akd kavramının çıkışını Hz. Ebu Bekir'in halife olma sürecinde yaşananlara dayandırmışlardır. Müslümanlar, Resulullah'tan sonra Hz. Ebû Bekir'in imam olması için icma etmişlerdir. İcma ile halife seçme hadisesi, Hz. Ebu Bekir'in vefatından sonraki diğer üç halife için de geçerli olmuştur.¹²⁸

İlk Mutezile savunucularının da "Kureyş kabilesine mensup olma" şartını kabul etmediğini Mesûdî¹²⁹ şu ifadelerle belirtmiştir:

*Allah ve Hz. Peygamber (s.a.v.) isim belirterek herhangi birinin imamete getirilmesini istememiştir. Kimin halife olacağı hususu ümmete bırakılmış bir vazifedir. Ümmet bir araya gelerek kendilerini yönetmeye uygun birini seçerler. İmam'ın Kureyş kabilesine mensubiyeti şartı aranmadan adil, nesebi ne olursa olsun iman sahibi ve Allah'ın emirlerini harfiyen yerine getiren birini kendilerine imam olarak seçerler.*¹³⁰

Mutezile'nin önemli savunucularından Cahız; Hz. Ebu Bekir ile ilgili olarak, kaleme aldığı Kitabu'l-Osmaniyye adlı eserinde, onun hilafate seçilme şeklini savunmuştur. Şîa'nın savunduğu ve önemseydiği hadis râvileriden olan Süheyl b.

¹²⁵ Murat Memiş, "İmâmet Teorisi Bağlamında Mu'tezililerin Hz. Ali Anlayışı", **Kelâm Araştırmaları**, 8 (2), 2010, ss. 115-146.

¹²⁶ Kâdı Abdulcebbar, **el-Muğni**, XX/I, s.123.

¹²⁷ Kâdı Abdulcebbar, **el-Muğni**, XX/I, s.251.

¹²⁸ Kâdı Abdulcebbar, **el-Muğni**, XX/I, s.47.

¹²⁹ Mesûdî, **Murucu'z-Zehab**, Selenge Yayınları, Çev. D. Ahsen Batur, 2005, ss. 24-27.

¹³⁰ Mesûdî, ss. 24-27.

Amr, Selam-ı Farisî gibi kişilerin Müslümanlıklarını da eserinde eleştirmiştir.¹³¹

İbrahim en-Nazzâm, kimlerin imam olabileceğine dair şu ayeti delil sunmuştur: "Allah'ın nazarında en değerliniz, Allah'tan hakkıyla korkanınızdır."¹³² O, imâmetin tüm Müslümanlar için bir hak olduğunu ifade etmiştir. Allah katında soyun ve nesebin bir değeri olmadığını, temel esasın Allah'ın emir ve yasaklarına uymak olduğunu savunmuştur.¹³³

Ebû Ali el-Cübbâî, imamet konusunda kimin halife olacağına dair bir nass olsaydı, ashabın bu nassı tatbik edip yerine getireceğini söylemiştir. Halifenin kim olacağına dair nass bulunduğunu savunmanın tüm ashabı töhmet altında bırakacağını ifade etmiştir. Ayrıca ashabın böyle bir nassı gizlemesi veya uygulamamasının da söz konusu olamayacağını belirtmiştir.¹³⁴ Hâlifenin nassla tayin edildiği görüşü Muğni adlı eserinde Kâdı Abdulcebbar tarafından detaylandırılarak eleştirilmiştir.¹³⁵

Hâlife'nin "Kureyş kabilesine mensup olma" şartı Mutezile'nin çoğunluğu tarafından reddedilmiş bir görüştür.¹³⁶ İmamette Kureyş'in diğer insanlardan ayrıcalıklı olduğu görüşü, Mu'tezile'nin çoğunluğuna göre karşı çıkılan bir anlayıştır. Bunun sebebi ise Müslümanlar arasında liyakat esasına göre herkesin imamete hakkı olması gerektiği anlayışıdır.¹³⁷ İmamet için her zümreden uygun biri tercih edilebilir. Kureyşli, hür veya köle kimsenin imam olması için şart aranmaz. Burada dikkat edilmesi gereken, imamete layık olan kişinin Kur'an-ı Kerim'e ve Hz. Peygamber'in Sünnetine bağlı olmasıdır.¹³⁸

Mutezile, İmam'ın Kureyş'e mensup olma şartını reddederken dayandıkları delillerden birisi de Hz. Ömer'in vefatından önce sarf ettiği şu ifadeler olmuştur: "Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı Salim ölmemiş olsaydı O'nu size halife olarak tavsiye ederdim."¹³⁹ Bu sözleriyle Hz. Ömer de hür, köle ve Kureyş ayırımı yapmadan imametın liyakat esasına dayalı olduğunu beyan etmiştir. Mutezile bu konuda Hz. Peygamber'den pek çok hadisi delil olarak getirmiştir. Şöyle ki Peygamber Efendimiz, köle idareci hakkında şunları buyurmuştur. "Başınızdaki, sakat bir köle

¹³¹ el-Câhız, **Kitabu'l-Osmaniyye**, s.178.

¹³² Hucurat 49/13.

¹³³ Nevbahti, **Fıraku's-Şîa**, s. 23.

¹³⁴ Ebû Zehra, ss. 149-150.

¹³⁵ Mahmut Ay, **Mu'tezile ve Siyaset**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2002, s. 54.

¹³⁶ İbn Hazm, **İbn Hazm, el-Fasl fi'l-Milel**, c.IV, s.152.

¹³⁷ Rayyis, s. 54.

¹³⁸ el- Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, I, s.204.

¹³⁹ Kâdı Abdulcebbar, **el-Muğni**, XX/I, s.236.'dan aktaran Aydınlı, s. 43.

bile olsa kendisine uyunuz. ¹⁴⁰ Ayrıca bu mevzuda "Allah'ın nazarında en değerliniz, Allah'tan hakkıyla korkmanızdır"¹⁴¹ ayetini delil olarak sunmuşlardır.¹⁴²

Daha sonra gelen Mutezile savunucuları, imamın Kureyş kabilesine mensup olma şartını dikkate aldıkları görülmüştür. Ayrıca, imamın Kureyş kabilesine mensubiyetinin önemi, Resulullah'a akraba ve yakın olmalarıyla ilişkilendirmişlerdir. Bütün bunlar gösteriyor ki bu dönemde soy ve neseb bazılarınca imâmet için bir şart olarak kabul edilmiştir. Mu'tezile'nin sonraki öncüleri, hilâfete layık iki aday belirlendiği takdirde öncelikli olanın Kureyşli olması yönünde kanaat bildirmişlerdir.¹⁴³

Son devrin önemli Mutezile savunucularından olan Kadı Abdülcebbar, imamların Kureyşilik şartını Muğni adlı eserinde bir başlık altında toplamıştır. O, söz konusu eserinde Kureyş kabilesine mensup olma¹⁴⁴ şartını benimsemiştir. Bu görüşü savunurken Hz. Peygamberin hadislerini de delil olarak sunmayı ihmal etmemiştir. Hz. Peygamberden rivayet ettiği bazı hadisler şunlardır: "Kureyş'in önüne geçmeyiniz"¹⁴⁵ ve "Kureyş iyilikte ve kötülükte Kıyamet gününe kadar insanların rehberidir."¹⁴⁶

Kadı Abdülcebbar imam olma şartında sadece Hz. Peygamberin soyundan gelme kıstasını kabul etmemiştir. Bu konuda O, akrabalık imam olmada tek kıstas olsaydı Hz. Ali yerine Hz. Fatıma veya Hz. Abbas'ın da halîfe olması gerektiğini söylemiştir.¹⁴⁷

Ebu Ali el-Cübbai, imâmet meselesinde şunları söylemiştir:

*Eğer Kureyş kabilesine mensup imâmete layık biri bulunmazsa bu vazifeye layık başka bir kimseye bu görev verilmesi gerekir. Ancak Kureyş kabilesinde imâmete layık birisi olmasına rağmen başka bir kabileye mensup birinin imamete getirilmesi caiz değildir.*¹⁴⁸

Mu'tezile'nin efdal-mefdul konusundaki görüşleri kısaca şöyledir: Birinci görüşe göre, imâmet makamı için efdal kimsenin olmasını savunanlar; ikinci görüşte ise, imamet makamı için mefdul kimsenin de olabileceğinin caiz olduğunu

¹⁴⁰ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ Tirmizi, **es-Sunen**, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1998, 28.

¹⁴¹ Hucurat 49/13.

¹⁴² Mesûdî, ss.24-27.

¹⁴³ el-Eş'ari, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, II, s.151.

¹⁴⁴ Kâdı Abdülcebbar, **el-Muğni**, XX/I, s.234.'ten aktaran Aydınlı, s. 43.

¹⁴⁵ Tirmizi, **Fiten**, s.49.

¹⁴⁶ Tirmizi, **Fiten**, s.49.

¹⁴⁷ Kâdı Abdülcebbar, **el-Muğni**, XX/I, ss.234-238. 'de

¹⁴⁸ Kâdı Abdülcebbar, **el-Muğni**, XX/I, s.239.

savunanlar. Bu görüşler dışında farklı derecelendirmelerde bulunanlar da olmuştur.

Mu'tezile temsilcilerinden Dırar b. Amr ve Amr b. Ubeyd, efdal olarak Hz. Ali'ye işaret edilmesine karşı çıkmışlardır. Onlara göre efdal, Hz. Ebu Bekir'dir. Ardından Hz. Ömer ve ilk altı yıllık Hz. Osman'ın hilafet süresini kabul etmişlerdir. Hz. Ali'yi ise tarihsel olarak hilafete geliş tarihinde efdal saymışlardır.¹⁴⁹ Bu görüş daha sonraki devirlerde Basra Mutezile ekolünden olan Allaf, Cahız ve Nazzam tarafından benimsenmiştir.¹⁵⁰

Basra Mutezile ekolünden olan Allaf, Cahız ve Nazzama göre imametin konumu peygamberlerin konumlarına benzediği için imamet için de efdaliyet şartını aramışlardır. Peygamberleri ve imamları, kendi dönemlerinin en efdal kimseleri olarak kabul etmişlerdir. Böylece imamların efdaliyet açısından durumlarını peygamberlerin efdaliyetlerine benzetmişlerdir.¹⁵¹ Basra Mutezilîleri, imamlar tüm Müslümanlara İslam dinini en iyi şekilde öğreten ve tatbik eden kimseler oldukları için efdal olmaları gerektiğini söylemişlerdir.¹⁵²

Câhız, Hz. Ali'nin efdaliyetiyle Hz. Ebu Bekir'i karşılaştırmıştır. Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ali'den efdal olduğunu ifade etmiştir.¹⁵³ Fakat Câhız bu görüşüyle, Hz. Ali'ye karşı cephe almamıştır.

Yukarıda Mu'tezile'nin efdal-mefdul konusundaki görüşlerinden birinci görüşe göre, imâmette efdaliyeti şart koşanlardan bahsettik. Bu kısımda ise ikinci görüş olan mefdulün imâmetini caiz görenleri açıklayacağız. Bazı durumlarda Ebû Haşim el-Cübbâî, mefdulün imam olabileceğini savunmuştur. İkinci görüş olan mefdulün imametini caiz görmelerinin sebebi, ümmetin maslahatını düşündükleri içindir. Bu mevzuda temel kıstas Müslümanların menfaatine olandır.

Ebu Ali Cübbâî; Hz. Peygamberden sonraki ilk dört halifenin efdaliyet mevzusu sahabe tarafından icma edildiği, bu dört halifeden hangisinin efdal olduğuna dair yeterli delil bulunmadığından dolayı sukut (tevakkuf) etmeyi uygun görmüştür.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Ebü'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed b. Abdillâh el-Enbârî Naşi el-Ekber, **Mesâilü'l-İmâme**, Tahk. Josef Van Ess, Beyrut, 1971, s. 52.

¹⁵⁰ el-Ekber, s. 51.

¹⁵¹ el-Ekber, s. 51.

¹⁵² el-Ekber, s. 51.

¹⁵³ Cahız, Ebu Osman Amr b. Bahr, **Kitabu'l-Osmaniyye**, Tahk., Abdusselam Muhammed Harun, I. Baskı, Beyrut, 1991, s.133'ten aktaran Aydınlı, s. 43.

¹⁵⁴ Kâdı Abdulcebbar, **el-Muğni**, XX/II, s.118.'den naklen Aydınlı, s. 43.

Mu'tezile kurucularından Vâsıl b. Atâ, efdaliyet mevzusunda Hz. Ali b. Ebi Talib'in efdal olduğuna dair bir görüş savunmuştur. Vâsıl b. Ata'nın bu görüşü savunmasının sebebini Vâsıl b. Ata'nın Zeydiyye imamı olan Zeyd bin Ali'ye olan samimiyetine ve yakınlığına bağlayanlar da olmuştur.¹⁵⁵

Vâsıl b. Ata, Cemel Vakasında yaşanan hadiseler hakkında fikrini net olarak belirtmeyip, herhangi bir tarafa meyletmemiştir. Ayrıca o, büyük mevzuda savaştan iki cenahtan birinin fâsık olduğunu; ancak fâsık olan tarafın net olarak bilinemeyeceğini ifade etmiştir.¹⁵⁶ Bütün bu hadiseler neticesinde önceleri Zeydiyye ile Vâsıl b. Ata arasında başlayan bu yakınlık daha sonraları, Bağdat Mutezile ekolüyle devam etmiştir.

Ebû Musa el-Murdar, Bişr b. Halid ve Bişr b. Mu'temir gibi Bağdat Mutezilelerinden olan temsilcilere göre halifeler içerisinde efdal olan Hz. Ali'dir. Hz. Ebu Bekir ise Hz. Ali'ye göre mefdul olmasına rağmen onun da imametini kabul etmişlerdir.¹⁵⁷ Efdalin imametini benimseyenlerle birlikte mefdulün de imametini kabul edenler delil olarak Resulullah'ın savaşlarda ordu komutanı olarak bazı zamanlarda efdal yerine mefdulü de komutan olarak tercih etmesine dayandırmasındandır.¹⁵⁸ Buna misal olarak; Filistin bölgesine gönderilen orduya komutan olarak, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve daha nice sahabe yerine; Zeyd b. Harise'nin oğlu Useme'yi tayin etmesi verilmiştir. Başka bir misal ise Hz. Muhammed (s.a.v.) Mute savaşında amcasının oğlu Hz. Ca'fer b. Ebi Talip'in de içinde olduğu orduda Zeyd b. Harise'yi komutan tayin etmesidir. Bu örnekleri, efdal bir kimsenin bulunması durumunda bile mefdul bir kimsenin de imam olabileceğine dair deliller olarak ileri sürmüşlerdir.¹⁵⁹

Efdal ve mefdul imam konusunda Basra ve Bağdat ekollerinin ihtilafı görüşlerine katılmayıp, tarafsız görüş sunanlar da olmuştur. Bunlar fazilet açısından imam olarak ne Hz. Ali'nin imam olmasına ne de Hz. Ebû Bekir'in imam olmasına öncelik vermişlerdir.¹⁶⁰

¹⁵⁵ eş-Şehristâni, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, s.180.

¹⁵⁶ eş-Şehristâni, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, s.63.

¹⁵⁷ el-Ekber, ss.52, 56.

¹⁵⁸ el-Ekber, ss.51- 52.

¹⁵⁹ el-Ekber, ss. 51- 52.

¹⁶⁰ el-Ekber, s. 61.

Mutezile'nin, Ehl-i sünnet ile imamet mevzusunda Şia'nın ileri sürdüğü argümanlara karşı birbirlerine yakın görüşler savundukları görülmüştür. Mutezile mensuplarının, Şii iddialarına karşılık vermek için Şia'nın savunduğu hadislerin bir kısmının sıhhat derecesine bakmadan bunları tevil ettikleri görülmüştür. Ayrıca Şia'nın savunduğu hadislere tepki olarak, alternatif olarak karşı hadisleri ön plana çıkarmışlardır. Örneğin, Hz. Ali'nin hilâfetine karşılık, Hz. Ebu Bekir'in hilâfetini destekleyen hadisleri dillendirmeyi tercih etmişlerdir.

Ebû Ali el-Cübât ve Kâdı Abdulcebbar, halife seçmek için en az beş kişinin bir araya gelerek bir idareciyi tercih etmeleri gerektiğini söylemişlerdir.¹⁶¹ Bu düşüncelerine dayanak olarak, hilafete getirilen ilk kişi Hz. Ebu Bekir'in halife olması için beş kişiden oluşan bir heyetin görüş bildirdiğini aktarmışlardır. Ayrıca Hz. Ömer'in de vefatından önce, makamına geçecek halifeyi belirlemeleri için bir heyet kurma gayreti hatırlatılmıştır.¹⁶² Daha önce de bahsettiğimiz üzere Hz. Ebu Bekir'in halife olarak belirlenmesinde yetkin beş kişilik danışma heyetinde; Hz. Ömer, Beşir bin Sa'd, Useyd bin Hudayr, Ebû Ubeyde bin Cerrah ve Salim vardı. Hz. Ömer'in toplanmasını istediği danışma heyetinde ise altı kişi vardı. Bu altı kişiden beşi, içlerinden birini halife seçmiştir.¹⁶³

Basra Mutezile kelamcılarının çoğunluğu, imam belirlenmesinde en az beş kişinin görüşüyle yönetici seçilmesi fikrini benimsemiştir.¹⁶⁴ Ancak bu heyetin sayısı noktasında net bir rakam ortaya koymayıp bu konuda farklı yorumlar dile getirmişlerdir.

Mutezile Mezhebi'ne göre şu çıkarımlarda bulunabiliriz:

a) İmâmet kurumunun Müslümanların dünyevi maslahatı için gerekli olduğunu savunmuştur. İmamet gerekliliğini dinî bir delile dayandırmayı uygun görmemişlerdir. İmam yönettiği topluluktan mesuldür. Toplumun düzenini sağlamak ve dünyevî işleri yerine getirmek gibi imamın dünyevi sorumlulukları olduğu gibi Şer'i hükümleri tatbik etmek, İslam ordularına komutanlık etmek ve dinin emir ve yasaklarını yerine getirme gibi konularda da toplumun bir imama ihtiyacı vardır.¹⁶⁵

¹⁶¹ Kâdı Abdulcebbar, **el-Muğni**, XX/I, s.295.'ten naklen Aydınlı, s. 43.

¹⁶² Kâdı Abdulcebbar, **el-Muğni**, XX/I, ss.295-296.'dan naklen Aydınlı, s. 43.

¹⁶³ İbn Hazm, **el-Fasl fi'l-Milel**, V, s.167.

¹⁶⁴ el-Maverdi, s. 5.

¹⁶⁵ Aydınlı, s. 43.

b) Mutezile imametin gerekliliğini, insanların zararına olan şeylerden uzaklaştırılması, esasına dayandırmışlardır. Bu uygulamalarıyla imamın belirlenmesinde etkin olan esasın Allah'ın değil, insanın olduğu anlamı öne çıkmıştır.¹⁶⁶

c) İmamın Kureyş kabilesine mensup olma durumu Mutezile'de farklı yorumlara neden olmuştur. Önceleri İmâmette Kureyş'in diğer insanlardan ayrıcalıklı olduğu görüşü, Mu'tezile'nin çoğunluğuna göre karşı çıkılan bir anlayıştı.¹⁶⁷ Bunun sebebi ise Müslümanlar arasında liyakat esasında eşit olması gerektiği idi.¹⁶⁸ Onlara göre imamet her sınıftan seçilebilir. Kureyşli, hür veya köle olması imamet için fark etmez. Önemli olan imamete layık olan kişinin Kur'an-ı Kerim'e ve Hz. Peygamber'in sünnetine bağlı olmasıdır.¹⁶⁹ Fakat daha sonraları ise Mutezile'de Kureyş kabilesine mensup olma şartını dikkate aldıkları görülmüştür. Çünkü insanların Kureyşe mensup birine itaat etmeleri daha mümkün olacağından dolayı bu görüşü desteklemişlerdir.

d) Hz. Peygamberden sonra halifelerin efdaliyeti konusunda farklı görüşler savunmuşlardır. Birinci görüşte Dırrar ve Amr'a göre efdal olarak Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'in hilafet dönemlerini ve Hz. Osman'ın ise ilk altı yıllık dönemdeki hilafetini kabul ettiler. Hz. Ali'yi ise tarihsel olarak hilafete geliş tarihinde efdal kabul ettiler¹⁷⁰ Efdaliyet konusunda Mutezile içinde savunulan ikinci görüşün temsilcisi olarak Ebû Haşim el-Cübbâî, mefdulün imam olabileceğini dile getirmiştir. Mefdulün imametini caiz görmelerinin sebebi, ümmetin maslahatını düşündükleri içindir. Ebu Ali el-Cübbâî ise Hz. Peygamberden sonraki ilk dört halifenin efdaliyet mevzusu sahabe tarafından icma edildiği, bu dört halifeden hangisinin efdal olduğuna dair yeterli delil bulunmadığından dolayı tevakkuf etmeyi uygun görmüştür.¹⁷¹

e) İmam'ın göreve gelme şeklini "biat ve seçim" esasına dayanarak savunmuşlardır. Mu'tezile âlimlerinin geneli imâmın göreve gelebilmesi için, seçimi

¹⁶⁶ Kâdı Abdulcebbar, **el-Muğni**, XX/I, ss.37-38.

¹⁶⁷ İbn Hazm, **el-Fasl fi'l-Milel**, c.IV, s.152; Nevbahti, **Fıraku's-Şîa**, s. 23.

¹⁶⁸ Rayyis, s. 54.

¹⁶⁹ el- Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, c.I, s.204.

¹⁷⁰ el-Ekber, **Mesâilü'l-imâme**, s. 52.

¹⁷¹ Kâdı Abdulcebbar, **el-Muğni**, XX/II, s.118.

gerekli görmüşlerdir.¹⁷² Bu seçim için belli sayıdaki ve belli niteliklere sahip seçkinlerin Müslümanlar adına imam belirlemesi gerekmektedir. Müslümanları temsilen bir araya gelen bu heyet; ibadetleri yerine getiren, ahlaklı, adil ve bilgin özelliklerine sahip olmalıdır.¹⁷³ Mâverdi imamları, bu heyeti "seçim ehli" olarak isimlendirmiştir.¹⁷⁴

1.7. ŞİA'DA İMÂMET ANLAYIŞI

Şîa Arapça'da şe-ye-a kökünden türemiştir.¹⁷⁵ Bu kelime sözlükte grup, taraftar, yardımcı ve cemaat anlamına gelmektedir.¹⁷⁶ Kur'an'da Şîa fırka kavramı; taraftar, destekçi, birine tabi olan ve destek olan anlamlarında geçmektedir.¹⁷⁷

Terim olarak ise Şîa; Hz. Peygamber'in vefatından sonra İmâmetin Hz. Ali ve onun nesebinin hakkı kabul eden, Hz. Ali ve onun soyunun nass ve tayinle meşru imam olarak benimseyen toplulukların genel adıdır.¹⁷⁸

İmâmet ve Hilâfet kavramlarını Şîa farklı şekilde yorumlamış ve bu doğrultuda tanımlamalar yapmışlardır. Şîa imâmet kavramıyla hilâfet kavramını eş anlamda kullanmamıştır. Nassla tayin edilmiş önderler için imam kavramını telaffuz ederlerken, nass dışında bir metodla devlet başkanı olan önderlere ise halife tabirini kullanmışlardır.

İslam tarihinde imâmet konusunda ilk ilgilenen Kelamcılar, Şii Kelamcıları olmuştur. Hilafetin dinî, sosyal ve hukuki yönde gerekliliği, mahiyeti, ehemmiyeti, imâmete layık şahısların özellikleri, imamın tayini ve görevden ayrılması gibi imâmet hakkındaki tartışmalar en fazla Ehl-i Sünnet ve Şîa firkalarında olmuştur.

Şîa'da imâmetin tespiti, Müslümanların görüşüne ve seçimine bırakılmayacak kadar kıymetli bir İslami anlayış olarak benimsenmiştir. İmamların tayininin doğrudan Allah tarafından seçildiğini savunmuşlardır. Şîa'ya göre masum imamlar yalnızca Allah tarafından tayin ve tespit edilmektedir. Hatta onlara göre imâmet o

¹⁷² Kâdı Abdulcebbar, **el-Muğni**, XX/I, s.123.

¹⁷³ Kâdı Abdulcebbar, **el-Muğni**, XX/I, s.251.

¹⁷⁴ Maverdi, s. 4.

¹⁷⁵ Serdar Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, s.466.

¹⁷⁶ Topaloğlu, **Kelâm İlmi**, s.189.

¹⁷⁷ Ethem Ruhi Fırlalı, **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, ŞA-TO Yayınları, İstanbul, 2001, (İtikadi İslam Mezhepleri), s.133.

¹⁷⁸ Ethem Ruhi Fırlalı, **İtikadi İslam Mezhepleri**, s.133.

kadar kıymetlidir ki imâmet kurumunu vacip kılan Allah'tır.¹⁷⁹

Şîa'nın imamet anlayışına göre imâmet, peygamberlere ait olan tüm vazife ve sorumlulukları kapsayan ilahi ve nebevî bir görevdir. Bundan dolayı vahiy dışında peygamberlikte aranan tüm sıfatlar, imâmette de aranmaktadır. Böylece, imâmın bizzat Hz. Peygamber tarafından belirlenmesi ve imametın insanlara bırakılmaması gerekir. İmametın günah işleme ihtimali bulunan insanlara ve masum olmayan şahısların tercihine bırakılması şeriatın ve İslam'ın zayi olmaya terk edilmesi anlamına gelmektedir.¹⁸⁰

Şîa âlimlerinin çoğu Hz. Ali'nin imametına kudret kazandırmak için pek çok deliller sunmuştur. Bunların başında Şeyh Mufid, Hz. Âli'nin imametinin haklılığı için kaleme aldığı "El-İfsâh fî İmâmeti Emîri'l-Mü'minin Aleyhi's-Selâm" kitabında imamet mevzusunda kısaca şunları dile getirmiştir:

İslamiyet'te imamet mevzusu vacip bir esastır. Hz. Ebu Bekir'in imam olması ile ilgili Müslümanlar icma etmemiştir. Ancak Hz. Ali'nin imameti konusunda Müslümanların icma ettiği bir durumdur. Hz. Ali ve on iki imamın tamamı masum kabul edilir. Diğer halifeler masum olmadıkları için imameti hak eden masum imamlar olması gerekir. Hz. Ali'nin fazileti Allah ve Resûlü içinde diğer halifelerin tümünden üstündür. Bundan dolayı diğer halifelerin imâmeti mefdul olmaları sebebiyle batıldır.¹⁸¹

Şeyh Müfid'in iddiasına göre Hz. Ali dışındaki halifelerin faziletleri ile ilgili hadislerin pek çoğu uydurmadır. Hâlbuki Kur'an'da ve hadislerde Ehl-i Beyt'in imâmetine dair deliller bulunmaktadır.¹⁸² el-Âmidî ise, "Resulullah Hz. Ali'nin imâmetini açıklamıştır. Ayrıca Hz. Ali kendisinin vefatı ardından imamete soyundan Hz. Hasan'ın ve Hz. Hüseyin'in imametini ilan etmiştir." demiştir.¹⁸³

Küleyniye göre imam, Hz. Peygamber'in ailesinden, Hz. Hüseyin'in evlâdından olmalıdır. Bu konuda Küleyni şu rivâyeti nakleder: Hz. Peygamber'e kendisinden sonra varisleri sorulduğunda "Benden sonra imam olarak kardeşim Ali, varisimdir. Ali tüm Müslümanların velisidir. Ali'nin ardından torunum Hasan onun

¹⁷⁹ İbn Mutahhar el-Hillî, el-Hüseyn b. Yusuf b. Alî, **Keşfu'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdi'l-i'tikâd**, Müessesetü'n-Neşri'l-İslami, Kum, 1372, s.226; Halife Keskin, **Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanç Esasları**, Beyan Yayınları, İstanbul 2000, s. 133.

¹⁸⁰ Kummî, **Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye**, s.107. Avni İlhan, **Mehdilik**, Beyan Yayınları, İstanbul 1993, (Mehdilik), ss.17-20, 33-43.

¹⁸¹ Ebu Abdillah Muhammed b. Muhammed b. En-Nu'mân el-Harisî Şeyh Mufid, **el-İfsâh fî İmâmeti Emîri'l-Mü'minin Aleyhi's-Selâm, Müessesetu'l-Bi'set**, Kum 1412, (el-İfsâh) s. 27

¹⁸² Şeyh Mufid, **el-İfsâh**, ss. 27- 241.

¹⁸³ Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Sâlim el-Amidi, **Gayetü'l-Meram fî İlmi'l-Kelam**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, c. I,2004 (Gayetü'l-Meram) s. 384.

ardından Hüseyin ve onun da soyundan gelecek olan dokuz imamdır."¹⁸⁴ buyurmuştur. İsnâ Aşeriyye Şia'sına göre Resulullah İslâm dininin on iki imama kadar aziz olacağını haber vermiştir. On ikinci imam Muhammed el-Mehdî'nin, Rabbimizin uygun gördüğü vakitte tekrar Müslümanların başına imam olarak zuhur edeceğini, dünyayı adaletle tesis edeceğini iddia etmiştir.¹⁸⁵

Şîa'ya göre imamlar; Allah'ın insanlara açılan kapısı, ona giden yol ve ona işaret eden delillerdir. Onlar; Allah'ın ilminin hazinesi, vahyinin açıklayıcılarıdır.¹⁸⁶ Kummi, On İki İmam'ı Hz. Nuh'un sefinesine benzetmektedir. Bu gemiyle hareket edenlerin kurtulacağını dile getirmiştir.¹⁸⁷ Bazı Şîi eserlerde imâmetin nübüvveti eş değer olduğu da belirtilmektedir.¹⁸⁸ Örneğin İbn Mutahhar el-Hillî şöyle der: "Hz. Ali (a.s.) geçmiş peygamberlere eşittir."¹⁸⁹

Şîa'ya göre Allah tarafından tayin edilen, dosdoğru ilme sahip ve efdal imam sayesinde yeryüzünde adalet tesis edilebilir. Bu bağlamda Hz. Ali ve diğer imamlar, Allah'ın görevlendirdiği ve Allah resulünün vâsi belirlediği, imamlardır.¹⁹⁰ Şîa, bu anlayışının bir gereği olarak Hz. Ali'den önceki üç halifeyi zalim ve gasıp kabul etmektedir. Zira âyet ve hadislerle Hz. Peygamber'den sonra Müslümanların başına geçecek şahsın Hz. Ali olduğu bildirilmesine rağmen, ilk üç halife, sahabelerin de yardımıyla haksız yere onun makamına getirilmiştir.¹⁹¹

İmâmetin nass ve tayini¹⁹² Allah tarafından seçilmesi gerektiği görüşü sadece Şîa'ya has bir görüştür. Kendilerini İslam'a nispet eden Şia dışındaki fırkaların tamamı, bu görüşü savunmayıp, reddetmişlerdir. Şîa, İslam tarihi boyunca pek çok fırkaya ayrılmıştır. Pek çok fırkaya ayrılan Şîa kendi içinde 15 ile 50 arasında kolları mevcuttur.¹⁹³ Şia'nın kollarından bir kısmı (gulat, yani aşırı Şîi fırkalar), kendilerini Şîi mezhebine ait saymalarına rağmen, sahip oldukları aşırı görüşler nedeniyle hem

¹⁸⁴ Küleyni, Ebu Cafer Muhammed b. İshâk, **Usûlü'l-Kâfi**, Tahran, Tsz, ss.190-192.

¹⁸⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummi. **Kitabu'l-Makalâti'l-Fırak**, Çev. Prof. Dr. Sabri Hizmetli, Hasan Onat, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, Ankara Okulları Yayınları, Ankara, 2004. s.197-198;

¹⁸⁶ Kummi, s. 109.

¹⁸⁷ Kummi, ss.104-105.

¹⁸⁸ Taghiyev, ss.2-4.

¹⁸⁹ İbn Mutahhar el-Hillî, s.240.

¹⁹⁰ el-Eş'arî, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, s.260; Metin Bozan, **İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyyesinin Teşekkül Süreci**, İsam Yayınları, İstanbul,2009. s.119.

¹⁹¹ Şeyh Mufid, **el-İfsâh**, s. 241.

¹⁹² eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, s. 146.

¹⁹³ Topaloğlu, **Kelâm İlmi**, s. 196.

İmâmiyye ve Zeydiyye hem de diğer İslam mezhepleri tarafından İslam dairesinin dışında kabul edilmişlerdir.¹⁹⁴ Zeydiyye, İsmâiliyye ve İmamiyye/ İsnâaşeriyye, Şîa'nın günümüze ulaşan üç büyük fırkasıdır.¹⁹⁵ Şîa'nın imâmet meselesini ele almaya çalışırken Şîa'nın bütün kollarının görüşlerini değil de sadece İmâmiyye, Zeydiyye ve İsmâiliyye fırkasının imâmet anlayışından bahsetmeye çalışacağız.

1.7.1. İmâmiyye'de İmâmet Anlayışı

İmâmiyye ismi, imâmet konusunda insanların önüne geçen kişi ve lider anlamına gelen imam veya imâmet kelimeleriyle ilgili olup Müslümanların başına nass ile tayin edilmiş önder manalarıyla telaffuz edilmiştir.¹⁹⁶ İmâmiyye kavramı, Şii gruplar için kullanılan bir isimdir. İmamiyye önceleri Rafıza ve Revafız gibi isimlerle¹⁹⁷ adlandırılırken daha sonraları ve günümüzde genellikle İsnâaşeriyye ile eş anlamlı olarak adlandırılmış, bazen de bu her iki isim birleştirilerek el-İmâmiyyetu'l-İsnâaşeriyye isimleriyle ifade edilmiştir.

Şîa'da İmâmiyye kelimesi tek başına kullanıldığında sadece İsnâaşeriyye'yi belirtmiş olmakta ve on iki imâm inancını benimseyen ve Şîa'nın ekseriyetini teşkil eden İsnâaşeriyye hatıra gelmektedir.¹⁹⁸

İmâmiyye ve İsnâaşeriyye adları günümüzde telaffuz edildiğinde, fırkanın özellikle siyasî ve itikadî yönü akla gelirken, Caferiyye denildiğinde daha çok, ameli (fikhî) yönü akla gelmektedir. Telaffuz edilen üç isimden hepsi bu fırkayı ifade etmektedir. İmâmiyye yahut İsnâaşeriyye veya el-İmâmiyyetu'l-İsnâaşeriyye denildiğinde, Zeydiyye ve İsmâiliyye dışında, başta İran ve Irak olmak üzere dünyanın her yanında bulunan ve Şîa'nın ekseriyetini teşkil eden fırka olarak hatıra gelmektedir.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Mustafa Öz, **Şia**, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2000, s.308.

¹⁹⁵ Ali Bardakoğlu, **İlmihal**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008.s.29.

¹⁹⁶ Ahmet İshak Demir, "İmâmiyye Şîasında Dînî Otorite", **Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi**, sayı:3, cilt: III, 2003, s.109-125; Ebû Abdillâh İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed Şeyh Müfid, **Evâilü'l-Makâlât fi'l-Mezâhibi'l-Muhtarât**, Nşr. İbrahim el-Ensârî, Beyrut 1993, (Evâilü'l-Makâlât) s. 65; Adnan Gedikoğlu, **Kur'an Âyetleri Bağlamında İbnü'l-Mutahhar el-Hillî Ve İbn Teymiyye'ye Göre İmâmet Anlayışı**, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2008, ss.37-41.

¹⁹⁷ el- Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, ss.17-31.

¹⁹⁸ Mustafa Öz, **Ehl-i Beyt**, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, s. 195.

¹⁹⁹ Öz, **Ehl-i Beyt**, ss. 195-196.

Hız. Ali, İmâmiyye'ye göre Allah'ın emretmesiyle imâm olduđu²⁰⁰ ve imâmete layık olanların sadece onun nesebinden olanlarla devam edeceđi²⁰¹ esasına dayandırılmıştır. Kısaca İmâmiyye, Hız. Ali'nin imâmetinin, Allah ve Peygamber tarafından onaylandığını ve onun, Allah ve Peygamber tarafından tayin edildiğini kabul etmektedir. İmâmet maslahata ya da icmaya dayalı icthadi bir mesele olmadığı için böyle kıymetli bir vazifenin Müslümanların kararına ve görüşüne bırakılması mümkün değildir.²⁰² Dolayısıyla imamlara itaat, dinen vacip olup imâmet, dinin temel inanç esaslarından birisi kabul edilir.²⁰³

İmâmiyye'ye göre imanın beş önemli esası vardır: Tevhîd, Adalet, Nübüvvet, Meâd ve İmâmet'tir. Bu beş iman esasına inanmakla kâmil bir imana ulaşılabilir.²⁰⁴ İmâmiyye'ye göre, imâmet tıpkı peygamberlik gibi aklen ve naklen zorunludur.²⁰⁵

İmamiyye'de imâmet anlayışı, peygamberlere iman gibi esas inançlardan birisi olarak kabul edilmiştir. Peygamberliğin devamı olarak imameti benimsemişlerdir. Böylelikle İmâmeti, peygamberliğin bir cüzü olarak nitelendirmişlerdir. İmamiyye kaynaklarında Nübüvvete mukayese edilerek, imamet mevzusuna değinildiği görülmüştür.²⁰⁶ İmâmiyye fırkası, "Allah, Nebileri ezeli ilminde nasıl seçiyorsa, imamları da seçmesi gerektiği" görüşünü savunmuştur.²⁰⁷

İmâmiyye'de imamda bulunması gereken birtakım özellikler mevcuttur:

- a) İmam nass ve tayinle belirlenir.
- b) İmam masum olmalıdır.
- c) İmam ilâhî ilimle donanımlıdır.

Bunların yanı sıra imam; bünye bakımından sağlam olmalı, unutkan ve deli olmamalıdır. Ayrıca on iki imamın kimler olacağı konusu da bizzat Resuller tarafından isimleriyle beyan edilmiştir.²⁰⁸

²⁰⁰ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, s.146.

²⁰¹ Hasan Onat, **Emeviler Devri Şîh Hareketleri ve Günümüz Şîhliği**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993. s.15.

²⁰² Kutlu, s. 58.

²⁰³ Şeyh Mufid, **el-İfsah**, ss. 27-28; Keskin, s. 129.

²⁰⁴ Avni İlhan, "Şîa'da Usûlü'd-Dîn", **Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu**, İstanbul 1993, (Usûlü'd-Din)ss. 409-433.

²⁰⁵ el-Kuleynî, I, s.208.

²⁰⁶ Kummi, **Kitabu'l-Makalati'l-Fırak**, s. 23.

²⁰⁷ Ebu'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed Kâdî Abdülcebbar, **el-Muğnî fi Ebvâbi't Tevhîd ve'l-**adl****, Thk. Abdullah Âlim Mahmud-Süleyman Dünya, Kahire trs XX/I, (el-Muğnî), s.298.

²⁰⁸ Kummi, s. 146; Geniş bilgi için bkz: Keskin, s.129.

İmâmiyyenin imâmet anlayışını temellendirmek için çeşitli deliller sunmuşlardır. İmâmiyye'ye göre imamet nass ve tayinle sabit olmuştur.²⁰⁹ İmamiyye'nin önemli delillerinden birisi Gadir-i Hum mevkînde yaşanan hadisedir.²¹⁰

İmâmiyye'nin imâmet ile ilgili salah-aslah prensibi fikrinin kaynağı, Mu'tezile'den gelmektedir.²¹¹ Bu düşünceye göre kulların menfaatine göre Yüce Allah, kullarının faydasına olan fiiliyatları yerine getirmek zorundadır.²¹²

İmâmiyye'de imamet anlayışı imanın en önemli esaslarından kabul edilir.²¹³ Fıkhi esaslarını Ca'fer es-Sadık'a nispet eden, imamların sayısını on iki ile sınırlandıranlar, bu sebeplerle İsnâaşeriyye ve Ca'feriyye diye de anılırlar. İmamiyye, Hz. Peygamber'in vefatından sonra İmâmetin Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in nesebinin hakkı kabul etmektedir. İmâmiyye günümüzde Şîi fırkalarının en büyüğünü teşkil etmektedir. İmâmiyye'ye göre Hz. Süleyman (a.s.) nasıl babası Hz. Davud (a.s.)'a varis olduysa²¹⁴, imâmlar da Hz. Peygamber'in ilminde varisleridir. Ayrıca imâmların, Allah tarafından bazı hususların kendilerine haber verilmesi (muhaddes),²¹⁵ meleklerin sesini duyması; fakat melekleri görmediklerini kabul eden İmâmiyye'ye göre²¹⁶, bu özelliklere sahip olan imâmların, gayp ve gaybı anlama konusunda, diğer insanlardan farklı oldukları anlaşılmaktadır.²¹⁷

Mu'tezile'ye göre lütuf, insanlara peygamber göndermek amacıyla insanları kulluğa sevk eden ve kötülükten uzaklaştıran bir fiiliyattır.²¹⁸ Şîa imâmet bahsinde, Mutezilî mantıkla hareket etmiştir. Bu düşüncelerine göre Allah insanlık için, imamlara rehberlik ve yol gösterme görevi vermiştir. Böylece İmâmiyye Şîası,

²⁰⁹ el-Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, s.260.

²¹⁰ Allame Eminî, **Gadir-i Hum**, Trc. Seyyid Ali Hüseyini- Bahri Akyol, İslamî Kültür ve İlişkiler Merkezi Yayınları, İran, 1998, ss. 21-40; Abdulkakî Gölpınarlı, **Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiiilik**, Derin Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 40-44. Şîa'nın Gadir-i Hum konusundaki iddialarına Ehl-i sünnet'in cevabı için bkz. Seyyid Şerif Cürçani, **Şerhu'l-Mevâkîf**, Kırk Gece Yayınları, Çev. Ömer Türker, 2010 (Mevakîf), ss.360-363.

²¹¹ " Salah - aslah" konusu, hakkında bkz. Kemal Işık, **Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelamî Görüşleri**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967, s. 78; Ebû Zehra, ss. 178-179.

²¹² Öz, **Ehl-i Beyt**, s. 349.

²¹³ Mehmet Zeki Işcan, "İmamiyye Şiasında Politik Bir Teori Olarak İmamet'in İmkânı", **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl:6, sy.10, Kış 2002, s. 74.

²¹⁴ Neml Suresi, 7/14.

²¹⁵ Ebu Cafer Muhammed b. İshâk Küleyni, **Usûlu'l-Kâfi**, Nşr. Ali Ekber el-Gaffârî, I- VIII, Dârü's-sa'âb Dârü't-Teârûf, Beyrut, 1980, s. 271.

²¹⁶ Küleyni, I, ss.225, 271.

²¹⁷ Küleyni, I, s.271; Öz, **Ehl-i Beyt**, s. 314.

²¹⁸ Adududdin İci, **el-Mevâkîf**, tahk. M. Bedreddin el-Halebî, Matbaatu's-Saade, Mısır, c.VIII,1907, s.196.

Allah'ın imâm olacak şahsa, imâmet görevini vermesini, tıpkı nübüvvet gibi bir lütuf kabul ederek bu lütfun, çalışıp gayret etmekle elde edilecek bir husus olmadığı düşüncesini benimsemiştir.²¹⁹

İmamiyye Şîası, imâmetin lütfun en büyüklerinden biri olduğunu ve bunun (imâmet) Allah'a zorunlu olduğunu²²⁰ ileri sürmüşlerdir. Buna göre, Allah'ın zaman zaman dinî konularda insanları yakine (inanç) yöneltmek ve sosyal çatışmalarını mükemmel bir adaletle çözmek üzere insanların içinden, hatasız bir rehber çıkarması kaçınılmazdır. Allah'ın delili olan bu rehber, kendi devrinde peygamberdir; sonrasında imâmdir.²²¹

İmamiyye'nin ve Şia'nın genel kabulüne göre on iki imamın sıralanışı şöyledir:

1. Ebu'l-Hasan Hz. Ali (el-Murtaza), (40/661).
2. Hasan b. Hz. Ali (ez-Zeki), (50/670).
3. Hüseyin b. Ali (Seyyidü's-Şüheda), (61/680).
4. Ali b. el-Hüseyin Zeynulâbidîn, (95/713).
5. Muhammed b. Ali el-Bâkır, (114/733).
6. Cafer b. Muhammed es-Sâdık, (148/765).
7. Musa b. Cafer el-Kazım, (183/799).
8. Ali er-Rıza, (203/818).
9. Muhammed el-Cevad, (220/835).
10. Ali el-Hâdî, (254/868).
11. Hasen el-Askerî, (260/873).
12. Muhammed b. Hasan (Mehdî) (261/874)²²²

İmâmiyye'de , "gaybet" meselesi en önemli mevzulardan birisidir. 260/874 yılında Muhammed Mehdi ilk defa gizlenmiştir. Bu devre, "Gaybet Dönemi" denmiştir. Bu Gaybet Dönemi iki kısma ayrılarak, Gaybet-i Kübra ve Gaybet-i Suğra diye adlandırılmıştır. 260/874 yılı itibariyle 329/940 yılına kadarki dönemdir. On ikinci imam olan Muhammed Mehdi belli aralıklarla Sefirler Dönemi'nde, sefirlerle görüşmeler yapmıştır. Ayrıca Muhammed Mehdi, Sefirler aracılığıyla taleplerini yolundan gelenlere iletmiştir. Gaybet-i Suğra dönemi 69 yıl sürmüştür. Gaybet-i

²¹⁹ Ebû Yusr Muhammed Pezdevi, **Ehl-i Sünnet Akaidi**, çev. Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1980, ss. 178-179; Öz, Ehl-i Beyt, s. 244.

²²⁰ Kâdî Abdulcebbar, **Şerhu'l-Usuli'l-Hamse**, Thk. Abdülkerim Osman, Kahire, 1965, s. 751

²²¹ Kâdî Abdulcebbar, **Şerhu'l-Usuli'l-Hamse**, s. 751.

²²² Kummî, s. 109; Keskin, ss.147-148.

Kübra Dönemi 329/940'tan sonra başlamıştır. İmâmiyye'ye göre gizlenen son imam Muhammed Mehdi, ölmemiştir; Uygun bir vakitte tekrar teşrif edecek, dünyada adaleti sağlayacaktır.²²³

İmamiyye'deki gaybet meselesi ile "beklenen mehdi" düşüncesi, zâlim imamlara başkaldırımı reddetmenin temellerinden birisi olmuştur. Çünkü zulmü önlemek için ve adaleti tesis etmek için mehdi bekleniyordu. Bu türlü vazifeler onun eliyle gerçekleşmeliydi.²²⁴ Ancak günümüz İmâmiyye mezhebi "beklenen mehdi" anlayışı yerine "velayet-i fakih" prensibini getirmiştir. "Gaybet-i Kübra" yani beklenen mehdi olmadığında İslam hükümlerinin yerine getirilmesi gerekir denilerek, Şiilerin haksızlıklar karşısında başkaldırması gerektiği savunulmuştur. 1979 yılında İran'da gerçekleşen devrim de bu düşüncenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.²²⁵

İmamiyye'nin imâmet konusundaki görüşleri şunlardır:

a)İmâmiyye'ye göre imamet vacip²²⁶ olup sadece nass ve tayin yolu ile olur.²²⁷ İmâmet ümmetin ve halkın tercihi ve görüşüne bırakılabilecek bir mesele olmayıp dinin bir rüknüdür.²²⁸

b)İnsanların en üstünü ve efdâli, imam olur. Zeydiyye'nin aksine mefdulün imametini caiz görmezler. Hz. Peygamber, kendisinden sonra Müslümanların en üstünü olan Hz. Ali'nin ismini ve O'nun nesebini imamet için beyân etmiştir.²²⁹

c)Hz. Ali'nin ve nesebinin imameti Allah tarafından açık bir nassla belirlenmiştir.²³⁰

d)İmamlığa getirilecek olan kimsenin, günah işlemeyen masum biri olması gereklidir.²³¹

e)İmamlar, insanların dünyaya ve âhirete dair, ihtiyacı olan her şeyi (bütün ilimleri) bilir. Hiçbir şey imamlarda gizli kalmaz.²³²

²²³ el-Kuleynî, I, s.338; Fığlalı, **İmâmiyye Şiası**, ss. 174-180.

²²⁴ Nevin, s.247

²²⁵ Nevin, ss.318,319.

²²⁶ Nasuriddin Muhammed b. El-Hasan Tusi, "İmamet Risalesi", çev. Hasan Onat, **A.Ü.İ.F.D.** Ankara, c: xxxv, 1996, ss.182,187.

²²⁷ el-Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, s.89.

²²⁸ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, s.265.

²²⁹ el-Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, s.89.

²³⁰ el-Eş'arî, **el-İbâne**, s170.

²³¹ el-Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, s.150; Kummi, s.111.

²³² Ebu Muhammed el Hasan b. Musa Nevbahti, **Şii Fırkalar: Kitâbu'l-Makalât ve'l-Fırak Fıraku's-Şia**, Çev.:Sabri Hizmetli, Hasan Onat, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek ,Ankara Okulu,

f) İmamları sevmek imandan olup onlardan nefret etmek ise küfürdür. Ehl-i Beyt, Hz. Selman, Hz. Mikdad ve bunlarla beraber birkaç sahabe dışında sahabenin çoğunluğu; Hz. Peygamber'in halef bıraktığı Hz. Ali'ye itaati terk ettiklerinden dolayı küfre girmişlerdir.²³³

1.7.2. Zeydiyye'de İmâmet Anlayışı

Zeydiyye ya da Zeydilik, Zeyd b. Ali'nin takipçileri olan Şîa'ya mensup bir mezheptir.²³⁴ Zeyd b. Ali'nin, el-emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu 'ani'l-Munker düsturu sebebiyle kardeşi Muhammed el-Bakır'dan kopup Zeyd b. Ali Zeynu'l-Abidin görüşlerini takip eden kişiler, Zeydi olarak tanımlanmaktadırlar. Bu fırkanın Zeydiyye ismi ile anılmalarının sebebi, tüm mensupları Muhammed Bâkır'ın yerine O'nun abisi olan Zeyd b. Ali'nin imâmetini ittifakla benimsedikleri içindir.

Zeydiyye imâmet mevzusundaki görüşlerinden dolayı Şîa fırkaları tarafından kabul edilen bir fırkadır. Düşünceleri itibariyle daha mutedil olması sebebiyle, diğer İslamî zümrelerle uzlaşabilecek bir fırka olma özelliğini taşımaktadır.²³⁵

Zeydiyye; Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz. Zeynelabidin'in imametini meşru kabul etmişlerdir. Hz. Zeynelabidin'den sonraki Muhammed el-Bâkır'ın imâmetini reddederler. O'nun yerine Zeyd'i beşinci imam olarak tercih etmişlerdir. Zeydiler diğer Şii fırkalarının aksine sahabeler hakkında uygunsuz söz söylemekten kaçınırlar ve onların hiç birini tekfir etmemişlerdir. Hz. Ebû Bekir'in ve Hz. Ömer'in imâmetini meşru görmüşlerdir. Hz. Ali'nin sahabe içerisinde en efdâl kimse olduğunu savunmuşlardır.²³⁶ Zeydiyye, imâmete en layık olan kimsenin (efdâl) hakkı olduğunu; ancak, daha az layık (mefdul) olanın imâmetinin de, imkân dâhilinde olabileceğini savunmuşlardır. Bundan dolayı imamete en layık kimsenin, Hz. Ali'nin olduğudur. Fakat ilk üç halifenin imâmetleri de caizdir.²³⁷ Çünkü ilk üç halifeyi mefdul imâm olarak kabul ederler. Zeydiler efdal varken mefdulün imâmetini, bir

İstanbul, 2004, s. 22.

²³³ el- Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, s.89.

²³⁴ Fığlalı, **Çağımızdan İtikâdî İslam Mezhepleri**, s. 138.

²³⁵ İmâm Ebû'l-Yusr Pezdevi, **Usûli'd-Dîn**, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Kahire, 2003, (Usuli'd-Din) s.255.

²³⁶ Pezdevi, **Usûli'd-Dîn**, s. 255.

²³⁷ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, ss.179-180.

maslahata dayanması sebebiyle caiz görmüşlerdir.

Zeydiyye'ye göre Resulullah kendi makamına Hz. Ali yerine Hz. Ebû Bekir'in imamete getirilmesi, Müslüman toplumunun düzeninin sağlanması, fitnenin sonlandırılması, imâmet mevzusunda ihtilafların sonlandırılması gibi herkesi ilgilendiren maslahatları kapsadığı için Hz. Ebû Bekir'in imametini kabul etmişlerdir.²³⁸

Zeydilerin üzerinde en çok durdukları mevzu imamettir. İmâm, imâmın şahsı, imâmın mensup olduğu aile, imâmda aranacak şartlar ve özellikler oldukça önemlidir. Onlara göre Hz. Peygamber, isim ve şahıs belirterek değil; vasıfları (ehl-i takva, âdil, cömert kimse) ortaya koyarak imâmı tespit etmiştir. Ayrıca Zeydiyye'ye göre, imâmların hatadan ve günahattan uzak olduklarını da kabul etmez. Yani imâmların masum ve günahsız olduklarını da söylemezler.²³⁹ Ayrıca İmamiyye'nin savunduğu, mehdi beklentisi ve takiye gibi düşünceleri Zeydiyye Fırkası da benimsememektedir.²⁴⁰ Zeydiyye'ye göre Ehl-i Beyt'in imamlığa layık olmaları varis olmalarından dolayı değildir. Bilakis fazîlet sahibi olup ve zâlim idarecilere karşı çıkmakla sabit olabilir.²⁴¹

Zeydiyye diğer Şii fırkalarının aksine imamların sadece Hz. Hüseyin'in soyundan olmasına karşıdırlar. Zeydiye, imamların hem Hz. Hasan hem de Hz. Hüseyin soyundan olmasını kabul ederler. Bundan dolayı Hz. Hasan'ın nesebi İmamiyye değil, Zeydiyye'ye tabi olmuşlardır.²⁴²

Zeydiye'ye göre zulüm ve baskı altındaki herkese yardım etmek, zulmü sonlandırmak gibi Müslüman toplumu ilgilendiren tüm mevzularda imâmet kurumunun mevcudiyeti iman edenler üzerinde vacip bir esastır. İmâmet anlayışı, Nübüvvetin bir nevi devamıdır. Kur'an-ı Kerim'in hükümlerini tebliğ etme, dünyevi meseleleri açıklama, dinden sapmışlarla mücadele gibi mevzularda İmamlar, peygamberlerin varisleridir. Zeydiyye birbirinden uzak iki ayrı memlekette, gerekli özelliklere sahip iki imâmı birden kabul etmiştir.²⁴³ Bu iki imamın daveti genişler ve iki bölge birbirine yaklaşırsa, bu durumda ilk defa ortaya çıkan, imâm olur; eğer

²³⁸ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, s. 180.

²³⁹ Fığlalı, *Çağımızdan İtikâdî İslam Mezhepleri*, s. 142.

²⁴⁰ Fığlalı, *Çağımızdan İtikâdî İslam Mezhepleri*, s. 127.

²⁴¹ Öz, Mustafa, *Ehl-i Beyt*, s. 145.

²⁴² Fığlalı, *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, s. 138–145.

²⁴³ İbn Hazm, *el-Fasl fil Milel vel Ehvai ven Nihal*, s.250.

ortaya çıkış zamanı tayin edilemezse, içlerinden en dirayetlisinin imâmetini geçerli görmüşlerdir.²⁴⁴

İmâmet şartlarının tamamını taşımayan bir kimsenin imameti meşru olamayacağından dolayı Zeydiyye, imamları kendi içerisinde derecelendirmeye ve sınıflandırmaya tabi tutmuştur. İlimdeki imamlar anlamında "imâm fi'l-ilm", savaşta imamlara ise "imâm fi'l-harb" şeklinde telaffuz etmişlerdir. Zeydi anlayışını muhafaza etmede zorlanan aşağı mertebelerdeki kimseleri ifade etmek için; muktasid ve dai gibi tabirler kullanılmıştır.²⁴⁵

el-Emru bi'l Ma'rûf ve'n-Nehyu 'ani'l-Münker, esasından dolayı fâsık yahut zalim olan imama kıyam etmek, vaciptir. Zulmeden ve imamet makamına layık olmayan bir imama isyan etmenin vacip olduğu esası, Zeydiyye fırkasının tarihine bakıldığında, savaşlarla dolu geçmişlerinden anlaşılacaktır.²⁴⁶

Zeydiyye fırkasının imâmet meselesinde kendisine has görüş ve yorumları vardır. Onlara göre imâm, ister Hz. Hasan isterse Hz. Hüseyin'in soyundan gelsin fark etmemektedir. Önemli olan, imamın Hz. Fatıma'nın soyundan olması ve İmamın düşmanlara karşı kıyam etmesidir. İmamın halkı sapıklığa götürmemesi, dinî ahkâmı aydınlatması için dinî meselelerde âlim olması, Müslümanların mallarına göz dikmemesi için zahit ve düşmanlara karşı cesur olması önemlidir.

Zeydiyye'nin imamet konusundaki görüşleri şu şekilde sıralanır:

a) Zeydiyye'nin çoğunluğuna göre imamet aklen değil dinen vaciptir.

b) İmamet makamı sıradan bir makam olmayıp, o makama gelen kişinin imametini, ona itaati gerektirecek özellikleri olması ve imam olduktan sonra da bu özelliklerini kaybetmemesi gerekmektedir.

c) Zeydiyye'nin çoğunluğuna göre Peygamberlerde bulunan ismet sıfatı imamlarda yoktur. İmamlar masum değildir.²⁴⁷

d) İnsanların en üstünü (efdali) imam olur. Bununla birlikte mefdulün de imametini caiz görürler.²⁴⁸

e) İmâmın ister Hz. Hasan isterse Hz. Hüseyin'in soyundan gelsin fark etmez, önemli olan imâmın Hz. Fatıma'nın soyundan olmasıdır.

²⁴⁴ Öz, Mustafa, **Ehl-i Beyt**, s.138.

²⁴⁵ Öz, Mustafa, **Ehl-i Beyt** s.146.

²⁴⁶ Fığlalı, **İtikâdî İslam Mezhepleri**, ss. 138–145.

²⁴⁷ Fığlalı, **İtikâdî İslam Mezhepleri**, s.142.

²⁴⁸ el-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, s.265.

1.7.3. İsmâiliyye’de İmâmet Anlayışı

Hız. Ali soyundan altıncı imam olan Cafer es- Sadık’ın vefatından sonra İsmail’in takipçileri olarak teşekkül eden bir fırkadır. İsmâiliyye fırkası, Cafer es- Sadık’ın vefatından sonra Musa b. Cafer el-Kazım’ı değil de İsmail’i yedinci imam olarak benimsemişlerdir. Ebu'l-Hattab (ö. 138/755) adındaki İsmail’in arkadaşı, Musa’nın imâmetini reddedip İsmail’in imametini kabul ederek "İsmâiliyye" ismiyle yeni bir fırka ortaya çıkarmıştır.²⁴⁹

İsmâilîyye’nin "yedi imam" anlayışı temel inanç esaslarıdır. Onlarda yedi rakamının kutsal bir yönünü göstermektedir. Yedi kat semanın ve yedi gezegenin her biri kutsal kabul edilmektedir. Yedinci imam olan İsmail, bütün sırlara haizdir ve bu sırlar, bâtini bir tabirle ifade edilmektedir.²⁵⁰

İsmâilîyye göre eğer bir kimse, imama inanmıyorsa ve imama tabi olmuyorsa o kimsenin iman etmediğine kanaat getirilir. Resulullah’ın vefatıyla vahiy kesintiye uğramış olsa bile insanların imamlara olan ihtiyacı sürekli olmuştur. Bu imamlar, Hız. Muhammed’den sonra peygamber makamının varisleri olarak insanlara ilahi rehberliği sürdürmüşlerdir. Bu ilahi rehberliği devam ettirenler, Hız. Ali ve O’nun nesebinden gelenlerdir.²⁵¹

İsmâiliyye’ye göre imâmlık mevzusu gizli bir meseledir. Tarih boyunca gizlilikte kalan imametın ortaya çıkması Resulullah’ın Müslümanlara gelmesiyle tekrar meydana çıkmıştır. Hız. Peygamberle birlikte hakiki imamın Ali b. Ebi Talip olduğu anlaşılmıştır. Hız. Ali’nin vefatıyla birlikte imâmet, onun soyuyla devam etmiştir. Altıncı imam Cafer-i Sadık’ın büyük oğlu İsmail gizlenmiş, ardından imamlar tekrar zahir olmuştur.²⁵²

İsmâiliyye’nin imamet konusundaki görüşleri şu şekilde sıralanır:

a) İmâmlık, Hız. Ali soyundan yedinci imam İsmail ve onun çocuklarıyla devam etmiştir.

²⁴⁹ Fığlalı, **Çağımızda İtikadî İslâm** Mezhepleri, s. 130; Fazlu'r-Rahman, **İslâm**, Çev. Mehmet Aydın, Ankara Okulları, Ankara 2008, s. 220; Suphi, es-Salih. **İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri**, Çev. İbrahim Sarmış, Bir Yayınevi, İstanbul 1983, s. 80

²⁵⁰ Fığlalı, **İtikadi İslam Mezhepleri**, s.130.

²⁵¹ İrfan Abdülhamid, **İslâm'da itikadî Mezhepler ve Akaid Esasları**, çev. M. Saim Yeprem, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1981, s. 46.

²⁵² İsmail Hakkı İzmirli, **Yeni İlmi Kelam**, Ankara Okulu, Ankara, 2013, s. 161.

b)İmâmlar, Allah'ın dünyadaki halifesidir. Allah'ın nurunu imamlar özünde toplamıştır. İmâmın yaptığı her şey hak olup her sarf ettiği söz de ilâhî emir olarak telakki edilir.

1.8. EHL-İ SÜNNET'TE İMÂMET ANLAYIŞI

Sünni literatürde, imâmet ile hilâfet kavramları aynı anlamda ve birbirinin yerine kullanılmıştır.²⁵³ Ehl-i Sünnet'e göre "imâmet/hilâfet" mevzusu, İslam akaidinin değil, İslam hukukunun bir meselesidir. Fakat itikadî ve siyasî firkalardan biri olan Şia'nın imâmet/hilâfet hakkında muhtelif görüşler ileri sürmesiyle konu bir akâid meselesi haline gelmiştir.²⁵⁴

Hiz. Peygamber'den sonra ümmetin dine ve dünyaya ait meselelerini yürütecek kişinin kesin olarak belirlenmediği, bu konuyla ilgili açık ve kat'î bir nassın da bulunmadığını söyleyen Ehl-i sünnet, imam olacak kişide bir takım özelliklerin olması gerektiğini ifade eder.²⁵⁵

Hiz. Peygamber hayattayken peygamberlik görevinin yanında devlet başkanlığını da şahsında toplamıştı. Onun vefatından sonra ashab ilk iş olarak imamın belirlenmesi için bir araya geldiler. Ehl-i sünnetin tamamı, Müslümanların din ve dünya işlerini idare edecek bir devlet başkanına mutlak surette ihtiyaç olduğunu kabul etmişti.

Ehl-i sünnet düşüncesinin sistemleşmesinde büyük bir payı olan âlim, Nu'mân b. Sâbit'tir. Ebu Hanîfe, Emevi Devleti'nin son devriyle Abbasi Devleti'nin ilk devrini gördüğünden dolayı İslam tarihinin mühim bir döneminde yaşamıştır.²⁵⁶ O, yaşadığı çağda İslam âleminde meydana gelen olay ve hadiseleri çok iyi tahlil edip en iyi metodları ortaya çıkarma fırsatı bulmuştur. Ebu Hanife imâmet konusunda şöyle demiştir:

"Peygamber (s.a.s)'den sonra insanların efdali, Ebu Bekir es-Sıddık, sonra Ömer bin Hattab, sonra Osmân b. Affân, sonra Aliyyu'l-Murtezâ b. Ebu Tâlib'dir. Bunlar daima ibadet eden, hak üzerinde sâbit ve hak ile beraber

²⁵³ Gümüšoğlu, s. 318.

²⁵⁴ Nureddin Sâbûnî, **Mâturidiyye Akaidi**, trc. Bekir Topaloğlu, DİB Yayınları, 1980, Ankara. s.125.

²⁵⁵ Selim Özarıslan, **Pezdevî'nin Kelami Görüşleri**, DİB Yayınları, Ankara, 2010, s.75.

²⁵⁶ Muhammed Ebû Zehra, **İslam'da Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi**, çev. Ethem Ruhi Fığlalı - Osman Keskinöğlü, Ankara Yayıncılık, İstanbul, 1970,ss. 23-24.

olan büyük zatlardır. Biz, hepsini severiz. Allah'ın Resûlü'nün ashâbından hiçbirini hayırdan başkasıyla anmayız. ²⁵⁷

Ebu Hanîfe'nin bu görüşüyle ilk dört halifenin nass ve tayinle meşru halife olduğunu ve muhtelif siyasi fırkalar tarafından ileri sürülen eleştirilere net bir cevap verdiğini belirtmektedir.

Ebu Hanife, Hz. Peygamber'den sonra ümmetin en faziletliilerini sırasıyla dört Raşit halife olarak görmüştür. Hz. Muhammed'in vefatından önce insanlara namaz kıldırması için Hz. Ebu Bekir'i görevlendirdiğini hatırlatmıştır. Hz. Peygamber'e yakınlığından dolayı, Hz. Ebu Bekir'in sahabeler tarafından halife olarak istişareyle seçildiğini söylemiştir. İkinci halife olarak ise Hz. Ebu Bekir'in önerisiyle Hz. Ömer'in halife seçildiğine işaret etmiştir. Onun suikast girişimi ile vefat etmesi üzerine şûrâ tarafından Hz. Osman'ın hilâfete layık görüldüğünü, aynı şuranın dördüncü halife olarak ise Hz. Ali'yi seçtiğini belirtmiştir. Ebu Hanife, Hz. Ali'yi döneminde savaşmak zorunda olduğu tüm muharebelerde haklı görmüştür. Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr hakkında ise susmuştur.²⁵⁸

Ebu Hanife zâlim idarecilere karşı bile temkinli ve tedbirli davranılması gerektiğini²⁵⁹ savunmuştur. Çünkü ümmetin siyasi çalkantılarla bölünmesine karşı çıkmıştır. O, İslam toplumunun bozulup parçalanmasına, fırkalara ayrılmasına ve birbiriyle çatışmasına engel olmak için orta yolu tutmuştur.²⁶⁰ Hanefî mezhebine göre zorla halife olan bir kimsenin meşru görülebilmesi için yönetimde vereceği hükümlere halk tarafından itaat edilmesi gerekir. Toplum böyle bir başkanın hükümlerine itaat etmiyorsa ona biat edilmiş olsa bile başkanlığı geçerli değildir, Bu imam azledilir.²⁶¹

İmam Şafîî; imamet konusunda idarecinin adalet ve takvasını, imâmet için en önemli şart olarak kabul etmiş; adaletten uzaklaşıp zulme dalan halifenin meşruluğunu yitirdiğini belirtmiştir.²⁶² İmam Şafîî, "Kılıç zoruyla hilafeti işgal eden

²⁵⁷ Numan b. Sâbit Ebu Hanîfe, **Fıkıh-ı Ekber**, Terc. Hasan Basri Çantay, DİB Yayınları, Ankara, 1986, ss. 10-11.

²⁵⁸ Beyâzizâde Ahmet Efendi, **Usulü'l-Münife li'l-İmân Ebû Hanife, İmam'ı Azâm Ebu Hanife'nin İtikadi Görüşleri**, çev. İlyas Çelebi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, ss.140-143.

²⁵⁹ Abdulhalık Mustafa Nevin, **İslam Siyasi Düşüncesinde Muhâlefet**, Çev. Vecdi Akyüz, İz yayıncılık, 1990, s.290.

²⁶⁰ Mevdudi, s.332.

²⁶¹ Özarlan, s.283.

²⁶² Ebû Zehra, s.444.

ve insanları etrafına toplayabilen her Kureyşli halife kabul edilir." demiştir. Şafîlere göre halîfenin Kureyşli olmasına, adaleti tesis etmesine ve halîfeye insanların rızasının olmasına bakılır.²⁶³

Ahmed b. Hanbel, halife seçimi konusunda açık bir görüş belirtmemiştir. Halifenin Kureyş'e mensup olması gerektiğini söylemiştir. Ancak, fitneyi önleme açısından mefdulün (daha az erdemli olanın) hilafetini de kabul edilebileceğini açıklamıştır. Ahmed b. Hanbel'e göre görev yapan halifenin kendisinden sonraki halifeyi seçmesi doğru bir çözüm yoludur.²⁶⁴ Ahmed b. Hanbel kendi döneminde hem yaşadığı devrin iktidarına karşı ilmi mücadelede bulunmuş hem de muhâlif fırkalara karşı Ehl-i Sünnet'in genel anlayışını savunmuştur. Ahmed b. Hanbel'e göre hilafeti ele geçiren birisinin yönetimde meşruiyeti halk tarafından emiru'l-mü'minin diye kabul görünceye kadar meşru olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁵

Ehl-i Sünnet'in önemli âlimlerinden biri İmam Mâturidî, kitabında imâmet ve hilâfet konusunu müstakil bir bab olarak ele almamıştır. Ayrıca İmam Mâturidî, sahâbe arasında meydana gelen siyâsî münakaşalarda taraf tutmadığı ve Sahabeyle ilgili hükmü Allah (c.c.)'a havâle ettiği îmâsını yapmıştır.²⁶⁶ İmam Mâturidî istihlaf (halife kılınma) ve halife sözcüklerini genel olarak bütün insanların yeryüzünün halifesi olması, yeryüzünü yönetip sahip çıkması, mülkiyetin kendisine emanet edilmiş olması anlamında tefsirlerde kullanmıştır.²⁶⁷

İmam Mâturidî, Te'vilât adlı tefsirinde kavramlara genellikle dini anlamlar yüklemiştir. Örneğin bir ayette, "Ey iman edenler! Allah'a, Resulüne ve sizden olan ulu'l-emre itaat ediniz."²⁶⁸ der. Ayette geçen ulu'l emr kelimesi ile ilgili olarak İmam Mâturidî bu kelimenin, çeşitli manalarda kullanıldığını ifade eder. Bu kavramı savaşlarda komutanlık yapan yöneticiler, fakihler, âlimler, Ehl-i hayr gibi anlamlarda kullanır.²⁶⁹

²⁶³ Ebû Zehra, s.92.

²⁶⁴ Vecdi Akyüz, **Hilafetin Saltanata Dönüşmesi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991s. 129-131; Nevin A. Mustafa, ss.272-274.

²⁶⁵ M. Beşir Eryarsoy, **Hilafet-Şia**, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2000 s. 281.

²⁶⁶ Maturidî, **Kitabü't-Tevhid**, Çev. Bekir Topaloğlu, İSAM, 2019, (Kitabü't-Tevhid), s. 319.

²⁶⁷ Maksut Çetin, **Te'vilâtü'l-Kur'an Ekseninde Maturidî'nin Siyâset Olgusuna Yaklaşımı**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2008, s. 87- 88.

²⁶⁸ Nisa, 4/59.

²⁶⁹ Maturidî, s. 227.

İslam toplumunda farklı fikir akımlarının ve düşüncelerinin yoğun olduğu bir dönemde Mutezile mensuplarının bulunduğu bir çevreden, Ehl-i Sünnetin temelini oluşturan İmam Eş'arî, Basra'da mücadele etmiştir.²⁷⁰ Kırk yaşına kadar Mutezile mezhebinin mensubuyken, daha sonra bu görüşlerinden vazgeçerek Ehl-i sünnet anlayışını benimsemiştir. Eş'arî, Ehl-i sünneti benimsedikten sonra Mutezile'ye karşı düşünceler üreterek²⁷¹ Eş'arîliğin temellerini atmıştır. O, el-İbane adlı eserinde kendisinden evvel tüm itikâdî ve siyâsî fırkalar tarafından tartışılan tüm meseleleri²⁷² kısa cümlelerle açıklamıştır. Yine bu eserinde imâmet konusunu da ele almıştır. Eş'ari, dört halîfe'nin hilâfetinin meşruiyetini savunmuştur. Şia ve diğer gruplardan, Sahâbe hakkında muhalefet eden fırkaları reddetmiş ve Sahabe'ye hürmet ve tazimi dini bir hassasiyet olarak²⁷³ kabul etmiştir. İtikâdî ve siyâsî fırkaların görüşlerine karşı İmam Eş'arî de belirtmiş olduğu bu görüşleri ile Ehl-i sünnetin hem siyâsî yönde hem de itikâdî yönde düşüncelerini ortaya koymuştur.²⁷⁴

Hasan Basrî, Hulefa-i Raşidîn'i insanların en hayırlısı olarak kabul etmiştir. Hasan Basrî, Hz. Ebu Bekir'in Hz. Peygamber'den sonra halife seçilmesini gizli nasla olduğunu, Hz. Osman'ın haksız yere şehit edildiği, Hz. Ali'nin imamete haklı bir şekilde geldiğini belirtmiştir.²⁷⁵ Hasan Basrî toplumun değişimini alttan üste doğru olması gerektiğini savunur. Toplumdaki insanlar değişimiyle yöneticilerin de değişebileceğini kabul eder.²⁷⁶

Sâbûnî'ye göre halife olacak kişinin erkek, hür, akıl- baliğ olması ve Kureyş kabilesine mensup olması gerekir. Halifenin masum olması diye bir şartı yoktur. Ayrıca adalet ve takva şartını ise devlet başkanlığının kemâl şartı olarak görmektedir.²⁷⁷

Ehl-i Sünnette imamet anlayışı genel olarak ilim, takva, adalet, siyaset ve Kureyş'e mensubiyeti; bir imamda bulunması gereken şartlar olarak Ehl-i Sünnet âlimlerinin pek çoğu kabul etmiştir.²⁷⁸ Ehl-i Sünnetten bir grup âlim ise imamın

²⁷⁰ Bekir Topaloğlu, **Kelâm İlmi**, Damla Yayınevi, İstanbul, 2010, (Kelâm İlmi) s.127.

²⁷¹ İsa Yüceer, **Kelâm Fırkalarında Yöntem**, Tablet kitabevi, Konya 2007, s. 123.

²⁷² Topaloğlu, **Kelâm, Kelâm İlmi**, s. 128.

²⁷³ el-Eş'arî, **el-İbane**, s. 92.

²⁷⁴ Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, ss.66-75.

²⁷⁵ el-Hanefî, Ali b. Muhammed İbn Ebî'l-İzz, **el-Akîdetü't-Tahaviyye ve Şerhi**, çev. M. Beşir Eryarsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 2002, ss.698, 707.

²⁷⁶ Tahsin Görgün, "Hasan-ı Basrî", **DİA**, XVI, s.299.

²⁷⁷ Sâbûnî, s.126.

²⁷⁸ Özarslan, s.76.

müctehid olmamasının ve içtihat konularını bilmemesinin caiz olduğunu fakat devlet başkanının yanında içtihat ehli bir kimsenin bulunmasını ve ahkâm konusunda ona müracaat etmesi, helal ve haramlar hususunda ondan fetva alması gerektiğini belirtirler.²⁷⁹

Ehl-i Sünnet'te imamın taşınması gereken özellikler hususuna gelecek olursak Ehl-i Sünnete mensup âlimler, imamın Müslüman ve akıl-baliğ, erkek ve hür, ilim ve adalet sahibi olması, basiret ve kudret sahibi olması gibi özelliklerde ittifak etmişlerdir. İmam'ın Kureyşten ve Haşimî olması ve zamanın en faziletli olması gibi özelliklerde ise ihtilaf etmişlerdir.²⁸⁰ Cüveynî, Bakillanî²⁸¹ ve bazı bilginler de halifenin Kureyş'e mensubiyet şartının gereksizliğini savunmak için çeşitli akli ve nakli deliller sunmuşlardır.²⁸²

Ehl-i sünnet, Ehlü'l-hal ve'l-Akd hilafet seçiminde esas usulün, belirli meziyetleri taşıyan bireylerin oluşturduğu bir grubun seçimiyle olduğunu kabul etmiştir.²⁸³ İslam hukuk sisteminde Ehlü'l-hal ve'l-Akd ile devlet yönetiminde söz sahibi olan yüksek derecedeki görevlilerin devlet başkanlığına aday olanlardan birini seçerek halife belirlenebileceği gibi istihlaf, şûrâ ve istila yoluyla da devlet başkanı belirlenmiştir.²⁸⁴

Ehlü'l-hal ve'l-Akd metoduyla ilk kez Hz. Ebu Bekir imâmete getirilirken, istihlaf yoluyla ise ilk olarak Hz. Ömer halife olmuştur. İstihlaf, mevcut halifenin vefat etmeden önce kendi yerine bir başkasını aday göstermesine denir. Şûrâ'da ise mevcut halife, vefat etmeden kısa süre önce bir veya birkaç kişinin adını verir. Bu kişileri bilen bir heyet, istişare ederek halife tarafından ismi verilen kişilerden birisini halîfeliğe aday gösterirler. Halkın biatıyla da şahsın halîfeliği kesinleşmiş olur. Bu yöntemle halifenin belirlenmesinin caiz olduğuna âlimlerin görüş birliği vardır.²⁸⁵ Ehl-i sünnete göre istila yoluyla yani baskı ve cebirle hilâfete geçmenin geçerli şartları vardır. İslam âlimlerine göre zorla iktidarı ele geçiren kimsenin hilafetinin meşru olabilmesi için hilâfet makamında aranan şartları taşınması, adaletle

²⁷⁹ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, s.146.

²⁸⁰ Neseffî, s.196.

²⁸¹ Cüveynî, **Kitabu'l-İrşâd**, Çev. A. Bülent Baloğlu, Mehmet İlhan, Sabri Yılmaz, Faruk Sancar, Diyanet Vakfı Yayınları, 2016, (**Kitabu'l- İrşâd**) s. 359.

²⁸² İbn Haldûn, s. 153; Karaman Hayreddin, s.87.

²⁸³ Özarlan, s.85.

²⁸⁴ Eryarsoy, s. 280.

²⁸⁵ Eryarsoy, s. 281.

hükmetmesi ve halkın rızasını alması gerekir.²⁸⁶

İlk dört halifenin hiç birisi seçilirken hilafet süreleri belirlenmemiştir. Hilafet makamında vefat edinceye kadar görevlerini yapmışlardır. Vefatlarından sonra da yeni halife seçimine başvurulmuştur.²⁸⁷ Halife, azlolunacak bir suç işlemekçe ve hayatta kaldığı müddetçe yeni halife tayinine gerek yoktur. Çünkü yeni halife seçimi ihtilaflara neden olup birliği bozmaktadır.²⁸⁸

Halifenin vefatı, halifenin hilafet makamından çekilmesi ve başka bir dine inanması gibi sebepler imamın, hilafetteki makamının sona ermesine ve azledilmesine neden olur.²⁸⁹ İmamın fâsıklığı sebebi ile hilafetten azledilmesi meselesinde İslam âlimleri ihtilaf etmişlerse de Hanefî ve Şafî mezheplerindeki genel anlayışa göre, imam fâsıklığı sebebi ile azledilmez.²⁹⁰ Ehl-i sünnete göre halîfe günah işlemekle imandan çıkmayıp mümin olduğuna göre hilâfeti geçerli olup azledilmez.²⁹¹

²⁸⁶ Ebû Zehra, s.92.

²⁸⁷ Eryarsoy, s. 290.

²⁸⁸ Abdulkadir Udeh, **İslam Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk**, Çev. Akif Nuri, İhya Yayınları, İstanbul, 1979, s.432.

²⁸⁹ Özarlan, s.98.

²⁹⁰ Neseî, s.199.

²⁹¹ Hüdaverdi Adam, **Necmü'd-Din Ömer en-Neseî ve Akidesi**, Değişim Yayınları, Adapazarı, 1998, s.123.

İKİNCİ BÖLÜM HÂRİCİLİK'TE İMÂMET ANLAYIŞI

2.1. HÂRİCİLİĞİN ASKERÎ ve SİYÂSÎ TARİHİ

Hâriciyye, Mutezile ve Vahhabilik gibi mezheplere etkilerde bulunmuş, islam toplumu içindeki gruplaşma hareketlerinde, ilk ortaya çıkan ve kendilerine has bir kısım siyasî ve îtikâdî düşünceler ortaya koyarak, bunlar uğrunda mücadele eden ilk fırkalardandır.²⁹²

Havâric veya Haricîyye gibi muhaliflerince verilen bu isimler, topluluktan ve insanlardan, ayrılıp isyan eden, itaat etmeyen, Müslümanlarca benimsenen ve üzerinde ittifak edilen meşru imamdan uzaklaşan ve ona başkaldıran kimselere verilen isimdir.²⁹³ Ancak kendileri bu Hâricîlik, Haricîyye ya da Havâric isimleri için, "Allah yolunda hicret eden kişi, yeryüzünde çok bereketli yer ve genişlik bulur. Evinden, Allah'a ve Peygamberine hicret ederek çıkan kimseye ölüm gelirse, onun ecrini vermek Allah'a düşer. Allah bağışlar ve merhamet eder"²⁹⁴ ayetiyle belirtilen ve övülen zümrenin kendileri olduklarını; böylece Haricîyye ya da Havâric isimlerini aldıklarını söylerler. Haricilere verilen diğer bir isim de tahkîm'i reddettikleri; Muhakkime'dir.²⁹⁵ Muhakkime ise: Hükümün yalnızca Allah'a has olduğu ve Allah'ın kitabı dışında kimsenin hüküm verme hakkının bulunmadığını söyledikleri ve tahkim hadisesine isyan ettikleri için bu isimle isimlendirilmiştir. Ayrıca kurucuları olan Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye ithafen Vehbiyye olarak da bilinmişlerdir.

Hariciyye'nin diğer bir meşhur ismi de Harûriyye'dir. Bu adı, tahkimden sonra Hz. Ali'yi terk edip Kûfe yakınlarında bir yer olan Harura'da toplanmalarıyla almışlardır. "Şüphesiz Allah, Mü'minler'den canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır."²⁹⁶ ve "İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için canını verenler vardır. Allah kullarına karşı şefkatlidir."²⁹⁷ ayetlerini kendilerine delil olarak sunmuşlardır. Bundan dolayı kendilerine "Şurât" denilmesi

²⁹² İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel*, c.II, s.115.

²⁹³ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, II, s.251'den aktaran Öz - İlhan, *İmâmet*, s. 201.

²⁹⁴ Nisa 4/100.

²⁹⁵ el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, s.128.

²⁹⁶ Tevbe 9/ 111.

²⁹⁷ Bakara 2/207.

hoşlarına gitmektedir. Haricilerin beğenmeyip, reddettikleri bir isimleri de düşmanları tarafından kullanılan Mârîka yani dinden çıkanlar anlamındaki isimleridir.²⁹⁸

İslam tarihindeki tüm itikâdî ve siyasî fırkaların, kendi meşruiyetlerini ve geçerliliklerini, Kur'an'a ve Sünnet'e dayandırma gayreti içinde olması gibi ²⁹⁹ Hâricîler de kendi görüşlerini bu iki kaynağa dayandırma ve onaylatma ihtiyacı duymuşlardır.³⁰⁰

Hâricîlik mezhep olarak; siyasi bir fırka mı yoksa dini bir fırka mı olduğu bazı tarihçiler tarafından tartışılmıştır. Ahmed Emin,³⁰¹ Goldzhier,³⁰² Haricilik fırkasının siyasi bir oluşum olduğunu belirtirken, Nallino ve W. Thomson da siyasi bir oluşum olmasından çok dini bir hareket olduğunu kaydetmişlerdir. Hariciler, tahkime tepki gösterirken Kur'an-ı Kerim'den delil sundukları ve tahkim olayında pek çok Kurra'nın³⁰³ yer aldığını belirtmişlerdir. Hâricîlerin siyasi bir oluşum olup olmadığı mevzusunda Ethem Ruhi Fığlalı ise, "Hâricîlerin, siyasi hizipten teşekkül ettiğini ve dini bir oluşum olmaya doğru meylettiğini, söylemek bize daha makul görünüyor"³⁰⁴ demiştir.

Hâricîlerin dini fırka mı yoksa siyasi fırka mı olduğu meselesinde iki kanaatin de hakikat payı vardır. Çünkü cereyan eden hadiseler bakıldığında hem siyasî olaylar hem de dinî davranışlar göze çarpmaktadır. Çünkü o devre bakıldığında Hâricîliğin doğduğu vakit siyasi ve dini meselelerin iç içe olduğu görülmüştür. Hâricîlerin fikirlerinin şekillenmesinde yapmış oldukları askerî ve siyâsî mücadelelerin de payı olduğu için bu yöndeki faaliyetlerine işaret etmemiz gerekmektedir.

İslam dininde bir siyasi mezhep olarak Hâricîlik'in doğuşu tarihçilere göre, Sıffîn savaşında hakem meselesiyle olmuştur.³⁰⁵ Hz. Ali'nin tahkimi kabul

²⁹⁸ Neşvanu'l-Himyeri, **Huri'l-İyn**, s.201.

²⁹⁹ Muhammed Abid el-Câbirî, **Çağdaş Arap-İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma**, Çev. Ali İhsan Pala-Mehmet Şirin Çıkar, Düşün Yayıncılık, Ankara, 2001, s.47.

³⁰⁰ Ejder Okumuş, "Din-Devlet İlişkilerinde Meşruiyet Kavramı Etrafında Bir Yaklaşım", **Marife Dergisi**, Yıl 1, Sayı, 3, Konya, 2002, s. 9; Mehmet Zeki İşcan, **Selefilik İslami Köktencilik Tarihi Temelleri**, Kitap yayınevi, İstanbul, 2006, s.13.

³⁰¹ Ebû Zehra, s.90.

³⁰² Ignaz Goldziher, **İslamda Fıkıh ve Akaid**, Ardıç Yayınları, Çev: İlhan Başgöz, 2004, s.192

³⁰³ İbn Kesîr, s.281.

³⁰⁴ Ethem Ruhi Fığlalı, "Hariciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 22, s.5, 1978, (Hariciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı), s.5.

³⁰⁵ İrfan Abdülhamid, **Dirasat fi'l-fırak ve'l-akaidi'l-islâmiyye**, Reşid Matbaası, Bağdat, 1967,

etmesinden sonra O'nun bu uygulamasını beğenmeyip yanından ayrılan grup tarafından meydana gelen bir fırkadır.³⁰⁶ Bu fırka; Hükümün yalnızca Allah'a has olduğu ve Allah'ın kitabı dışında kimsenin hüküm verme hakkının bulunmadığını savunarak Hz. Ali'ye karşı çıkmışlardır. Böylece bu grup, Harûra denilen yerde toplanmıştır. Hâricîler bu hamleleri ile İslam tarihindeki yerlerini almışlardır.³⁰⁷ Sıffin savaşında (H.37 / M.657 Safer/Temmuz) Hz. Ali'nin ordusu, komutan Eşter'le Muaviye ordusuna karşı zafer elde edecekken³⁰⁸ Amr b. As'ın teklifiyle savaşı durdurmuştur. Amr b. As'ın bu meşhur önerisiyle Muaviye'nin ordusu Şam Mushafını mızraklarının uçlarına bağlamışlardır. Böylelikle Hz. Ali'nin ordusunu Kur'an-ı Kerim hakemliğine götürmeyi amaçlamışlardır. Bu durumla birlikte Hz. Ali'nin ordusu olan Iraklılar, din kardeşlerine kılıç çekmede tereddütlere düşmüşlerdir. Ordusunun tereddüdünü dindiremeyen Hz. Ali, bunun bir tuzak olduğunu bildiği halde Eşter'i çağırarak savaşı durdurmak zorunda kalmıştır. Orda bulunan Eş'as b. Kays adında bir şahıs, tahkime gidilmesinde ısrar etmiştir. Tahkimi başta kabul etmeyen Hz. Ali, ardından hakem olarak Ebu Musa el-Eşari'yi duyurmuştur. Muaviye b. Ebu Süfyan da kendi ordusu içerisinde Amr. b. As'ı hakem olarak ilan etmiştir. Bu hakemler arasında büyük bir çadırda anlaşmaya varılmıştır.

Hakemlerin bir araya gelmesine itiraz eden Temim kabilesi, Hz. Ali'ye isyan etmiştir. Tahkîm hadisesinde Hz. Ali'ye isyan eden Hâricîler, şu ayetleri ortaya çıkışlarına gerekçe olarak sunmuşlardır: "Aynılığa düştüğünüz her hangi bir şeyde hüküm vermek, Allah'a aittir..."³⁰⁹ "Hüküm yüce ve üstün olan Allah'ındır ..." ³¹⁰; " Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte kafirdir onlardır!"³¹¹; " Allah'ın indirdikleri ile insanlara hükmetmezlerse işte Onlar zulmetmiş olurlar!"³¹² İlgili ayetler, Hâricîlerin temel dayanakları olmuş, ilk Hâricîler olarak adlandırılan Muhakkimetü'l-ûla, (Harûriyye), "Hüküm yalnızca Allah'ındır."³¹³ diyerek tahkime

(Dirasat) s.67.

³⁰⁶ Ebu Said b. Kalhati el-Ezdi. **el-Keşf ve'l-Beyan**, Thk. Seyyide İsmail Kâşif, Amman,1980, s.140.

³⁰⁷ Abdülhamid İrfan, **Akaid Esasları**, ss.81-83, 84.

³⁰⁸ Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezid Muberrred, **el-Kâmil fi'l-Lugat-i ve'l-Edeb-i ve 'n-Nahv-i ve't-Tasrif**, Thk. Dr. Zeki Muharek-Ahmed Muhammed Şakir, Mısır, c.III, 1936, s.1232.

³⁰⁹ Şûrâ 42/10.

³¹⁰ Mü'min 40/12.

³¹¹ Mâide 5/44.

³¹² Mâide 5/45.

³¹³ Enam 6/57.

itiraz etmişlerdir.³¹⁴

Hâricîler, isyanlarına dini meşruiyet ararken, Kur'an ayetlerinin zahiri anlamlarıyla yetindikleri için diğer bazı ayetlerde hataya düşmüşlerdir: Bir ayette Yüce Allah "Eğer Müminlerden iki grup birbirleriyle savaşılırsa aralarını düzeltiniz."³¹⁵ "Ey Mü'minler! İhramlı iken avı öldürmeyin, sizden bile bile onu öldürene, ehli hayvanlardan öldürdüğü kadar ceza olduğuna içinizden iki adil kimse hükmedecektir,"³¹⁶ "Karı kocanın arasının açılmasından endişelenirseniz. Erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden de bir hakem gönderin."³¹⁷ Bu ayetlerle Müslümanların kendi içinde ihtilafa düştüğü durumlarda kendilerine hakem tayin etmelerinin tavsiye edildiği görülmektedir. Ancak Hâricîler, bu ayetleri referans almadıkları için yanılığa düşmüşlerdir.³¹⁸

Tahkîmden sonra Harûra'da toplanan on bin kişilik³¹⁹ bu grup Hz. Ali'nin pişman olmasını, tövbe etmesini ve kararından vazgeçmesini istemişlerdir.³²⁰ Hariciler Abdullah b.Kevva' el-Yeşkuri'yi kendilerine vakit namazlarında imam olması için tayin etmişlerdir. Sıffin savaşında Muaviye ordusuna karşı Hz. Ali saflarında komutan olan Şebes b. Rib'i et-Temimi'yi kendilerine ordu komutanı olarak seçmişlerdir.

Müslümanların idaresine sahip olacakları vakit, Şûrâ esasına dayalı olarak Allah'ın emirlerini tatbik ve yasaklarından da uzaklaştıracaklarını ilan ettiler.³²¹ Hâricîler kendilerinin haklı olduğunu; Muaviye, Hz. Ali ve taraftarlarının tamamen hatalı olduklarını savunmakla kalmayıp onların kanlarının helal olduğuna ve bu sebepten kendilerinden öldürülenlerin de Allah yolunda şehid olacağına inanmışlardır.

Hz. Ali Hâricîlerle görüşmenin faydalı olacağını düşündüğü için onlara Sa'saa b. Suhan el-Ahdi'yi ve İbni Abbas'ı nasihat etmek üzere göndermiştir. Haricilerle Abdullah b. Abbas arasında tartışma meydana gelmiştir. Bu tartışma,

³¹⁴ Ahmed b. Muhammed el-Muhtar er-Razı, **Kitabu Huceci'l-Kur'ân**, thk. Ahmed Ömer el-Mahmasan, Beyrut, 1986, ss. 68-6.

³¹⁵ Hucurat 49/9.

³¹⁶ Mâide 5/95.

³¹⁷ Nisa 6/ 35.

³¹⁸ el-Bağdadî, **Usûlu'd-Dîn**, s.292.

³¹⁹ Ahmed B. Yahya Belâzuri, **Ensabü'l-Eşraf**, İlk Harf Yayınevi, Çev. Hikmet Akdemir, 2018, s.192; Mes'udi, s. 395.

³²⁰ Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fî Tarihi'l-Müluk ve'l-mem**, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1992. s.18.

³²¹ Belazuri, s.192.

Haricilerin kendi eserlerinde: Başta Hz. Âli'nin hilafetini kabul ettiklerini ancak Hz. Ali tahkimi kabul etmesiyle O'na isyan ettiklerini dile getirmişlerdir.³²² Hâricîler "Ve aralarında Allah'ın indirdiği Kitap ile hükmet. "³²³ ve "Hüküm vermek ancak Allah'a aittir..."³²⁴ bu ve benzeri âyetleri kendilerine delil olarak sunup hüküm verme işinin kullara ait olmadığı ve yalnızca Allah'a ait olduğunu ve Hz. Ali'nin davranışları sapkınlığa³²⁵ sebebiyet verdiğiğine inanmışlardır. Yine onlara göre Muaviye ve Amr b. As, Allah'ın yolundan çıktığı için onlarla anlaşmanın yanlış olduğunu söylemiş ve "mütecavizlerle Allah'ın emirlerini kabul edinceye kadar savaşınız"³²⁶ ayetiyle kanlarının dökülmesini dahi helal saymışlardır.

Abdullah b. el-Abbas ve yanındakilerin Haricîlerle olan tartışmaları olumlu sonuçlanmamıştır. Bundan sonra duruma Hz. Ali müdahale etmiştir. Hz. Ali, bizatihi Hâricîlere hitap etmiştir. Hâricîlerin imamı İbnu'l-Kevva, "Bizler başta tahkime rıza göstererek günaha girdik. Bu günahımızdan dolayı tövbe ettik. Ya Ali Sen de Allah'tan bağışlanmanı dile ve Ona tövbe et ki senin hilafetini tekrar kabul edelim" demiştir. Hz. Ali, bu hitabetinin ardından altı bin kişiyi ikna etmiş ve bunları, Kûfe'ye getirmiştir. Ancak Kufe'de halk, birtakım söylentiler üzerine Hz. Ali'yi Tahkîm hadisesinde dalalette görmüş ve bu meseleyi küfür olarak nitelendirmiştir. Hz. Ali, hutbede kendini şu şekilde savunmuştur: Ben tahkimden vazgeçmedim. Tahkimden dolayı yanlış yolda olduğumuzu düşünenler dalalettedir. Hâricîler bu sözlerinden dolayı tekrar rahatsız olup oradan ayrılmışlardır.

İbn-i Abbas'ın ifadesiyle Hz. Ali; namazı sürekli eda etmelerinden ötürü dizleri ve elleri nasır tutmuş, alınları çatlamış³²⁷ olan bu grubu tekrar ikna etmek için gitmiştir. Onlardan iki bin kadarını geri döndürmeyi başarmıştır. İkna edilen Hâricîler, Hz. Ali'yle Kûfe'ye gitmişlerdir. Ardından gizli tertiplerle Hz. Ali'den kopup Bağdat yakınında bulunan Nehrevan'da toplanmışlardır.³²⁸

Hâricî liderlerden olan Hamza b. Sinan, Şureyh h. Evfa, Hurkus b. Zuheyr ve Zeyd h. Husayn et-Tai'ye tek tek imam olmaları için teklif etmişlerdir. Teklif sırası

³²² Ebul Abbas Ahmed b. Said Şemmahi, **Kitabü's-Siyer**, Darü'l-Medâri'l-İslami, Beyrut, 2009. S.25'ten aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.172.

³²³ Enam 6/115.

³²⁴ Yusuf 12/40.

³²⁵ Ahzab 33/36.

³²⁶ Hucurat 49/9.

³²⁷ Taberi, **Tarihu'l-Ümem**, c.1, s.3363'ten aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.172

³²⁸ Ebu Hanife Dineveri, **el-Ahbâru't-Tıval (Eskilerin Haberleri)**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017, ss.203-5.

Abdullah b. Vehb er- Rasibi'ye gelincea , "İmameti kabul ediyorum. Onu şu dünyaya rağbetim dolayısıyla kabul etmediğim gibi, ölüm korkusu ile de terk etmeyeceğim." demiştir. Allah'a kulluğu ve ibadete olan hassasiyeti ile meşhur olan er-Rasibi H. 37. yılın 19. Şevval ayında (M.30 Mart 658) kendilerine imam olarak tayin ettiler. ³²⁹

Nehrevan'a çekilen Hâricîlere Hz. Ali mektup³³⁰ yazdırmıştır. Mektupta Hâricîler ile tekrar anlaşmayı³³¹ ve düşmanlara karşı ortak hareket etmeyi tavsiye etmiştir. Ancak Hâricîler daha sert bir üslupla, insanları hakem tayin ettiğinden dolayı kâfir olduğunu itiraf ve tövbe ederse ona uyacaklarını, aksi durumda tam tersi bir davranış sergileyeceklerini bildirmişlerdir.³³² Ayrıca Hâricîlerin Hz. Ali'ye yazdıkları mektupta Abdullah b. Vehb, kendisini imâmu'l-Müslimin olarak nitelendirmiştir. Hz. Ali'ye tüm kapıları kapatmışlardır.

*"Besmele... İmamı'l-Müslimin Abdullah b. Vehb er-Rasibi, kendi kararıyla kendini azleden Ali b. Ebi Talib'edir... Müslümanların imamı olarak tayin edilen Abdullah b. Vehb er-Rasibi'ye biat et! Senin tahkimden sonra azledilmenden dolayı Rasibi'yi imam olarak belirledik ve O'na uyduk... "*³³³

Hz. Ali, Hâricîlerin Harura'ya çekilmelerinden sonra onları ikna edememesine rağmen öncelikle Şam'a, Muaviye ve taraftarları üzerine yürümeyi hedeflemiştir. Ancak Hariciler kendileri gibi düşünmeyen Habbab. b. Eret'in oğlu Abdullah'ın³³⁴ ve O'nun eşinin boğazlarını kesince ve onlara muhakkik olarak gönderilen el-Haris b. Murre el Abdî'yi de³³⁵ öldürünce, Hz. Ali orduyu Şam'dan çevirip Nehrevan köprüsü civarında toplanmış olan Haricilerin üzerine yürümüştür.

Hz. Ali Hâricîlere son bir şans tanımak istemesi üzerine onlardan şehit edilenlerin katillerini teslim etmelerini talep etmiştir. Fakat Hâricîler, Onların katilleri hepimiziz! Cevabını vermişlerdir.³³⁶

Hz. Ali kendileri ile anlaşmaya çalıştıysa da sonuç alamayınca ordusuyla Nehrevan'da Hariciler ile karşı karşıya gelmiştir. Hâricîlerin tamamına yakını bu savaşta öldürülmüştür.³³⁷ (9 Safer 38/ 17 Temmuz 558) Hâricî kaynaklarda

³²⁹ Dineveri, ss.336-7.

³³⁰ Kalhati, s. 100.

³³¹ Kalhati, s. 100.

³³² Taberî, **Tarihu'l-Ümem** c.1, s.3369'dan aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.172.

³³³ Kalhata, s.100.

³³⁴ Mes'udî, s. 404.

³³⁵ Mes'udî, s. 405.

³³⁶ Mes'udî, s.405.

³³⁷ Taberî, **Tarihu'l-Ümem**, 1, s.3380'den aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.172

Nehrevan'da öldürülen Hâricîlerin sayısı, dört bindir.³³⁸

Nehrevan'dan sonra Nuheyle³³⁹ denilen yerde iki bin kişilik Harici grubunun kendisine katılması için hitap eden Hz. Ali, onlar tarafından da reddedilince çoğu burada öldürülmüştür. Buradan kurtulan çok az bir kısmı ise Mekke'ye kaçmıştır.³⁴⁰ Nehrevan'dan ve Nuhaile'den kaçıp kurtulan Hâricîler intikam arzusu ile dolup taşmıştır. Haricilere göre, tahkimin sorumluları olan hakemlerden Amr b. As ve Ebu'l Musa el-Eşari ile Hz. Ali ve Muaviye öldürülmedikçe, inançları yeryüzüne yayılmayacaktır. Bu zihniyetle Haricilerden Abdurrahman b. Mulcem el-Muradi, Hz. Ali'yi hançerlemiştir. Hz. Ali aldığı hançer darbeleriyle ağır yaralanmıştır. 17 Ramazan 40/24 Ocak 661 yılında, uğradığı bu suikast dolayısıyla vefat etmiştir.³⁴¹

Hz. Ali'nin vefatından sonra Muaviye, kendi halifelik döneminde Hâricî isyanlarını hızlı ve etkili bir biçimde bastırmıştır. Hâricîlerin ilk imamı olan Abdullah b. Vehb er-Râsibî Nehrevan'da öldürülmüştür. Onun yerine Müstevid b. Ullafe et-Teymî'yi istişareyle H.42 / M. 662 yılında imam tayin ederek, biat etmişlerdir.

Hâricîler muhaliflerine karşı isyan ederken kısımlara devam etmişlerdir. Muaviye'nin ordusu ile üç defa hezimete uğrayan Hâricîler, uzun yıllar hareket etme fırsatı bulamamışlardır. Kûfe Valisi Muğire b. Şube, Hâricîlerden bulduğunu hapisle cezalandırmıştır. Toplayabildiği kadar ordu ile Hâricîlere saldırılarda bulunmuştur. Muğire b. Şube'nin bu saldırıları sonucunda Müstevid b. Ullafe et-Teymî dâhil çoğu Harici kılıçtan geçirilmiştir. Savaşlar sonucunda çok az sayıda kalan Kûfeli Hâricîler, Hayyan b. Zabyan'ı kendilerine yeni imam seçerek ona biat etmişlerdir. Hayyan b. Zabyan'ın başa geçmesiyle yeni bir isyana kalkışan Kûfeli Hâricî'lerin sonunu, Banikya'da Kûfe Valisi İbn Ümmü'l-Hakem getirmiştir. Bânikyâ'daki bu savaş Kûfeli Hâricîlerin tarih sahnesinden silinmesine neden olmuştur.³⁴²

Basradaki Hâricîlerin kurucusu, Nehrevan'dan kaçan Mis'ar b. Fedeki et-Temimi³⁴³ olmuştur. Ancak Ziyad b. Ebihi ile onun oğlu Ubeydullah b. Ziyad. b.

³³⁸ Şemmahi, s.28.

³³⁹ Muberrid, s.974.

³⁴⁰ Muberrid, ss. 925-926.

³⁴¹ Dineveri, s. 218.

³⁴² Wellhausen, Julius. **İslâmiyet'in İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri, (Ahzâbu'l-Muârazati's-Siyâsiyeti'd-Diniyyet-i fi-Sadri'l-İslam, el-Havâric ve's-Şia, Arap)**Çev. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s.58.

³⁴³ Taberi, **Tarihu'l-Ümem**, I, s.3367'den aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.173.

Ebihi Haricîlere göz açtırmamıştır. Haricîleri hapse atmakla yetinmeyip onların kadın veya erkek olsun pek çoğunun el ve ayaklarını keserek sokağa atmışlardır.³⁴⁴

Mi'sar b. Fedeki et- Temimi'nin vefatından sonra Hariciler aralarında biatla Ebu Bilal Mirdas b. Üdeyye et-Temimi'yi kendilerine imam seçerek onun etrafında toplanmaya başlamışlardır.³⁴⁵ Ebu Bilal'in ufak tefek mücadelesi de sonuç vermemiştir. Ubeydullah'ın gönderdiği dört bin kişilik ordu Ebu Bilal ve taraftarlarını, Cuma namazı kılarken kılıçtan geçirmişlerdir.³⁴⁶ Bu olay da Basra Hâricîler'inin sonunu getirmiştir.

Emevi baskılarından kaçan Hâricîler, Emevi valilerinden bıktıkları ve Müslim b. Ukbe el Murri'nin Medine'ye ve Mekke'ye saldırması ve Kâbe'yi yakması üzerine; Mekke, Medîne ve Hicaz'da Abdullah b. Zübeyr "emir'ul-Müminîn" ünvanıyla imametini ilan etmiştir. Hâricîler bu konuda ona yardım etmeyi düşünmüşlerdir. Emevilerin baskı ve soykırımından bıkan Nafi b. Ezrak, imametini ilan eden Abdullah b. Zübeyri desteklemiştir.³⁴⁷ Abdullah b. Zübeyr'in imametini destekleyen Hâricîler içerisinde Nâfi b. Ezrak'ın dışında kuruculardan sayılan Abdullah b. Saffar, Hamza b. Beyhes ve Abdullah b. İbad gibi kimseler de bulunuyordu.³⁴⁸

Hâricîler, Abdullah b. Zübeyr'e destek olup Emevilere karşı savaşmışlardır. Emeviler'in Mekke'den uzaklaşması ve Yezid'in ölmesiyle birlikte Hâricîler, Abdullah b. Zübeyr'in desteklenmesi konusunu tekrar tartışmışlardır. Abdullah b. Zübeyr'in fikirlerini öğrenebilmek için Hz. Ali, Hz. Osman ve diğer sahabeler hakkında ne düşündüklerini sormuşlardır. Bunun üzerine Abdullah b. Zübeyr; Hz. Ali, Hz. Osman ve diğer sahabeler hakkındaki müspet düşüncesini sarf etmiştir. Hâricîler bu duyduklarından memnun olmayıp ona olan desteklerini çekmişlerdir.³⁴⁹ Abdullah b. Zübeyr'e olan desteklerini kesen Hâricîlerin sayıları yaklaşık olarak on bin dolaylarındaydı.³⁵⁰

Nâfi' b. Ezrâk tarafından kurulan fırka, Ezârîka diye isimlendirilmiştir. Ezârîka fikirlerinin daha rahat yayılabilmeleri için huruc edilmesi gerektiğini

³⁴⁴ Taberi, **Tarihu'l-Ümem**, II, ss.91, 459'dan aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.175.

³⁴⁵ Belazuri, s. 386.

³⁴⁶ Belazuri, s.386Bu katliamdan sadece Uheyde b. Hilal kurtulmuştur.

³⁴⁷ İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil**, IV, s.165'ten aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.172.

³⁴⁸ Belazuri, s.423;

³⁴⁹ İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil**, IV, s.165'ten aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.172.

³⁵⁰ Taberi, **Tarihu'l-Ümem**, II, s.513'ten aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.174.

savunmuş ve bu görüşlerine istinaden Ahvaza, huruc etmişlerdir. Fakat Abdullah b. İbaz ve Abdullah b. Saffar Allah için huruc etme fikrini uygun görmeyip kendi taraftarlarıyla birlikte Basra şehrinde kalmayı tercih etmiştir. Allah yolunda huruc edilmesi gerektiğini savunan Nafi, Basra şehrinde kalmayı uygun görenleri, İslam düşmanları olarak ilan edip onlara “kaade” (oturanlar) lakabını vermiştir. Nafi b. Ezrâk, etrafında toplananlarla birlikte isyan ederek bugünkü Fars topraklarını ve Kirman bölgesini bir süre ele geçirmiştir. Nitekim Haccâc b. Yûsuf, Haricilere ağır baskı ve saldırı nihayetinde Nâfi b. Ezrak’ı öldürmüştür. Böylece bu fırka sekteye uğratılmıştır.

Sufriyye’ye kolundan olan Sâlih b. Müserrih, Musul’da isyan ederek gücünü arttırma yoluna gitmiştir. Sâlih b. Müserrih, Haccac tarafından gönderilen orduyu yenmiş; ancak 76/695 yılında Kufe ordusu tarafından öldürülmüştür. Sâlih b. Müserrih’in ölümünden sonra Şebîb b. Yezîd eş-Şeybânî’nin öncülüğünde Hâricîler Yukarı Dicle tarafı olan Nusaybin ile Mardin arasına yerleşmiştir. Buradan Kufe’ye baskınlar düzenlemeye başlamışlardır. Haccac, Nusaybin ve Mardin arasına yerleşen Şebîb b. Yezîd eş-Şeybânî ve taraftarlarını ortadan kaldırmak için otuza yakın saldırı düzenlemiştir. Bu saldırılardan kaçıp kurtulmak isteyen Şebîb b. Yezîd eş-Şeybânî, Ahvaz’da 77/696 yılında suya düşüp boğulmuştur.³⁵¹

Emeviler’in son dönemlerde güç kaybetmeye başlamasıyla beraber Hariciler, sayıları 100.000’i geçen taraftarlarıyla Dahhak’ın öncülüğünde isyanlarını arttırarak Kûfe’de varlıklarını sağlamlaştırmaya başlamışlardır. Dahhak ve taraftarları, çevre bölgeler üzerine saldırılarda bulunmasına rağmen Abdullah b. Mervan kuvvetlerince 128/745 yılında öldürülmüştür. Yine Emeviler’in son döneminde Yemen’de ortaya çıkan ardından Mekke ve Medîne’ye kadar yayılan isyanı 130/748 yılında kısa sürede Emeviler sonlandırmıştır.

Sürekli devam eden bu Hâricî isyanlarının bir yenisi de Fas’ta Meysere adındaki Matgara kabilesinin liderinin başlattığı isyandır. Ancak bu Hâricî Berberi isyanlarını, Emevi ordusu bastırmada başarılı olamamıştır.³⁵²

Hâricîler, Emevi dönemindeki gibi sürekli olarak giriştikleri isyanlara, Abbasi devrinin kuruluşunda devam etmiş olsalar da; daha sonraları bu isyanları biraz daha azalttıkları görülmüştür. Abbasiler de Emeviler gibi bu isyanları şiddetli bir biçimde

³⁵¹ Taberi, **Tarihu’l-Ümem**, II, ss.91, 465’ten aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.174.

³⁵² Belazuri, s.447.

bastırmayı ihmal etmemiştir.

160/777 senesinde Horosan'da Yûsuf b. İbrâhim el-Berm, Abbasilere isyan etmiştir. Bu isyandan sonra o dönemin halifesi Mehdî-Billâh, Yûsuf b. İbrâhim el-Berm üzerine ordu göndermiştir. Horosan'da çıkan bu savaşta, Yûsuf b. İbrâhim el-Berm Abbasi ordusu tarafından öldürülmüştür. Abdüsselâm b. Hâşim el-Yeşkürî 160/777'de Türkiye'nin güneyi ile Şam'ın kuzeyi arasındaki Halep civarında isyan etmiştir. İki yıl boyunca Abbasileri uğraştıran Abdüsselâm b. Hâşim el-Yeşkürî, en sonunda öldürülerek hâkimiyeti sona ermiştir.

Hâricîler, Kuzey Afrika'da Berberilerin kendilerine katılmasıyla isyanlarını arttırmışlardır. Verfecûme kabilesi, 141/758 yılında Kayrevan'a saldırması üzerine Hâricîler, burada üç yıl varlıklarını bağımsız olarak sürdürmüşlerdir. Kayrevan dışında Sicilmase, Trablus ve Miknase gibi yerler Zenate kabilesi ve Hevvare kabilesi tarafından ele geçirilmiştir.

İbâziyye koluna bağlı Benî Rüstem, Tâhert bölgesinde Rüstemîler Devleti'ni kurmuştur. Mansûr halifeliği döneminde Benî Rüstem üzerine kuvvet gönderdiyse de Beni Rüstem'i mağlup edememiştir.

Ancak Yezîd b. Hâtim Rüstemîler'in gücünü kırıp onların ikiye bölünmesini sağlamıştır. Bölünen bu iki devlet, Tâhert'te varlığına devam eden Rüstemîler ile Sicilmâse'de kurulan Sufri Midrârîler'iydi. Bu iki oluşum dışında Kuzey Afrika'da Hâricî faaliyetleri görülmemiştir.³⁵³

Abbasi devrinde Hâricîlerin İbâziyye kolu dışında hiçbir Hârici grup, Emeviler ve Abbasiler için büyük sorun olmamıştır. Günümüze kadar varlıklarını sürdüren tek Hâricî kolu İbâziyye olmuştur. Ayrıca İbâziyye itikadi yönde sistem ortaya koyabilmiş tek Harici firkadır.

Hâricîler, Kûfe ve Şam orduları arasındaki sorunu çözmek için ortaya atılan Tahkim hadisesi'ne tepki olarak meydana çıkmışlardır. Halifelere isyanları neticesinde Emevilerin yıkılmasında büyük paya sahip olmuşlardır. Emevilere başkaldırıları Abbasi devrinde de devam etmiştir.³⁵⁴ Bu başkaldırıları olumlu sonuçlarla neticelenememiştir.³⁵⁵ Bunun en önemli sebebi "aşırılık ve münferit"

³⁵³ Belazuri, s.447.

³⁵⁴ Muhammed Ammara, **el-İslam ve's-Sevre**, Daruş Şuruk, Kahire, 1988, ss. 214-216.

³⁵⁵ İbnü'n-Nedim, s. 233'ten aktaran Mehmet Haberli, **Eş'ari'nin Makâlat'ında Hâricilerin Sınıflandırılması Ve Öne Çıkan Görüşleri**, s.66.

olduğu kabul edilmiştir. Şurât sayısı kırkı bulur bulmaz kendilerini bitirme noktasına götüren başkaldırıya başlamışlardır. Bundan dolayı Hâricîlerin başkaldırı ve isyanları sadece çok kan dökülmesine neden olmuştur.³⁵⁶

Kapalı bir toplum olan Hâricîler, kendilerini üstün bir konuma yerleştirip kendileri gibi düşünmeyen ve kendileri gibi hareket etmeyenleri de tekfir etme metodunu uygulamışlardır. Bunun temelinde de daha önceki bedevi yaşantılarına dönme arzusu ve şehir hayatının gerektirdiği disiplin ve düzenden kurtulma gayreti yatmaktadır. Zira kanun ve kuralların hâkim olduğu bir ortamda yaşamak, onlara zor gelmiştir.³⁵⁷

İlk dönem Hâricîler, siyasi çıkışlarına hemen dini gerekçeler aramaya başlamış ve bir inanç sistemi ortaya koymaya gayret etmişlerdir. Bir iktidarın geçerliliği, Allah'ın emir ve yasaklarına tabi olduğu müddetçe meşrudur.³⁵⁸ Hariciler, İslam toplumu olarak yalnızca kendilerinin varlığını kabul eder ve diğer herkesi reddederler. Müslüman olabilmek için kendilerinin görüşünü tercih etmeleri gerekmektedir.³⁵⁹ Hâricî düşünce, Müslümanlara karşı tekçi ve dışlayıcı bir tutum içerisinde olması hasebiyle meselelere yaklaşımı zayıf olmuştur. Hâricîlerin bu dışlayıcı anlayışlarına bir savunma psikolojisi olarak değerlendiren Watt şöyle bir ifadeye bulunmuştur: "Azınlıkta kalmış gruplar, büyük gruplar içerisinde asimile olmaktan çekindikleri için böyle tavır sergilemektedirler."³⁶⁰

Hâricîlerin tefsir alanında ve dini ilimlerde pek eser vermemiş olmaları, onlar hakkındaki malumatların diğer kaynaklarla sınırlı kalmasına neden olmuştur. Bununla birlikte onların görüşleri hakkında bilgi veren en kadim eserler, tefsirlerdir. Yahya b. Sellam'ın tefsiri ile Hud b. Muhakkem el-Huvvari'nin eseri olan tefsir kitabı, Tefsiru Kitabı'llahi'l-Aziz adlı eserlerdir.³⁶¹

³⁵⁶ Nevin, s.95.

³⁵⁷; Taha Akyol, **Hariciler ve Hizbullah (İslâm Toplumlarında Terörün Kökleri)**, Doğan Kitapçılık, Mart, 2000, s. 129-132; Adnan Demircan, **Hâricîlerin Siyâsî Faaliyetleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Konya, 1993, s. 33.

³⁵⁸ Ethem Ruhi Fırlalı, İbadiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri (doktora tezi), **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1983, s.76.

³⁵⁹ İbn Hişam, **Hz. Muhammed'in Hayatı (es-Siretu'n-Nebeviyye)**, Çev. İzzet Hasan-Neşet Çağatay, Huzur Yayın Dağıtım, Ankara, 1971, s.844; Julius Wellhausen, **İslamiyet'in İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri**, s. 9-20.

³⁶⁰ Montgomery Watt, **Dinlerde Hakikat**, Çev. A. Vahap Taştan-Ali Kuşat, İstanbul 2002, (Dinlerde Hakikat), ss.74-75.

³⁶¹ Hud b. Muhakkem el-Huvvari, **Tefsiru Kitabı'llahi'l-Aziz**, Thk. el-Hacc Şerifi, Beyrut I 990. Bu tefsir, Hicri III. Yüzyılda yazılmış elimizdeki en eski Harici tefsir hüviyetini taşımaktadır. Bu konuda bkz. Hatice Teber, **Hud b. Muhakkem Huvvar'i ve Tefsiru Kitabı'llahi'l-Aziz**,

Tefsiru Kitabi'l-lahi'l-Aziz adlı eserde müellif Hud b. Muhakkem el-Huvvari, Haricileri değerlendirirken Onların ibadatlara olan düşkünlüğünden bahsetmiştir.³⁶² Yine bu eserde Haricilerin, Hz. Ali hakkındaki menfi düşüncelerine değinmiştir. el-Huvvari, Hz. Ali hak yoldan ayrıldığı için Hariciler tarafından azledildiğini belirtir. Kur'an'da şu ayeti referans³⁶³ aldıklarından bahsetmiştir: "Gerçek sadece Allah'ın gösterdiği yoldur. Biz de âlemlerin Rabbine boyun eğmekle emredildik."³⁶⁴

Hâricî fırkası, imam olacak kimsenin köle, hür olması veya herhangi bir soydan gelen liyakat sahibi tüm Müslümanların bu göreve gelmesinin hakkı olduğunu savunmuşlardır.³⁶⁵ İmam olması gereken kişinin, Müslümanların onayını alıp şûrâ yoluyla hilafet makamına gelmesi gerekir. Müslüman halka karşı adil davranan ve el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu 'ani'l-Münker esasına riayet eden imama, biat edilmesi lazımdır.

Hâricîlerin imamet mevzusunda İslam düşüncesine kattığı en önemli farklılıklardan biri; imametın Kureyş'ten olma şartını aramamalarıdır. Şûrâ yoluyla imamet makamına geçen imam, hak yoldan ayrılırsa yine o toplum tarafından azledilir. Bu görüşün Hâricîlikteki imamet anlayışını, Ehl-i Sünnet³⁶⁶ ve Şîa'dan³⁶⁷ ayıran önemli farklılıklardan biri olduğu söylenebilir.

"Bir zaman Allah; İbrahim'i çeşitli kelimelerle denedi. İbrahim onları tamamladı. "Ben seni insanlara önder yapacağım" buyurmuştu. İbrahim, "soyumdan da" deyince Rabbi, "Vaadim zalimleri kapsamaz" buyurdu."³⁶⁸ ayetine vurgu yapmışlardır.³⁶⁹ Bu ayet ışığında Müslümanların başına geçecek olan kimsenin nesebine bakılmaksızın, zulmetmeyen, adil bir imama öncelik vermişlerdir.

(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1994.

³⁶² Huvvari, s.68.

³⁶³ el- Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, s.183.

³⁶⁴ Enam 6/ 71.

³⁶⁵ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, s. 200.

³⁶⁶ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, **el İktisad fil İtikad (İtikatta Sözün Özü)**, Çev. Ömer Dönmez, Hisar yayınları, 2012s. 176; Ayrıca bkz. Mehmet Evkuran, **Sünni Paradigmayı Anlamak, Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması**, Ankara Okulu, Ankara 2005, s.148.

³⁶⁷

Ethem Ruhi Fıglalı, **İmâmiye Şîası**, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 1984, (İmâmiyye Şîası) s.209.

³⁶⁸ Bakara 2/124

³⁶⁹ Huvvari, s. 143-144. yazar, konuyu imam-zulüm bağlamında değerlendirerek " ...İbrahim, Soyumdan da (önderler yap ya rabbi!) dedi. (Rabbi): Zalimlere ahdim ermez buyurdu" ayetini; İmametin belli bir nesle ait olmadığı aksine adil olan her kişinin imam olabileceğine işaret etmiştir.

Hâricîler, imamın Kureyşten seçilmesini reddederken dayanak olarak ayetlerin zahiri manalarıyla yetinmişlerdir. Buna misal olarak "Ayrılığa düştüğünüz her hangi bir şeyde hüküm vermek, Allah'a aittir ..."370; "Artık hüküm, Allah'a âiddir..."371; " ...Allah'ın indirdiği ile hüküm vermeyenler, benim tarafımdan gönderilen gerçekleri örtbas etmiş olan kâfirlerdir!"372; " ...Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, zalimlerin ta kendileridir!"373 ; " ...Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar yoldan çıkmışlardır."374 ayetlerini delil olarak sunmuşlardır. İlk Haricilerden kabul edilen Muhâkkimetü'l-ûla (Harûriyye), "Hüküm ancak Allah'ındır"375 ayetinin zahiri manasından hareketle Hz. Ali'ye isyan etmiştir.376

Tahkîm hadisesiyle Hz. Ali'ye tepkili olanlar, Kureyş'e mensup olanların imametini reddetmişlerdir. Hâricîler, Hz. Ali'nin ordusundan ayrıldıktan sonra politik uygulamalarına, dinden referanslar alarak bir düşünce sistemi tesis etmeye çalışmışlardır.377 Onlar huruçlarına ve isyanlarına, Hz. Peygamber'in hadisleriyle meşruiyet aramışlardır.378 Eserlerinde Resulullah'ın Kureyş hakkında övgüyle bahseden hadislere yer verdikleri gibi Kureyş hakkında kötü zikredilen ve onları kötüleyen hadislere de yer vermişlerdir. Ancak genel olarak Kureyşi kötüleyen rivayetleri dikkate aldıkları görülmüştür. Bu konuda başvurdukları en önemli delil olarak şu hadisi zikretmişlerdir: "Kureyş'ten bir imam sizler üzerinde adil bir yönetimle hükmederse Onlara itaat ediniz. Ancak zulmederlerse boyunlarını vurunuz."379 İşte bu hadis, Hâricîlerin isyanında dini bir dayanak olarak kullanılmıştır.380

Hâricî fırkası diğer siyasî ve itikadî fırkalar gibi sistemleştirilmiş bir itikadî anlayışı oluşturamadıkları için gerek sosyal gerek siyasi gerekse askeri alanlarda kendi içlerinde birliğe kavuşamamışlardır.381 Hâricî gruplarının bazıları Kelami

370 Şura 42/ 10.

371 Mü'min 40/12.

372 Maide 56/44.

373 Maide 5/45.

374 Maide 5/47.

375 Enam 6/57; Yusuf 40/ 67.

376 Fıglalı, **İbadiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri**, s. 52.

377 Watt, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, s. 218.

378 Hicri II. Asırdan zamanımıza kadar intikal eden hadis mecmualarından birisi de İbadiyye mezhebinin büyük imamlarından er-Rabi' b. Habib'in el-Camiu's-Sahih adıyla anılan Müsned'idir.

379 Ahmed İbn Hanbel, **Müsned**, Çev. Zekeriya Yıldız, Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, İstanbul, 2014, c.V, s.277.

380 er-Razi, s. 68.

381 İbnü'n-Nedim, s.233'ten aktaran Mehmet Haberli, **Eş'ari'nin Makâlat'ında Hâricîlerin**

ekoller olarak telakki edilmesine rağmen geneli siyasi yönde görülmüşlerdir. Ancak tüm Hâricî gruplarının ortak noktası, itikadi konularda imâmet-hilâfet anlayışında dikkat çekmiş olmalarıdır.³⁸²

2.2. HÂRİCÎ FIRKALAR

İlk devir Hâricîlerden olan Muhakkime-i Ūlâ, Sıffîn Savaşı'ndan sonra takriben yirmi yıl boyunca tüm Hâricîleri ortak bir anlayış içinde toplayabilmiştir. Ancak siyasî ve itikadî bazı nedenlerden dolayı Hâricîler, daha sonra kurucularının ismiyle anılacak olan Ezârika, Beyhesiyye, Sufriyye ve Acârîde gibi çeşitli kollara ayrılmışlardır. Hâricîlik ismi H.64/M.683 yılına kadar askeri, dini ve siyasi alanlarda tüm Hâricî faaliyetlerde ortak bir isimlendirme olarak telaffuz edilmiştir. Ancak H.64/M.683'den sonra Hâricî fırkalar, kurucularının ismiyle anılmaya başlanmıştır.

Kurucularının ismiyle anılan bu Hâricî fırkalarından bir kısmı İslam inanç sistemini benimseyerek İslam dairesinde kalmaya devam ederken, bir kısmı da İslam akaidine aykırı söz ve davranışlarda bulunarak İslam dairesinden çıkmışlardır. Hâricî grupları kendi iddialarına ve görüşlerine göre İslami veya gayri islami (aşırı) olarak kısımlara ayrılmıştır.

İslam dışı kabul edilen bazı Hâricî gruplara değinecek olursak Meymuniyye'yi örnek verebiliriz. Bu grup, kişinin kendi torunuyla veya kardeşlerinin torunuyla evliliği haram olarak görmemiştir. Yezidiyye ise daha da ileri giderek Allah'ın Arap olmayan birini Peygamber olarak göndereceğini savunmuştur. Meymuniyye ve Yezidiyye'nin aşırı görüşleri³⁸³ onların İslam dışı gruplar olarak kabul edilmesine neden olmuştur.

Hâricîlerin günümüze kadar ulaşabilen tek fırkası İbâziyye'dir. Günümüzde Umman, Basra, Hadramut, Kuzey Afrika gibi bölgelerde yaygın olarak yaşamaktadırlar.

Hâricî fırkları ile ilgili pek çok kitapta farklı sınıflandırmalar mevcuttur. Bizler, bu çalışmamızda Hâricî fırkaları şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

Sınıflandırılması Ve Öne Çıkan Görüşleri, s.66.

³⁸² Watt, **İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri**, s. 2.

³⁸³ Öz - Avni İlhan, **İmâmet**, s.336.

2.2.1. Muhakkime-i Ūlâ (Harûriyye) Fırkası

Sıffin Savaşı (37/657) sonrasında Tahkîm³⁸⁴ hadisesine ilk karşı çıkan Temîm kabilesine mensup Urve b. Üdeyye; "Lâ hükme illâ lillâh" hüküm sahibinin yalnızca Allah olduğunu söyleyerek isyan etmiştir.³⁸⁵ Böylelikle "Lâ hükme illâ lillâh" kavramını ilk telaffuz eden Hariciler, Muhakkime-i Ūlâ (ilk Tahkîmciler) diye anılmaya başlamışlardır.

Tahkîm olayıyla Hz. Ali'nin ordusundan ayrılan bu grup Kûfe yakınlarındaki Harûrâ'da toplanmışlardır. Bu sebeple Harûriyye diye de adlandırılmışlardır. Muhakkime-i Ūlâ, imamın Kureş'e ait olmasını kesin bir dille reddeder. Kendilerinden olan ve kendi görüşlerine uygun düşünen, adil kimsenin imametini kabul ederler. Şûrâ yoluyla seçilen ve görevini yapan imama başkaldıranlarla savaşmayı göze alırlar. Ancak seçilen bu imam, hak yoldan ayrılırsa ve halka zulmederse yine o toplum tarafından azledilir.

Hz. Ali'yi ilk olarak kusurlu ve günahkâr kabul etmişlerdir, ardından kâfir ilan ederek, Müslümanlıktan çıktığını iddia etmişlerdir. Muhakkime-i Ūlâ'nın o dönemdeki sahabe hakkındaki genel görüşlerini özetlemek gerekirse; Hz. Ali ve ordusunu, Muaviye ve ordusunu, tahkimdeki hakemleri ve o hadisede kimler yer aldıysa hepsini tekfir etmişlerdir.³⁸⁶

2.2.2. Ezârîka Fırkası

Ezârîka, Ezrakiyye'nin çoğuludur. Nafi b. Ezrak tarafından kurulduğu kabul edilir. Bu fırkanın içerisinde az olarak mevaliden de bulunmasına rağmen genelini Temim kabilesi oluşturmaktadır.

Emeviler'e karşı Mekke'de isyan eden Abdullah b. Zübeyr'e bazı Hâricî gruplar destek olmuşlardır. Abdullah b. Zübeyr'i destekleyenler arasında Necedat fırkasının kurucusu Necde b. Amir ile İbâziyyenin kurucu olan Abdullah b. İbâz ve onların taraftarları da bulunmuştur. Ancak Mekke'deki bu grupların, Yezid'in ölmesiyle birlikte Abdullah b. Zübeyr'le araları açılmıştır. Böylece Hariciler

³⁸⁴ Dineveri, ss.189-198.

³⁸⁵ Taberî, **Târihu'l-Ümem**, s.55'ten aktaran Fıglalı, **Hâricîler**, s.172

³⁸⁶ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, s.115.

Mekke'yi terk ederek Basra'ya dönmüşlerdir. Basrada bulunun Ezrak'ı destekleyen bu Hâricîler, burada isyan etmişlerdir. Ardından Basra'yı terk edip Ahvaz yakınlarında Basra valisinin kuvvetleriyle savaşırken Nâfi' b. Ezrak (65/685) yıllarında burada öldürülmüştür.

Ezârîka kendilerinin yaşadığı bölgelere göç (hicret) etmeyenleri, yani Kaade'den (muhalif Müslüman gruplarla savaşmak istemeyen Haricileri) tekfir³⁸⁷ etmişlerdir. Muhalif Müslümanların, kadın ve çocukların öldürülmesini savunmuşlardır. Çünkü onlara göre onlar hem kâfir hem de müşrikti. Vergilerini ödeyen Yahudi ve Hıristiyanların öldürülmesini haram³⁸⁸ kabul etmişlerdir. Takiyye'yi reddetmişlerdir.

Hâricî fırkasının içerisinde en katı anlayışları barındıran Ezarika, çok kısa süre ayakta kalıp Hâricîlerin en kuvvetli ve kalabalık kolunu teşkil etmişlerdir. Fiilen gayri Müslimlere müsamahakâr davranan bu fırka Müslümanların kanını çokça akıtmışlardır.

Ezarika'nın sahabe hakkındaki genel görüşlerinden bahsedecek olursak; Hz. Osman, Hz. Ali, Muaviye, Sıffin Savaşı ve Cemel Savaşı'na katılan herkesi tekfir etmişlerdir. Ayrıca onların sonsuza dek cehennemde olacaklarını iddia etmişlerdir.

2.2.3. Necedât Fırkası

Bu fırkanın kurucu Necde b. Âmir el-Hanefî'dir. Bu fırka ismini kurucusundan almıştır. Bu fırkaya Necedât denildiği gibi bilgisizce yapılan işlerin yanlış olması halinde mazur görülmesi sebebiyle de Aziriyye diye de isimlendirilmiştir.

Bu fırka Müslümanları idare edecek ve yönetecek bir imama, gerek duymamıştır.³⁸⁹ Necedât fırkası, Ezarika'nın Kaade anlayışına tepki olarak doğmuştur. Onlar, bir kimse hicret etmediği halde kâfirlikle itham edilmesinin doğru olmadığını savunmuşlardır.³⁹⁰

Ölüm tehlikesinin olduğu durumlarda takiyye'yi caiz görmüşlerdir. Ancak

³⁸⁷ el-Barunî, **Muhtasar Tarihi'l-İbazi**, 2003, s.19'dan aktaran, Hasan Onat – Sönmez Kutlu, **İslam Mezhepleri Tarihi**, Grafiker Yayınları, 2012, Ankara, s.70

³⁸⁸ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, s.115.

³⁸⁹ el-Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, s.162

³⁹⁰ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, s.125.

birbirine tezat görüşleri de vardır. Örneğin değeri olmayan ufak bir yalan söyleyen kimse şirk girerken, zina eden bir kimse ise şirk girmemektedir.

Necedât Fırkasından ayrılan bazı kollar; Ataviyye, Füdeykiyye'dir.

2.2.4. Sufriyye Fırkası

Abdullah b. Asfar et-Temîmî³⁹¹ öncülüğünde kurulmuş bir firkadır. Bu fırka imamet konusunda Müslümanların başında bir imamın olmasını şart olarak kabul etmemiştir. Ancak o makama layık bir imam gelinceye kadar isyan etmeyi meşru görmüşlerdir. Kendileriyle aynı görüşü savunmayan Müslümanların eşlerini ve çocuklarını öldürmeyi haram saymışlardır.³⁹² Takiiyye'yi; söylemde caiz, pratikte haram kabul etmişlerdir.

Dünyada cezası olan iftira ve zina gibi günahları işleyenleri, ne küfür ne de şirk ile itham etmişlerdir. Ancak cezası ahirette belli olacak olan ibadetleri terk edeni, kâfirlikle itham etmişlerdir. Onlara göre iki türlü şirk vardır: Birincisi Allah ile birlikte putlara tapmak ve ikincisi ise şeytana uymaktır. Müşrik olan kimselerin çocuklarının öldükten sonra cehenneme girmeyeceklerini söylemişlerdir. Berâat'î de kendi içinde iki kısma ayırmışlardır. Bunlardan birincisi farz olan Beraat; Allah'ı kabul etmeyenlerden uzaklaşmak ve ikincisi ise sünnet olan Beraat; cezası bu dünyada olan günahlara bulaşanlardan uzaklaşmaktır. Sufriyye bu görüşleri ile Hâricilikteki en mutedil fırka olan İbâziyye'ye yaklaşmıştır. Sufriyye savunduğu bu fikirler sayesinde varlığını uzun bir müddet sürdürmüştür.³⁹³

2.2.5. Acârîde Fırkası

Abdülkerîm b. Acred'e nispet edilen bir firkadır. Ezarika'nın aksine kendilerinin yaşadığı bölgelere göç (hicret) etmeyenleri kâfirlikle itham etmeyip hicret etmeyi fazilet olarak görmüşlerdir. Ayrıca Kaade edenlerin, büyük günahtan

³⁹¹ Ebû Muhammed Takiiyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, **en-Nizâ ve't-Tehâsum fi-mâ Beyne Beni Umeyye ve Beni Haşim**, Mısır, 1937, II, s.354.'ten aktaran Öz - İlhan, İmâmet, s. 201.

³⁹² eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, s.137.

³⁹³ İbn Hazm, **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal**, IV, s.190.

uzak durdukça İslam dairesinde kaldıklarını dile getirmişlerdir. Acaride, Hâricîlik içinde aşırı fikirleri savunan Ezârîka ile daha mutedil fikirleri savunan İbâziyye arasında bulunmaktadır. Kâfir çocuklarının akıbeti konusunda aşırı düşünenlerin aksine, çocukların buluş çağından sonra İslamiyet'i kabul etme noktasında verecekleri karar neticesinde hüküm verilmesi gerektiğini savunmuşlardır.³⁹⁴ Yine Acaride'ye göre Ezârîka'nın aksine muhalif Müslümanların malları savaş durumu dışında ganimet sayılamaz.

Acârîde kendi içinde sekiz kola ayrılmıştır. Bu kollar şunlardır: Halfiyye, Hamzaiyye, Malumiyye, Etrafiyye, Saltiyye, Malumiyye, Salebiyye ve Mechuliyye'dir.

2.2.6. Beyhesiyye Fırkası

Kurucusu Ebû Beyhes b. Câbir'dir. İmamet konusunda yöneticisi kâfir olan halkın tamamının küfre girdiğini savunmuşlardır. Bu fırkaya göre iman üç esastan meydana gelmiştir: Birincisi ilim, ikincisi iman, üçüncüsü ise ikrardır. Bu sebeple bir Müslümanın imanı için gerekli olan temel şartlar Allah'ı ve onun Resulünü tanımak, Allah'ı vahyini ikrar etmek ve Allah'ın emir ve yasaklarını tatbik etmektir. Bu şartları taşımayan bir kimsenin Müslümanlığı kabul edilemez olarak değerlendirmişlerdir. Büyük günah işleyen bir kimsenin, imam tarafından cezası verilmedikçe mümin olarak tanımlanamayacağını belirtmişlerdir.³⁹⁵

Beyhesiyye fırkası mensupları, Hâricîlerin çoğunlukta olduğu bölgelere hicret etme mevzusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bunlardan birinci görüş hicret etmeyi savunmuşlardır. Hatta hicret etmeyenlerle alakaların kesilmesini emretmişlerdir.

Beyhesiyye kendi içinde çeşitli kollara ayrılmıştır. Bunlardan bazıları; Ashabus'sual, Avniyye ve Ashabüt Tefsir'dir.

³⁹⁴ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, s.148

³⁹⁵ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, s.144

2.2.7. İbâdiyye (İbâziyye) Fırkası

Abdullah b. İbâz'a nispet edilen, Haricî fırka içerisinde en mutedil fikirleri savunan fırkadır.

685 yılında Ezarika'nın kurucusu olan Nâfi' b. Ezrak'ın Müslümanlar hakkındaki aşırı düşüncelerinden dolayı terk edip Basra'da daha mutedil bir anlayış çerçevesinde teşekkül etmişlerdir.³⁹⁶

Abdullah b. İbâz, Basra'da huzurlu ve sakin bir şekilde yaşamlarını sürdürmek isteyen Haricîleri kendi çevresinde toplamıştır. Özellikle Nafi b. Ezrak'ın sert ve şiddetli görüşlerinden rahatsız olanların bir araya gelebilecekleri yeni bir şemsiye hüviyetinde olması sebebiyle hızla büyüyerek, günümüze kadar varlıklarını sürdüren bir fırka olmuştur.³⁹⁷

İbâdiyye fırkanın ismi konusunda birbirinden farklı telaffuzlar kullanılmıştır. Ehlu'l-iman ve'l-istikame, Cemâatü'l-müslimin ve Ehlu'l-adl ve'l-istikame gibi isimlerin yanında; Ebâziyye telaffuzu Umman ve Kuzey Afrika'da yaygın kullanılırken, İbâziyye telaffuzu ise günümüz yazarları kullanmaktadırlar. Ummanda yaşayan İbazilere, Beyasi denmiştir.³⁹⁸

İbâdizîyye büyük günah meselesinde diğer Hâricî fırkalardan farklı olarak, nimetlere karşı nankör olmayı kâfir olarak kabul eder. Hâricî görüşü benimsemeyen Müslümanların yaşadığı bölgeleri İslam toprağı olarak benimserler. İbâdiyye bu görüşleri hasebiyle Hâricîliğin en mutedil fırkası olup günümüze kadar mevcudiyetini muhafaza edebilmiş yegâne Haricî fırkadır.

İbâzilere göre İbadiyye, Abdullah b. İbâz'dan değil de Abdullah b. Vehb er-Râsibî tarafından kurulmuştur. Bu fırkaya İbâziyye dışında Vehbiye dendiği ve Abdullah b. İbâz bu fırkanın devamlılığını sürdürmesi hasebiyle önemli bir lideri olduğu da vurgulanmıştır.³⁹⁹

İbâziyye, imamın özellikleri konusunda diğer Hâricî fırkaların imamet konusunda savunduğu görüşlere ortak görüşleri benimsemiştir. İbâziyye'de imamın Kureyş'ten olması meselesi reddedilen bir olgudur. İmamet makamına gelecek

³⁹⁶ Wellhausen, **Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri**, s. 42-44.

³⁹⁷ Ebül-Fazl Ebül-Kasım b. İbrahim ed-Demmeri Berradi, **Kitâbu'l-Cevahiri'l-Muntekât fi itnâmi ma Ahlâ bihi Kitabu't-Tabakât**, Kahire, 1302. ss. 156-167'den aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.174.

³⁹⁸ Berrâdî, ss. 156-167'den aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.174.

³⁹⁹ Kalhâtî, ss.197-198.

şahsın nesebi değil bilgi birikimi, takvası ve adalet sahibi olması önemlidir. Bu hususları taşıyan herkesin ister köle olsun ister hür olsun imâmete layık olduğunu savunmuşlardır. İbâziler'in imamet hakkındaki bu bütüncül fikirlerinin, onların saflarına pek çok mevaliyi kattığı rivayet edilmiştir.

İbâdiyye'nin imam belirleme konusundaki temel prensipleri; imam olacak kimsenin soyuna bakılmaksızın, vasiyet üzeri veya birilerinin tayiniyle başa geçmesini reddetmişlerdir. Ancak Müslümanların icması sonucuyla imamın seçilmesi gerektiğini savunmuşlardır. İmam seçiminde gerekli olan husus olarak bîatı uygun görmüşlerdir. Bahsedilen bu biat, iki aşamalıdır. Birinci aşamada imam, Hz. Ömer'in başvurduğu gibi özel heyet denilen altı kişilik bir şura seçimiyle ya da Umman'da ve Basra'da yaşayan İbâzi öncülerin seçimiyle kendisine bîat edilir. İkinci aşama olarak şûrâ veya İbâzi öncülerce bîat edilen imamın ümmete arz edilmesi ve ardından halk tarafından bîat edilmesidir.

İbâzi'lerdeki biat anlayışının ikinci aşaması çok mühimdir. Şûra tarafından kendisine bîat edilen imama; halk tarafından biat edilmezse, o kimsenin imam unvanını taşıyamayacağını kaydetmişlerdir. Bunun bir benzer örneği olarak Seyyid Said'e, Umman'da 18. yy.da halk tarafından bîat edilmediği için imam unvanına ulaşamadığını hatırlatabiliriz.⁴⁰⁰

Ümmetin başına seçilen imam; şeriattan ayrıldığında, adaletten uzaklaştığında, halka zulmetmeye başladığında ve görevini layıkıyla yapmadığında görevinden azledilir. İmâmet makamına getirilen bir kimseden daha efdâl birinin toplumda bulunması halinde azledilip azledilmemesi hususu başlangıçta problem olarak görülmemiştir. Nitekim daha sonraları Yezid b. Fendin ile Abdü'l-vehhab b. Abdurrahman arasında meydana gelen sorunlar yüzünden Vehbiyye, Nükkâriyye'nin bölünmesi sonucu efdal olmasına rağmen mefdulün imametini geçerli saymışlardır.

İmam'ın yanında yönetimde bir heyetin veya meclisin mevcudiyetini reddetmişlerdir. Birbirinden farklı Müslüman memleketlerde birden fazla imamın görev yapmasını caiz görmüşlerdir. Hatta Hadramut'ta, Basra'da ve Umman'da aynı zaman içerisinde görev yapan imamlara rastlanmıştır. İmam, görevini yaparken dikkat etmesi gereken en önemli kaynaklar; Kuran'ı-Kerim, Resulullah'ın sünneti,

⁴⁰⁰ Berrâdî, ss. 156-167'den aktaran Fığlalı, **Hâriciler**, s.174.

Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer dönemindeki uygulamalardır. Bu uygulamaları örnek alırken tahkîme yanaşmayı kesinlikle reddetmişlerdir.⁴⁰¹ İmam, Allah'ın şeriatını tatbik ederken Allah'ın kitabının tüm hükümlerini uygulamak ve adaleti tesis etmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bunları yerine getirebilmek için gerekirse zor kullanmayı meşru görmüşlerdir. İmam gerektiği vakit savaşı başlatabilir ve savaşlarda doğrudan komutan da kendisidir. İmanın askeri yönü dışında namaz kıldırır, Valileri uygun bölgelere görevlendirir.

Kendilerine muhalif olan Müslümanlara karşı en anlayışlı olan ve müsamahakâr davranan İbâziyye'dir. Kendileri gibi düşünmeyen Müslümanların şirke düşmediği ancak nimetlere karşı nankörlükte olmaları hasebiyle kâfir olarak kabul nitelemişlerdir.

Muhalif Müslümanlarla savaş yapılacak olursa; onların eşleri, evlatları ve mallarını haram görmedikleri için zarar verilmemesinin gerekliliğine işaret etmişlerdir. Ancak savaş sırasındaki ganimetlerden olan at, deve kılıç ve diğer savaş malzemelerini almada beis görmemişlerdir.

Hâricî düşünceye sahip olmayan muhalif Müslümanların yaşadığı toprakları mümin bölgesi olarak görmeyip Muvahhid bölgesi kabul etmişlerdir. Kendilerinden olmayan yöneticilerin aldığı ordugâhları, zulüm bölgesi bilip onlarla cihat edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁴⁰² Muhalif Müslümanların tövbe etmedikleri takdirde ebedi olarak cehennemde kalacaklarını söylemişlerdir.⁴⁰³

Ezârîka'nın tekfir ettiği kaade olanlar hakkında İbâziler tekfir etmemiştir. Kendilerinden olan Hâricî düşünceye sahip kimselerin, muhaliflerin arasında yaşamasında herhangi bir sorun görmemişlerdir.⁴⁰⁴

İbâziler Umman'da H.II. (M.VIII.) yy.dan beri takriben altmış imam tayin etmiştir. Son zamanlarda Umman sultanlığı için tayin edilen imamlar, kabile liderleri sıfatıyla değerlendirilmişlerdir. Umman'da 1992 senesinde yapılan nüfus yoklamasında nüfusun 1.500.000 olduğu ve ülkenin % 40-45'inin ibazi olduğu tespit edilmiştir. Son zamanlarda İbâziyye'ye ait eser ve kaynakların, Umman Kültür Bakanlığınca yayınlanmaya başlandığı görülmüştür. Umman dışında Hadramut'ta ve

⁴⁰¹ Şemmahi, s.29.

⁴⁰² Kalhâtî, s.227.

⁴⁰³ Kalhâtî, s.142.

⁴⁰⁴ Berrâdî, ss. 156-167'den aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.174.

Zengibar'da ibâzilerin nüfus olarak yoğunluğundan bahsedilmektedir. Ancak son devirlerde Zengibardaki İbâzilerin Şafii mezhebine mensup olmasıyla birlikte İbâzilerde azalma olduğu saptanmıştır.

Günümüzde Kuzey Afrika'da İbâziliğe, en çok mensup olanlar Berberiler olmuşlardır. Yine Kuzey Afrika'da Cebelinefuse, Libya, Züvare ve Trablus bölgelerinde, Cezair'e bağlı Vercelan bölgesinde ve Tunus'a bağlı Cerbe bölgesinde İbâzilerin yaşadığı bilinmektedir. Günümüzde tüm dünya üzerinde yaşayan İbâzilerin nüfusu tam olarak bilinmese de 3.000.000 civarında olduğu düşünülmektedir.

İbâziler, diğer Hâricî fırkalar gibi çeşitli kollara ayrılmıştır. Bu kolların çoğu bir değer ifade etmezken varlıkları kısa süre devam edebilmiştir. İbâziyye fırkasından kopan bazı kollar; Vehbiyye, Halefiyye, Nükkariyye, Dahhakiye, Harisiyye, Fersiyye'dir. Bunların dışında İbâziyye'nin pek çok kolu vardır.

2.2.8. Seâlibiyye Fırkası

Bu fırkanın kurucusu Selebe b. Mişkan olarak bilinmektedir. Daha önceleri Acâride fırkası ile aynı fikirde olan Sealibiyye, Acâride'nin kâfir çocukların buluş çağından sonra İslamiyet'i kabul etmesi noktasında vereceği karar neticesinde hüküm verilmesi gerektiğini reddederek Acaride'den ayrılarak kendi fırkalarını oluşturmuşlardır.⁴⁰⁵

Seâlibiyye fırkasına göre yetişkin bir kimse veya küçük bir çocuk İslâmiyet'i reddederse ebedi olarak cehennemde kalacaktır. Ancak bir kimsenin Müslüman olup olmadığı net olarak bilinmiyorsa O kimsenin İslâmiyet dairesi içinde olduğu varsayılır.

Seâlibiyye fırkası tarihsel süreçte pek çok kola ayrılmıştır. Bu kollardan bazıları Ziyadiyye, Mükremiyye, Ahniyye, Ruşediyye'dir. Bunlar dışında pek çok kolları da mevcuttur.

⁴⁰⁵ Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firak*, s.90

2.3. HÂRİCİLİK'TE İMAMIN GÖREVE GELME ŞEKLİ

Hâricîlerin imamet konusunda önemli görüşlerinden birisi, ümmetin işlerini yerine getiren ve etrafında toplanılabilecek imamın seçim yoluyla başa gelmiş olmasıdır.⁴⁰⁶ İmamın kim olacağına dair yapılacak seçim; sadece seçkin bir grup değil, tüm Müslümanların katılımıyla gerçekleşmelidir.⁴⁰⁷ Bu görüş Hâricîleri diğer fırkalardan ayıran en bariz özelliklerin başında gelmektedir. İmamet'in tespitinde gerekli olan, bîattır. Bu şart Hâricîlikte imâmet için tercih edilen en önemli şartlardan birisidir.

Müslümanlar işlerini yürütecek bir imam seçtiklerinde ve imamın da iktidarı kabul etmesi halinde, kendisine verilen bu görevden feragat etme veya çekilme hakkı yoktur. İmam'ın bu vazifeden çekilme hakkı olmadığı gibi, iktidarını güçlendirmek veya mevcut şüpheleri gidermek için de herhangi bir hakemin varlığını da kabul etmesi düşünülemez.⁴⁰⁸ Hâricîler, tarih sahnesine çıktıklarından beri imamsız kalmamışlardır.

Hz. Ali'ye isyanlarından sonra imâmet makamına geçecek kimsenin tayini için Hâricîler, Abdullah b. Vehb er-Rasibi'nin evinde bir araya gelmişlerdir. Orada bulunan Hâricî liderlerden biri olan Hurkus b. Zuheyr söz alarak: Zulme karşı isyan edip, hakkı savunmak⁴⁰⁹ gerektiğinden bahsetmiştir. Evinde toplanılan Abdullah b. Vehb er-Rasibi ise Müslümanlara düşen vazife; zalim bir yöneticiye karşı, iyilikten yana olup kötülüğün karşısında durup, gerekirse dağlara çıkıp hakikati savunmak gerekir.⁴¹⁰ demiştir. Bu türlü konuşmalar devam ederken Hamza b. Sinan, kendileri içinden İmamet makamına yakışan bir imamın seçilmesini tavsiye etmiştir.⁴¹¹ Orada bulunan Harici liderlerden olan Hurkus b. Zuheyr, Şureyh b. Evsa, Abdullah b. Vehb er-Rasibi ve Hamza b. Sinan'a sırayla imameti teklif etmişlerdir. Bu teklifler sırasında imamete layık olarak Abdullah b. Vehb er-Rasibi'yi Hicri 19 Şevval 37/ Miladi 30 Mart 658 yılında imam seçerek kendisine bîat etmişlerdir. Görevi devralan er- Rasibî bu konuda şu sözleri sarf ettiği kaynaklarda geçmektedir: "Bu makamı

⁴⁰⁶ Fığlalı, **İtikadî İslam Mezhepleri**, s.101.

⁴⁰⁷ Ebu Zehra, s.70.

⁴⁰⁸ M. Said Yazıcıoğlu, **İslam Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, s.29.

⁴⁰⁹ Taberi, I, s. 3364.

⁴¹⁰ İbnu'l-Cevzi, **Mumtazam**, II, s.18.

⁴¹¹ Dineveri, s. 202.

dünya sevgisinden dolayı talep etmediğim gibi öldürülme endişesinden dolayı da reddetmeyeceğim." ⁴¹²

Abdullah b. Vehb er- Rasibi'nin vefatından sonra, Nehrevan'dan kurtulmuş Hariciler, Şûrâ yoluyla imam seçimine gitmişlerdir. Şûrâ'da yine kendilerinden olan ve yaşı hayli büyük olan Müstevrid'i, 42/662 yılında kendilerine imam olarak tayin etmişlerdir. ⁴¹³

Haricilerden Müstevrid'in ⁴¹⁴ vefatından sonra yeniden imam seçimine gidilmiştir. Kufe Valisi Muğire b. Şube tarafından zindana atılan ve işkenceye maruz bırakılan Hayyan b. Zabyan 667 yılında Şûrâ yoluyla başa gelen üçüncü imamları olmuştur. ⁴¹⁵

42/662 yılında dönemin Kûfe valisi tarafından, Kûfe yakınlarındaki Bânikyâ'da, Hayyan b. Zabyan ve Hâricîlerin hemen hepsi öldürülmüştür.

İbâzi fırkasında imamın seçilmesi bîat ile mümkündür. Bu bîat ise iki aşamada mümkündür. İlk aşamada imamlar belirlenen altı kişilik heyet tarafından tespit edilir. Bu adımlarına dayanak olarak Hz. Ömer'in altı kişilik olarak tespit ettiği heyetini referans alırlar. Meclis tarafından belirlenen aday, şûrâyla seçilerek Müslümanların onayına bırakılır. Müslümanlar tarafından da kabul edilirse kendisine uyulur. Ancak bu şarta rağmen bazı durumlarda istisnalar yapılmıştır. Buna misal vermek gerekirse Basra'daki Hâricîlerin liderleri, bazı bölgelere halkın onayına sunulmadan ve halkın bîatı alınmadan doğrudan imam göndermişlerdir. ⁴¹⁶

Biatta kabul edilen ikinci aşama ise; Şûrâ tarafından tayin edilen imamın, halkın rızası ve tasdikini alamaması halinde, imam unvanını taşıyamaz olmasıdır. XIII/XIX. yüzyıllarında bunun bir benzeri örneği Seyyid Said, Umman'da 18. y.y.'da halk tarafından biat edilmediği için imam unvanlığına ulaşamamıştır. ⁴¹⁷ Hâricîlere, bu bîatın Allah ile yapılan akit durumunda olduğu için çok mühim bir fiiliyat olduğunu belirtmişlerdir. Onlar bu durum için (el-Bey'at-u Lillâh) ⁴¹⁸ anlamındaki, Allah'a sadakât ahdi ifadesini kullanmayı tercih etmişlerdir.

⁴¹² Dineveri, s. 202.

⁴¹³ Şemmahi, s.29.

⁴¹⁴ Taberî, **Tarihu'l-Ümem**, II, ss.40-61'den aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.172.

⁴¹⁵ Wellhausen, **Havâric**, 57.

⁴¹⁶ Berrâdî, ss. 156-167'den aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.174.

⁴¹⁷ Berrâdî, ss. 156-167'den aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.174.

⁴¹⁸ el-Bağdadi, **Usûlu'd-Dîn**, ss. 286-7.

Emeviler Döneminde Arap Hâkimiyeti, Şîâ ve Mesîh Akîdeleri⁴¹⁹ isimli kitabını 1894 senesinde kaleme alan Hollandalı yazar Gerlof Van Vloten Hariciler hakkında "Onlar, seçtikleri imam hangi zümreye ait olursa olsun en layık olanlar arasından tercih edilmesini talep eden cumhuriyetçilerdir. "⁴²⁰ demiştir.

Ethem Ruhi Fığlalı Hariciler hakkında şunları belirtmiştir: Onlar, İmam olmak için Haşim'i, Kureyşli ve Arap olma gibi kriterleri kabul etmemişlerdir. Hariciler yöneticinin seçim ile başa getirilmesini savundukları için "Hâricîler, bu görüşleriyle hürriyetçi demokrasinin ve gelişen olaylara göre süratli değişimin temsilcileri olarak görülmektedirler"⁴²¹ demiştir.

İslam'ın ilk devirlerinde imamın seçimle başa gelme fikrini ilk savunan fırkanın Hâricîler olduğu bilinmektedir. Ancak Hâricî fırkası dışında Mutezile, Ehl-i Sünnet ve Mürcie fırkalarına mensup pek çok âlimin de imamet belirlenmesi için seçim esası fikrini dile getirmişlerdir. Sönmez Kutlu, Mürcie fırkası hakkında "imamet makamındaki yönetici geçerliliğini ve unvanını halktan almak zorunda olduğunu" belirtmiştir.⁴²² Ehl-i Sünnet'in temsilcilerinden olan Bakıllani ve eş-Şehristânî, seçim metodunu savunarak İmam'ın seçimle göreve gelmesi gerektiğini açıkça dile getirmişlerdir.⁴²³

2.4. HÂRICİLİK'TE İMAMIN GÖREVLERİ VE GÖREV SÜRESİ

Hâricîlik'te imamın pek çok görevi vardır. Peygamber makamına seçilen imamın görevleri arasında en mühim vazifesi Allah'ın kitabına sımsıkı uymak ve Hz. Peygamberin sünnetine ittiba etmektir. İmam'ın ikinci asli görevi ise adalet'tir. Onlar, Resulullah'tan sonra ilk iki halîfeden Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer dönemindeki uygulamaları örnek almışlardır. Ancak tahkimi kesinlikle reddetmişlerdir.⁴²⁴ İmamın devlet yöneticiliği dışında Müslümanların önünde namazlarını kıldırmasını beklemişlerdir. Ayrıca İslam düşmanlarına karşı savaş

⁴¹⁹ Gerlof Van Vloten, **Emevi Devrinde Arab Hakimiyeti, Şîâ ve Mesîh Akîdeleri Üzerine Araştırmalar**, Çev., Mehmed S. Hatiboğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No:172, Ankara, 1986,s.44.

⁴²⁰ Vloten, s.45.

⁴²¹ Fığlalı, **Hâricîler**, s.172.

⁴²² Sönmez Kutlu, "Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları", **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002, I, ss. 168-210. s.197.

⁴²³ el-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, s.27-28.

⁴²⁴ Kalhâtî, s. 93.

başlattığı gibi savaşlarda komutanlık etmesi fikrini benimsemişlerdir. Kendilerinden olmayan Müslümanları imamların, inançlarına davet etmesini istemişlerdir. Muhaliflerin bu teklifi reddetmeleri halinde Onlarla cihat etmeyi uygun görmüşlerdir.⁴²⁵ Çünkü cihadın, imânın bir parçası olduğu kanaatini taşımışlardır.⁴²⁶

Hâricîler adalet konusunda her ne kadar dikkatli olduklarını söylemiş olsalar bile, insanlar üzerinde sert ve kaba davranmışlardır. Hariciler İslam'ı tebliğ etme konusunda, çabalarını; Müslümanlarla mücadele etmeye ve Müslümanlarla savaşmaya adanmışlar. Çünkü onlara göre, tek Müslüman topluluk kendileri idi.⁴²⁷ Gerçek Müslümanlığı da kendileri temsil ettikleri için, kendileri gibi düşünmeyen Müslümanların kendi inançlarına çağırılması, bu anlayışa göre şarttır.

Müslümanlara karşı savaşmayı ve Onları öldürmeyi meşru gören bu tutumlarının yanına Hâricîler, Hristiyan ve Yahudilere karşı daha hoşgörülü oldukları bilinmektedir. Çünkü Haricilere göre Ehli Kitap Allah'ın emirlerine doğrudan mazhar olmadıklarından dolayı onların himaye edilmesi ve muhafaza edilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Ancak Müslüman olmayan kimselere karşı bu tutumları uzun sürmemiş, Muhalif Müslümanlara olan tepki ve öfkelerinin benzerini Ehli Kitap'a karşı yaptıklarına da tanık olunmuştur. Bu mevzuda Haricilere ait olan Kitabu'l-Ahkâm adlı eserde, diğer din mensupları Müslümanlara cizye ödeseler dahi, onların dinlerinin propaganda yapmalarına, yıpranmış ve yıkılmış mabetlerini onarmalarına veya yeniden mabetlerinin inşasına izin verilmemiştir. Hatta kendilerine ait olan kitapları herkesin önünde okumalarına dahi izin verilmemesi gerektiği savunulmuştur.⁴²⁸

İmamın görev süresi, ilk dört halife, yönetimdeyken tartışılmamış ve onlara belirli bir süre biçilmemiştir. Onlar vefat edinceye kadar görevlerini yapmışlardır.⁴²⁹ Haricilerde imam azlolunacak bir suç işlemedikçe ve hayatta kaldığı müddetçe yeni imam tayinine gerek yoktur. Çünkü yeni imam seçimi ihtilaflara neden olup birliği bozar.⁴³⁰ İmamın; vefatı, imamın makamından çekilmesi ve başka bir dine inanması

⁴²⁵ Kalhâti, s. 227.

⁴²⁶ Kalhâti, s. 227.

⁴²⁷ Julius Wellhausen. **Arap Devleti ve Sukutu**, Çev: Fikret Işıltan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: XLII, Ankara, 1963, ss. 32, 85, 99, 199, s.150.

⁴²⁸ Udeh, s.432.

⁴²⁹ Eryarsoy, s. 290.

⁴³⁰ Udeh, s.432.

gibi sebepler hilafetteki makamının sona ermesine ve azledilmesine neden olur.⁴³¹ İmamın fâsıklığı sebebi ile hilafetten azledilmesi meselesi İslam âlimleri ihtilaf etmişlerse de Hanefî ve Şafî mezheplerindeki genel anlayışa göre, imam fâsıklığı sebebi ile azledilmez.⁴³² Cumhurun ittifâk ettiği konu, imama isyân etmenin tek meşrû sebebi ise açık küfürdür.⁴³³

Hâricîlere göre görevini doğru bir uygulamayla yapmayan zâlim ve fâsik imama başkaldırmak vaciptir.⁴³⁴ Müslümanlar işlerini yürütecek bir imam seçecek olursa ve imam da iktidarı kabul etmesi halinde, kendisine verilen bu görevden feragat etme veya çekilme hakkı yoktur. İmam'ın bu vazifeden çekilme hakkı olmadığı gibi, iktidarını güçlendirmek veya mevcut şüpheleri gidermek için de herhangi bir hakemin varlığını da kabul etmesi düşünülemez.⁴³⁵

2.5. HÂRICÎLİK'TE İMAMDA ARANAN ŞARTLAR

Hâricîlik'te bir kimsenin imam olabilmesi için belli şartlar aranmıştır. Harici imamet anlayışında imamete layık olma hususunda bütün Müslümanlar eşittir. Onlara göre zâhî, âdil, âlim ve cesur olan her Müslüman, nesebi ne olursa olsun imam olabilir.

Hâricîler, imâmet konusunda Kureyş'in üstünlüğü ilkesini reddederler, imâmetin sadece Kureyş'e ve Araplara özgü bir hak olmadığı ve onlardan başkasının da imam olabileceği fikrini savunmuşlardır.⁴³⁶ Tahkim hadisesinden sonra Hâricîler, ilk defa Kureyş kabilesine mensup olmayan, Hâricîlere mensup Abdullah b. Vehb er-Râsibî'yi kendilerine imam tayin etmişlerdir. Ayrıca Abdullah b. Vehb er-Râsibîden sonra, Nâfî b. Ezrâk, Katari b. el-Fucâe, Necde b. Âmir gibi bîat ettikleri kimseler de, Kureyş'den olmamıştır.⁴³⁷ Böylece, Kureyş'e olan tepki, ilk kez pratikte Hâricîler tarafından uygulanmıştır.

Kişinin köle olması veya Kureyşe mensup olmaması O'nun imam olmasına

⁴³¹ Özarslan, s. 98.

⁴³² Neseî, s.199.

⁴³³ İcî, el-Mevâkîf, s. 400.

⁴³⁴ İbnu'l Esîr, el-Kamil, C. II, s.149'dan aktaran Fığlalı, Hâricîler, s.173.

⁴³⁵ M. Said Yazıcıoğlu, s.29.

⁴³⁶ el-Eş'arî, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, s.125.

⁴³⁷ el-Bağdadî, Usûlu'd-Dîn, s. 275.

mani bir durum değildir.⁴³⁸ Bir kimsenin imam olmasındaki en önemli kıstas, O'nun Allah'ın kitabına ve Resulullah'ın sünnetine bağlı olmasıdır.⁴³⁹ Şûrâyla Müslümanların başına tayin olan imam, el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu 'ani'l-Munker'e riayet etmesi ve Allah'ın diğer bir emri olan adalet ilkesine ittiba etmesi gerekir. Onlara göre ahlakça ve dince kusursuz her Müslüman, ümmetin isteği ile imâmlık mertebesine ulaşabilir.

2.5.1. Müslüman ve Erkek Olmak

Hâricîlik'te İmamlıkta pek çok şart aranmaktadır. Bu şartlardan biri de, bedeni kusurlardan uzak olgun bir erkek olmaktır.⁴⁴⁰ Şia; bir çocuğun imametini, namaz kıldıramayacağı ve şer'i görevleri hakkıyla yerine getiremeyeceğinden dolayı kabul etmemiştir.⁴⁴¹

Hâricî fırkalarından biri olan Şebibiye'nin, önceleri savunduğu bir görüş olan bir kadının imam olabilmesi görüşü⁴⁴² daha sonraları reddedilmiştir. Sonuç olarak Hâricîye imam olacak şahıs ile ilgili olarak ahlakça ve dince kusursuz, Allah'ın kitabına ve Resulullah'ın sünnetine bağlı her erkek Müslümanın, nesebine ve ırkına bakılmaksızın ümmetin isteği ile imamet mevkiine getirilebileceği görüşündedir.⁴⁴³

2.5.2. Hür Veya Köle Olmak

Hâricî fırkaların tamamına göre bir imamın Arap olması, Kureyş kabilesine mensup olması, köle veya hür olması arasında hiçbir fark yoktur.⁴⁴⁴ Hâricîler, bu mevzuda Hz. Peygamber'e dayandırılan şu hadisi referans almışlardır: "İmamınız Habeşli bir köle olsa bile, Allah'ın kitabına ve Resulünün sünnetine uydukça onu dinleyin ve itaat edin"⁴⁴⁵ buyurmuştur. Bu çoğulcu görüşleri sayesinde o devirde pek

⁴³⁸ Harun Yıldız, "Hâricî Düşüncenin Gelişimi", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sy.11, Samsun, 1999, s. 260.

⁴³⁹ el-Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, s.204.

⁴⁴⁰ Yıldız, s. 260.

⁴⁴¹ Udeh, s.432.

⁴⁴² Makrîzî, s.180.

⁴⁴³ el-Bağdadî, **el-Fark Beyne'l-Firak**, s. 54.

⁴⁴⁴ Öz - İlhan, **İmâmet**, s. 201.

⁴⁴⁵ İbn Hazm, **el-Fasl fi'l-Milel**, s.89'dan aktaran Fığlalı, **Hariciler**, s.172.

çok mevali, Hâricî saflarına katılmıştır.⁴⁴⁶

Haricilere göre imamet hakkı sadece Arapların herhangi bir kabilesine ait bir hak değildir. Yalnız Araplarla alakalı değil, diğer milletlerden herhangi bir zümre, grup veya aileye tahsis edilmiş bir görev de değildir.⁴⁴⁷ Hariciler, imamet için Hz. Peygamber ile herhangi bir akrabalık veya kan bağı şartı aramaz. İmam üzerinde ümmetin sabit olması yeterlidir. Bu durumda bir zenci veya köle dahi olsa bile imam olmasına engel bir durum değildir.⁴⁴⁸ İmam olma hakkı, her bir müslümana verilmiş en tabi haktır⁴⁴⁹

Hâricîler her ne kadar hür, köle ve nesebe bakmamış olsa da Hâricî olmayan hiç bir muhalif Müslümanın hilâfetini meşru kabul etmemişlerdir. Kendileri gibi düşünmeyen Müslümanlara yaşama hakkı tanımamışlardır.

2.5.3. Şûrâ

Hariciliğin meydana geliş sürecinde imamet ile ilgili savundukları temel noktaları; Şûrâ, bîat ve adalet kavramları oluşturmaktadır. Onlar, imâmette Şûrâ şartını Kur'an-ı Kerimden "...işleri aralarında danışma iledir."⁴⁵⁰ ayetiyle delillendirmişlerdir.⁴⁵¹ Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ardından devlet başkanlığına seçilecek kimseyi tayin etmede, Hz. Ebu Bekir'in, Ensar'dan olan Benî Sâide'nin çardağında halife seçilmesinde, Hz. Ömer'in halifelğinde, ardından Hz. Osman'ın ve son olarak şûrâ yoluyla seçilen Hz. Ali'nin halife seçilmesinde büyük bir topluluğun iştirakinin söz konusu olduğu bilinmektedir. Hulefa-i Raşidîn dönemindeki imamların tayin ve tespit metodu daha sonraları İslam tarihindeki iktidarların teşekkülünü etkilemiştir.

Hâricîler yönetime geçtikten sonra İslami hususların şûrâ yoluyla yerine getirileceği fikrini benimsemişlerdir. Kureyş kabilesinin üstünlüğünü reddeden Hâricîler, şûrâ yoluyla mensubu oldukları zümreye bakmaksızın, tüm Müslümanların Allah'ın huzurunda eşit olduklarını açıkça beyan etmişlerdir.

⁴⁴⁶ el-Bağdadî, **Usûlu'd-Dîn**, s. 275.

⁴⁴⁷ Ebû Zehra, s. 70.

⁴⁴⁸ Yazıcıoğlu, s.29.

⁴⁴⁹ Ebû Zehra, s. 70.

⁴⁵⁰ Şûrâ 38.

⁴⁵¹ er-Razi, s. 68.

Açıkça söylemek gerekirse Hâricîlerin 6. yüzyılda önlerinde örnek alabilecekleri Hulefa-i Raşidîn dışında bir modelleri olmadığı halde, hatta o dönemlerde kabile reislerinden, Krallardan ve Sultanlardan başka iktidara geliş şeklini bilmeyen Hâricîlerin imamette Şûrâ metodunu savunmuş olmaları, Onların çoğulcu yönetime doğru bir hamle yaptıklarını gösterir.⁴⁵²

2.5.4. Allah'a Bîat

Tahkim hadisesinden sonra Harûra'da bir araya gelen Hâricîler, bîatın sadece Allah'a yapılması gerektiğini; Allah dışındaki hiçbir kula bîat yapılamayacağını savunmuşlardır. İlk olarak tahkîme tepki gösteren Hâricîler, bu görüşlerini desteklemek için " ... Zalimlere sözüm olmaz buyurdu."⁴⁵³ ve "... Allah adalet yapanları sever"⁴⁵⁴ ayetlerini delil göstererek zulmeden yöneticiye isyan etmeyi vacip görmüşlerdir.⁴⁵⁵

Onlar, Hz. Ali'yi, Hz. Osman'ı, Amr b. As'ı, Musa el-Eşari'yi ve Sıffin savaşına katılan herkesi ve tahkîm hadisesini kabul edenleri tekfir etmişlerdir. Bu anlayışlarını Allah'a bîatlarının bir şartı kabul etmişlerdir.⁴⁵⁶

2.5.5. el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu 'ani'l-Munker

Kuran-ı Kerimdeki el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu 'ani'l-Munker'in temel esası tüm fırkalar için önem arzeden bir ilke olmakla birlikte Hâricîler için ayrıca önemli bir esastır. Hâricîler açısından devletin en mühim vazifesi adaleti gerçekleştirmek olduğu için idarecinin asli vazifesi halkı kötülükten men etmek ve iyiliğe teşvik etmek olmalıdır.

"Allah, size emanetleri sahiplerine vermeniz, insanlara hükmettiğiniz vakit adaletle hükmetmenizi emreder..."⁴⁵⁷ Hariciler bu ayete göre Müslümanların başına getirilecek yöneticinin, adalet ilkesine riayet etmesine çok dikkat etmişlerdir. Çünkü

⁴⁵² Muhammed Hamidullah, **İslam'da Devlet İdaresi**, Çev. Hamdi Aktaş, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 98-101.

⁴⁵³ Bakara 124.

⁴⁵⁴ Hucurat 49/9.

⁴⁵⁵ Demircan, **Hâricîler'in Siyasi Faaliyetleri**, s.45.

⁴⁵⁶ Bağdadi, **el-Fark Beyne'l-Firak**, s. 45.

⁴⁵⁷ Nisa 4/58.

adalet mevzusu, Hâricîlikte imamet anlayışın özünü teşkil etmektedir.

Hariciler, el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu 'ani'l-Munker mevzusuyla ilişkilendirdiği; amelleri terk edenleri, kendileri gibi düşünmeyenleri kâfirlikle itham etmeleri, kendilerinden olmayan Müslümanların canlarını ve mallarını helal saymaları ve katı anlayışlarından dolayı İslam'ın hoşgörüsüne büyük zarar vermişlerdir.⁴⁵⁸ İbâzilik dışında herhangi bir fırkasının günümüze ulaşamamasının sebebi pratikte dışlayıcı davranışlara neden olmalarından kaynaklanabilir.

2.5.6. Âlim – Âdil– Zâhid ve Efdal Olmak

Hâricî anlayışının temelini adalet kavramı oluşturur. İmamın; âlim, âdil, zâhid ve efdal olması bir kimsenin imam olması için yeterlidir. Bu vasıflara sahip her Müslüman ister köle olsun ister hür olsun imamete layıktır. Bundan dolayı diğer Mezhep anlayışlarındaki imamın Kureyş'e mensup olması, Arap ırkından olması onlar için hükümsüzdür.⁴⁵⁹

İmâmet konusunda Hâricîler, halkın yöneticisi olarak bir imamın toplumun menfaatini gözeten adil; zalim olmayan bir kimseyi imam tayin etmeyi ayetlere dayandırmayı ihmal etmemişlerdir: "Bir vakit, Allah; İbrâhim'i birtakım kelimelerle denedi. İbrâhim onları tamamladı. Allah: "Ben seni insanlara imam kılacağım" buyurmuştu. İbrâhim, "zürriyetimden de" dedi. Allah: "Sözüm zâlimleri içermez buyurdu,"⁴⁶⁰ ayetine dayandırmışlardır.⁴⁶¹

Hud b. Muhakkem el-Huvari yukarıdaki ayet ile ilgili olarak; imametinin bir soya veya bir ırka has olmadığı ve tüm Müslümanların Allah'ın huzurunda eşit oldukları için imametinin herkesin hakkı olduğunu savunmuştur.

Yine âdil imamın gerekliliği ile ilgili olarak bu ayetini⁴⁶² referans almışlardır: " Allah size, mutlaka emanetleri sahiplerine teslim etmenizi emreder. İnsanlar arasında adaletle hükmetmenizi emreder..."⁴⁶³

Hâricîler, Kuran-ı Kerim'le birlikte Hz. Peygamberin hadislerinden de delil aramışlardır: Sevban'ın Hz. Peygamber'den rivayet ettiği "Kureyş size adaletle

⁴⁵⁸ el- Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, ss.170, 175.

⁴⁵⁹ Fığlalı, **Hâricîler**, XVI, s.172.

⁴⁶⁰ Bakara 2/124.

⁴⁶¹ Huvvari, **Tefsir**, I, ss.143-144.

⁴⁶² Huvvari, **Tefsir**, I, 392.

⁴⁶³ Nisa 4/58.

hükmettiği müddetçe siz de onlara karşı doğru olunuz. Şayet adaletle hükmetmezlerse kılıçlarınızı onların boyunlarına dayayınız ve başlarını vurunuz"⁴⁶⁴ hadisi dini bir gerekçe olarak zikredilmiştir.⁴⁶⁵

Hâricîler imamın adaletle işleri yürüttüğü, Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirdiği yani şeriati tatbik ettiği ve yanlışlardan uzak durduğu müddetçe devletin başında kalmaya hakkı olduğunu ifade etmişlerdir. İmamın bunların aksini yapıp adaleti terk ettiği ve sınırı aştığında ise azledilmesi veya öldürülmesi gerekir⁴⁶⁶ demişlerdir. İmamın efdal olması konusunda ise Hâricîler, mefdul kimsenin imâmetini caiz görmüşlerdir.

Hâricîler, her ne kadar imâmete geçecek kimsenin nesebine veya mensubu olduğu zümreye kıymet vermemeyi savunmuş olsa dahi, Hâricî görüşü savunmayan ve kendilerinden olmayan kimseyi imam olarak kesinlikle kabul etmemişlerdir. Tahkîm'den sonra Hz. Ali'ye isyan eden Hâricîlerin, sürekli olarak kendi anlayışlarına mensup kimseleri imamete getirdikleri görülmüştür.⁴⁶⁷

Hâricîlerin imamet mevzusunda İslam düşüncesine kattığı en önemli farklılıklardan biri de şeriatin çizgisinden sapan ve zulmeden idareciye başkaldırma ve isyan etmek olmuştur. Seçimle başa gelen bir imamın, toplumu yönetmede adaletten ayrılması halinde azledilmesini gerekli görmüşlerdir.

2.5.7. Kureyşli Olmak

İmâmet mevzusu, Resulullah'tan sonra Müslümanlar arasında ihtilafa neden olan sebepler arasında yer almıştır. İmâmet müessesesinin gerekliliği, Müslüman toplumun liderinin kim olacağı, imamın tayin ve tespit metodu İslam tarihinde Mezhepler arasında ihtilaflara neden olmuştur.

Hâricî anlayış, imam olacak kişinin Kureyş kabilesine mensup olması şartını tamamen reddeder. Eğer bir imama gerek duyulursa O kimsenin hadari, bedevi, köle veya hür olmasında bir sakınca görmemiştir.⁴⁶⁸ Bunlardan hiçbirinin, kişinin imam olmasını engelleyen temel nitelikler olmadığını savunmuşlardır. Hatta Hâricîler,

⁴⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Beyrut. ths. V, s.277.

⁴⁶⁵ er-Razi, s. 68.

⁴⁶⁶ Ebu Zehra, s.70.

⁴⁶⁷ Neşet Çağatay, **Sorularla İslâm Dini ve İslam Tarihi**, Gündoğan Yayınları, 1997, s.39.

⁴⁶⁸ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, s. 116.

İslam tarihindeki İmamın Kureyşli olmaması konusunda en radikal tutumu takınan ilk fırka olduklarını söylemek mümkündür. Hâricîler, pratikte Kureyş kabilesi dışından imamlar tercih etmişlerdir.⁴⁶⁹

Hâricîler, imamın Kureyş kabilesine mensup olmasına tepki gösterdikleri için bu iddialarına Kur'an'dan deliller getirmeye çalışmışlardır: "...zulmedenlere sözüm olmaz"⁴⁷⁰ ve "... And olsun ki Yüce Allah, adaletle hüküm verenleri sever."⁴⁷¹ âyetlerini delil göstererek zulmeden yöneticiye isyan etmeyi vacip saymışlardır.⁴⁷²

Hâricîlerin Kureyşilik mevzusu, Resulullah'a ait hadislerde rivayet edilmiştir. Buna dair rivayetler, Hâricîlerin ilk müfessirlerinden sayılan Yahya b. Sellam el-İbadi'nin kitabında bulunmaktadır. Eserde, bir gün Hz. Peygamber sadece Kureyş kabilesine mensup olanları evinde topladı. Onlara kendisinden sonra, iktidara geldiklerinde, Müslüman ve gayri Müslim halka nasıl muamelede bulunacaklarını sordu. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sorusuna Abdurrahman b. Avf cevap vererek: "Kur'an ile hükmeder, Peygamberin sünnetini dikkate alır ve Müslümanların düşmanlarıyla Allah yolunda cihat ederek" muamelede bulunacaklarını ifade etti. Rasullullah, Abdurrahman b. Avf'ın bu cevabına karşılık: "Allah'a kasem olsun ki siz Kureyşliler bu şekilde muamelede bulunmayacaksınız. Sizler anca birbirinizle savaşır ve birbirinize düşmanca davranırsınız " diye buyurmuştur. Yine bu hadisle alakalı olarak Hz. Ömer ise Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Kureyşliler yönetim konusunda, Rumlardan ve Habeşlilerden daha tehlikelidir." demiştir.⁴⁷³

Hâricîlerin imâmet konusunda seçim esasını savunma fikirleri ve imamın Kureyş'ten olmasını reddetmelerinin nihayi nedeni, Kureyş'in Müslümanlar üzerindeki gücünü kırmaktır. Bir Kureyş mensubunun, imamları olmasına tepkileri, Kureyşin iktidar gücünü ortadan kaldırma arzularıdır. Çünkü Hâricîler, Kureyş kabilesine mensup olmayanların oluşturduğu bir topluluktur.⁴⁷⁴

Hâricîlerin, imamın Kureyş kabilesine mensup olmayanlardan seçilmesine dair fikirleri, günümüzde mâkul gibi gözükmektedir. Ancak sözün söylendiği o

⁴⁶⁹ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, s.136.

⁴⁷⁰ Bakara, 2/124.

⁴⁷¹ Hucurat, 49/9.

⁴⁷² Demircan, **Hâricîler'in Siyasi Faaliyetleri**, s.45.

⁴⁷³ Yahya b. Salam, **Bed'ü'l-İslâm ve Şera'iu'd-dîn**, thk. W. Schwartz, Salim b. Yakup, Beyrut 1986. ss. 107-108.

⁴⁷⁴ Hatiboğlu, s.162.

asırdaki şartlar ve durumlar düşünülduğünde Hâricîlerin bu görüşlerinin tam olarak tutarlı olup olmadığı tartışmalara neden olan bir meseledir. Çünkü o devirde Hâricîlerin tepki koyduğu Kureyş kabilesi Müslümanların geneli açısından otorite kabul edilmekteydi. Kureyş sayıca, gücüyle ve sahip olduğu imkânlarla diğer kabilelere göre daha üstün bir konumdaydı. Bu sebeple Kureyş'e mensup bir kimsenin imamete getirilmesi Müslümanlar tarafından tepkiye neden olmayacaktı. Ancak Kureyş dışından birinin o makama getirilmesi Müslümanlar tarafından tepkiyle karşılanmasına ve Müslümanların birliğini bozmasına neden olabilirdi.⁴⁷⁵

Buna örnek olarak Hz. Ömer, saldırıya uğrayınca yeni bir imam belirlemeleri için tespit ettiği altı kişilik heyetin⁴⁷⁶ tamamı Kureyş kabilesine mensuplardı. Bu heyette bulunanlar Ümeyye oğullarının temsilcisi olarak Hz. Osman, Teymoğulları temsilcisi olarak Hz. Talha, Haşimoğullarının temsilcisi olarak Hz. Ali (r.a.), Esedoğullarının temsilcisi olarak Hz. Zübeyr, Zühreoğullarının temsilcisi olarak Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. Ebî Vakkas vardı.⁴⁷⁷ Bu heyette bulunan altı şahıs dışında kimsenin imâmete getirilmeyeceğini bilen Hz. Ömer bu kimseleri Şûrâ'ya dâhil etmiştir.⁴⁷⁸

Mehmet Kubat Bir makalesinde Kureyş dışından herhangi bir kimsenin imamete layık görülerek seçilme mevzusu hakkında şöyle demiştir:

*"Açıkçası imamet meselesine evrensel adalet prensibi çerçevesinden bakıldığında, Kureyş dışından da başka bir kabileye mensup birinin liyakat esası üzerine bir imamın seçilmesini savunmak kulağa hoş gelse de, o dönemde bu fikri savunmak, aslında imkânsız istemekle eş değerdi. Bir başka ifadeyle söyleyecek olursak, erken dönem islâm toplumunda Kureyş'in dışında başka bir kabileye mensup birisinin Müslümanların devlet başkanlığını yapabileceğini savunmak, gerçekte farazî, hayalî, ayakları yere basmayan bir görüştü."*⁴⁷⁹

Ziyouddin Rayyis, İmâmette Kureyşilik şartının önemiyle ilgili olarak, günümüz demokrasi anlayışındaki iktidarı kazanan bir partiden olma⁴⁸⁰ şeklinde düşünülmesinin zaruri olduğunu dile getirmiştir.

⁴⁷⁵ Akyüz, **Hilafetin Saltanata Dönüşmesi**, s. 124.

⁴⁷⁶ Muhammed Abid el-Câbiri, **İslâm'da Siyasal Akıl**, Çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi yayınları, İstanbul, 1997, s. 289.

⁴⁷⁷ Abdulaziz Duri, **İlk Dönem İslâm Tarihi**, Kitabevi Yayınları, Çev. Hayrettin Yücesoy, İstanbul s. 92.

⁴⁷⁸ Mehmet Kubat, "Hâricîler'in İmamet Görüşleri Bağlamında Yapılan Bazı Çağdaş Yorumların Tutarsızlığı", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c.6 Sayı.27, Yaz, 2013, s.15.

⁴⁷⁹ Kubat, s.15.

⁴⁸⁰ Ziyouddin Rayyis. **İslâm'da Siyasi Düşünce Tarihi**, Çev. İbrahim Sarıms, Nehir yayınları, İstanbul, 1995, s. 267.

İmâm'ın Kureyş kabilesine mensup olma şartını kabul etmeyen Haricîyye şu nedenlerden Kureyşîliği reddetmiş olabilir:

a) Hâricîlerin imam seçiminde Kureyş kabilesine mensubiyeti kabul etmemesi, Arapların İslam öncesi kabilecilik anlayışının bir yansıması olabilir. Çünkü Hariciyye, Kureyş'ten olmayan Arapların meydana geldiği kabilelerin mensuplarıydı.

b)Hâricîlik'te bir kimsenin imam olabilmesi için belli şartlar aranmıştır. Hâricî imamet anlayışında imamete layık olma hususunda bütün Müslümanlar eşittir. Onlara göre zâhit, âdil, âlim ve cesur olan her Müslüman, nesebi, soyu ne olursa olsun imam olabilir. Hâricîler, imâmet konusunda Kureyş'in üstünlüğü ilkesini reddederler, imâmetin sadece Kureyş'e ve Araplara özgü bir hak olmadığı ve onlardan başkasının da imam olabileceği fikrini savunmuşlardır.⁴⁸¹ Hâricîler, teoride Kureyşilik şartını benimsememiş olsalar dahi kendi görüşlerinden olmayan hiçbir kimsenin imametini de kabul etmedikleri görülmüştür.⁴⁸² Ayrıca Hâricîler daha sonraları Yezid'e karşı başkaldıran ve Haccac devrinde şehit edilen Kureyş kabilesinden olan Abdullah b. Zubeyr'e destek olmaları ve kendileri güçlendikten sonra desteklerini çekmeleri, İmametın Kureyş şartına karşı çıkmalarının sebebi öfkeyle ve düşmanlıktan dolayı reddetmiş olabilirler.

c)Hâricîlere göre zâhit, âdil, âlim ve cesur olan her Müslüman, nesebi ne olursa olsun imam olabilir. Onlar, dine muhalefet ettiği ve doğru yoldan ayrıldığı takdirde, vazifeden alınması yahut öldürülmesi kolay olsun diye, imamın Kureyş'ten olmamasını tercih ederler. Zira böyle bir imamın, kendisini koruyacak taraftarları ve kendisini barındıracak bir aşireti bulunmaz.⁴⁸³

2.6. HÂRICÎLİK'TE İMÂMETİN GEREKLİLİĞİ

Hâricî fırkalar, imametın gerekliliği konusunda birbirinden farklı görüşler benimsemişlerdir. Harici fırkalardan Necedat fırkası dışında tüm fırkalar imametın gerekliliğini savunmuşlardır. Ancak Necedat, imamın şart olmadığı şu ifadeler ile

⁴⁸¹ Ahmet Akbulut, "Hâricîliğin Siyasi Görüşlerinin İtikâdileştirilmesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara, XXXI, 1989, s. 340;

⁴⁸² Sabri Hizmetli, **İslam Tarihi İlk Dönem**, Ankara Okulları Yayınları, Ankara, 2006, s. 503.

⁴⁸³ Patricia Crone, **Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce**, Çev. Hakkı Koni, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 87.

göstermiştir: "Eğer Müslümanlar işlerinde adâletle hükmedebiliyorlarsa, insanların başında bir imama ihtiyaçları yoktur"⁴⁸⁴ İmâmın tayini, şeriatın vacip kılması,⁴⁸⁵ ama caiz kıldığı bir durumdur. İhtiyaç duyulduğu durumlarda Müslümanların bir araya geleceklerini, sorunlarını çözebileceklerini belirtip, imamın gereksizliğini dillendirmişlerdir. Dinin amaçları imametle yerine getirilemez. İmamet mutlak bir ihtiyaç olarak hissedilmez.⁴⁸⁶ Fakat Necedat fırkasının bu konudaki görüşlerinden önce, Harûra'da toplanan Hariciler, işlerini yürütmek için bir yönetici seçmeleri ve sürekli olarak da kendilerine imam tayin etmeleri Hâricîlerin Necedat ile imamet gerekliliği konusunda çeliştiklerini göstermiştir.

Aynı anda birden çok imama itaat mevzusunda ise Acaride'nin bir kolu olan Hamziye, düşmanlar tamamen tükenmedikçe ve insanlar bir görüş etrafında toplanmadıkça, aynı anda iki imamın bulunması caizdir.⁴⁸⁷ der. İbâziyye birden çok imamın aynı vakitte, farklı coğrafyalarda görev yapmalarını caiz görmüştür. Çünkü Hem Umman'da hem de Hadramut'ta aynı vakitte farklı İbâzi imamların varlığı söz konusu olmuştur.

2.7. HÂRİCİLİK'TE İMAMIN GÖREVİNİN SONLANMASI

İslam mezhepleri içerisinde imamın azmedilme meselesi yaygın olarak Hâricî fırkalarda görülmüştür. Hariciler, ilk dört halifelerden; Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer devrindeki hilafet yıllarını meşru görmüşlerdir. Hz. Osman'ın görevinin ilk altı yılını meşru sayarlar, son altı yılını ise hak yoldan çıktığı düşünürler. Hz. Ali'nin tahkimden önceki imametini kabul edip, tahkim sonrası imametini ise küfre girdiği için reddedip, Hz. Ali'yi azletmişlerdir.⁴⁸⁸ Bütün Emevi imamlarının fâcir olduklarını söylemişlerdir. Sadece Ömer b. Abdilaziz hakkında sukut etmişlerdir.⁴⁸⁹

Hâricîler; imamın adaletle işleri yürüttüğü, Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirdiği yani şeriatı tatbik ettiği ve yanlışlardan uzak durduğu müddetçe devletin başında kalmaya hakkı olduğunu ifade etmişlerdir. Bunların aksini yapıp

⁴⁸⁴ el-Amidi, **Ebkâr**, s.252.

⁴⁸⁵ Crone, s. 95.

⁴⁸⁶ Mevdudi, s. 229.

⁴⁸⁷ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, s.130.

⁴⁸⁸ Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed el- Bağdadî, **Usûlu'd-Dîn**, çev. Ömer Aydın, İşaret Yayınları, İstanbul, 1981, s.286-287.

⁴⁸⁹ Ebu Osman Amr b. Bahr el- Cahiz, **el-Beyan ve't-Tebyin**, Darü'l-Cil, Beyrut c.4, Ths, II, 122'den aktaran Öz - İlhan, **İmâmet**, s. 201.

adaleti terk ettiği ve sınırı aştığında, azledilmesi veya öldürülmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁴⁹⁰ Mutezile ve Zeydiye de, bu konuda onlarla aynı görüşü savunmuşlardır.⁴⁹¹ Fakat bu görüşün uygulanışında Hâricîler, onlara göre daha sert bir tutum sergilemiştir.

Ehl-i Sünnet, zalim ve fâcir bir imama karşı ayaklanmayı kabul etmemiştir. Bu konuda Eş'arî, İmamlar bariz olarak Allah'ın yolundan ve hakikatten saparlarsa dahi onlara başkaldırmayı kabul etmemiştir.⁴⁹² Ebu Yusuf ise bu mevzuda şöyle demiştir: "İmamlar kusurlu olsalar bile Onlara itaat edilmesi gerekir."⁴⁹³ Zalim imama karşı ayaklanmayı gerekli görmüşlerdir.⁴⁹⁴ Zalim imama karşı başkaldırma, isyan etme ve imamı azletme Hâricî tarihinde önemli yer tutmuştur. Onlara göre zalim imamı görevden azletmek vaciptir. Ondan dolayı Hâricîler sık sık yöneticilere karşı gruplar oluşturarak başkaldırmışlardır.

Şûrâ'da seçilmiş meşru bir imamdan faziletli birinin bulunması halinde, azledilip edilmeyeceği, fırka için başlangıçta bir problem olarak görülmemiştir. İbâzilerde ileri sürülen bir görüşe göre, göreve gelen bir imamdan efdal başka bir kimsenin bulunması halinde mevcut imam görevden çekilir. Bu görüş İbâziyye ile Hariciler arasında ihtilafa neden olmuştur.⁴⁹⁵ İmamın görev süresi; ölmesi veya öldürülmesi ile sonlanabilir.⁴⁹⁶ Ayrıca imam hak yoldan ayrılırsa, adaleti bırakırsa veya küfre düşerse azledileceği söylenmiştir.

Hâricilikte, imam olarak Müslümanların başına getirilen kimsenin imametten feragat etme veya çekilme hakkı yoktur. İmam'ın bu mukaddes vazifeden çekilme hakkı olmadığı gibi, iktidarını güçlendirmesi veya mevcut şüpheleri gidermek için herhangi bir hakemin varlığını kabul etmesi kesinlikle reddedilmiştir.⁴⁹⁷

⁴⁹⁰ Ebû Zehra, s.70.

⁴⁹¹ el- Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, s. 451.

⁴⁹² el- Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, s. 340.

⁴⁹³ Ya'kûbî, ss.30, 35.

⁴⁹⁴ Bağdadi, **el-Fark Beynel Firak**, s.54.

⁴⁹⁵ Berradi, s.174'ten aktaran Fığlalı, **Hâricîler**, s.174.

⁴⁹⁶ Fığlalı, **Hariciler**, s.182.

⁴⁹⁷ Yazıcıoğlu, s.29.

SONUÇ

Hız. Peygamber'in vefatından hemen sonra başlayan toplumsal bazı sorunlar, Müslümanların kendi içindeki birliğinin bozulmasına ve yeni fırkaların oluşmasına neden olmuştur.

İmâmet ve hilâfet müessesesinin gerekliliği, halkı Allah'ın emir ve yasaklarına göre idare edecek adil bir imâmın seçimi ve imamın göreve gelme biçimi İslam tarihinde Mezhepler arasında ihtilaflara kapı aralamıştır.

Hâricîlik, Resulullah'tan sonra meydana gelen ilk mezhep olduğu gibi, İslam Mezhepler tarihindeki bazı görüşlerin de ilk temsilcileri olmuşlardır. Hâricîler imamın sadece Kureyş kabilesine mensup olma fikrini reddetmeleriyle orijinal bir prensip ortaya atmışlar. Hâricîlerin bu görüşü, İslam düşünce tarihinde ilk defa bu fırka tarafından savunulmuştur.

İmamet konusunda Kureyşîlik şartını reddeden Hariciler, kısmi demokratik gözüken bir anlayışı yansıtmaya çalışmışlardır. İmâmet, hilâfet ve devlet başkanlığı gibi kıymetli makamı belli bir zümrenin etkisinden ayırıp, liyakat sahibi tüm Müslümanların seçimle başa gelebileceği anlayışını ısrarla savunmuşlardır. Hâriciler imamı tayin etmede esaslı metodun "Şûrâ" olduğunu belirtmişlerdir.

Hâricîler'in, imamın Kureyş kabilesine mensup olmayanlardan seçilmesine dair fikirleri, günümüzde mâkul gibi gözükmektedir. Ancak sözün söylendiği o asırdaki şartlar ve durumlar düşünüldüğünde Hâricîlerin bu görüşlerinin tam olarak tutarlı olup olmadığı tartışmalara neden olan bir meseledir. Çünkü o devirde Haricilerin tepki koyduğu Kureyş kabilesi, Müslümanların geneli açısından otorite kabul edilmiştir. Kureyş sayıca, gücüyle ve sahip olduğu imkânlarla diğer kabilelere göre daha üstün bir konumda olmuştur. Bu sebeple Kureyş'e mensup bir kimsenin imamete getirilmesi Müslümanlar tarafından tepkiye neden olmayacaktır. Ancak Kureyş dışından birinin o makama getirilmesi Müslümanlar tarafından tepkiyle karşılanmasına ve Müslümanların birliğinin bozulmasına neden olabilirdi.

Hâricîler'in teoride her ne kadar demokratik sayılsalar bile pratikte böyle olmadıkları yaptıkları icraatlarla açığa çıkmıştır. Onlar Hâricî düşünceye mensup olmayan herkesin gerçek Mü'min olmadıklarını iddia etmişlerdir. Ayrıca Hz. Ali, Muaviye ve Sıffin savaşına katılan her iki tarafı da kâfir kabul ettikleri, bunun

dışında Hâricî olmayan bir kimsenin imametini kabul etmedikleri uygulamalarında görülmüştür. İmamet makamının boş kalmasını istemeyen Hâricîler, kendilerine imam olarak Abdullah b. Vehb er- Rasibi'yi tayin etmişlerdir. Hâricîler, imamlarını sadece kendilerinden olan kişilerden belirledikleri için Kureyşîlik şartını İslami bir kaygıdan dolayı reddettikleri söylenemez. Hâricîlerin tarihine baktığımızda imamet ve iktidar alanlarında başarı gösteremedikleri ve her zaman dışlanarak küçük gruplar halinde varlıklarını sürdürdükleri görülmüştür. Ancak Hâricîlerin Kureyşîlik şartını reddetme tezlerinin İslam düşünce tarihine olumlu bir katkı sağladığını söyleyebiliriz. Hâricîlerin özellikle imâmet meselesi üzerindeki anlayışları sayesinde İslam düşüncesi, zenginleşmiştir.

KAYNAKÇA

Abdülhamid, İrfan. **Dirâsat fi'l-Fırak ve'l-Akaidi'l-İslâmiyye**, Reşid Matbaası, Bağdat, 1967.

Abdülhamid, İrfan. **İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akâid Esasları**, çev. M. Saim Yeprem, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1981.

Adam, Hüdaverdi. **Necmü'd-Din Ömer en-Neseî ve Akidesi**, Değişim Yayınları, Adapazarı, 1998.

Ahmed İbn Hanbel. **Müsned**, Ocak Yayıncılık, Çev. Zekeriya Yıldız, Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, İstanbul, 2014.

Akbulut, Ahmet. "Hâricîliğin Siyasi Görüşlerinin İtikâdîleştirilmesi", **Ankara Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi**, Ankara, XXXI, 1989.

Akbulut, Ahmet. "Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları", **Ankara Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi**, Ankara, 4: 2, 2006, ss. 1-10.

Akyol, Taha. **Hâricîler ve Hizbullah (İslâm Toplularında Terörün Kökleri)**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000.

Akyüz, Vecdi. **Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991.

Algül, Hüseyin. **İslâm Tarihi**, Gonca Yayınları, İstanbul, 1987.

Aliyyü'l-Kari. **Fıkh-ı Ekber Şerhi**, Çev. Hüseyin S. Erdoğan, Hisar Yayınları, 2016.

Ammara, Muhammed. **el-İslâm ve's-Sevre**, Daruş Şuruk, Kahire, 1988.

Aydınlı, Osman. **Mu'tezili İmâmet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci**, Araştırma Yayınları, Ankara, 2003.

Ay, Mahmut. **Mu'tezile ve Siyaset**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2002.

Azimli, Mehmet. "Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Halife Seçimler", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: 7, Sayı:1, 2007, s. 40.

Bağdadi, Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed. **el-Fark Beyne'l-Firak**, Trc. Ethem Ruhi Fığlalı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.

Bağdadî, Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed. **Usûlu'd-Dîn**, çev. Ömer Aydın, İşaret Yayınları, İstanbul, 1981.

Ballı, Hasan Hüseyin. **İlk Hâricîler'de Demokrasi Anlayışı**, (Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir, 2002

Belazuri, Ahmed b. Yahya. **Ensâbü'l-Eşraf ve Ahbarun**, İlk Harf Yayınevi, Çev. Hikmet Akdemir, İstanbul, 2018.

Berradi, Ebül-Fazl Ebül-Kasım b. İbrahim ed-Demmeri. **Kitâbu'l-Cevahiri'l-Muntekât fi İttinâmi ma Ahlâ bihi Kitabu't-Tabakât**, Kahire, 1302.

Beyâzizâde, Ahmet Efendi. **Usûl Munifeli'l-İmân Ebû Hanife, İmam'ı Azâm Ebu Hanife'nin İtikadi Görüşleri**, çev. İlyas Çelebi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

Bozan, Metin. **İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyye'sinin Teşekkül Süreci**, İsam Yayınları, İstanbul, 2009.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. **el-Câmi‘u’s-Sahîh**, Nşr. Muhammed Nizâr Temîm – Heysem Nizâr Temîm, Beyrut, 1995.

Bulut, Halil İbrahim. "Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Hâricîlik ve Günümüze Yansımaları", **Usul İslam Araştırmaları**, Cilt:11, Sayı:11, 2009, ss.41-54

Cabiri, Muhammed Abid. **Çağdaş Arap-İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma**, çev. Ali İhsan Pala-Mehmet Şirin Çıkar, Düşün Yayıncılık, Ankara, 2001.

Cabiri, Muhammed Abid. **İslâm’da Siyasal Akıl**, Çev. Prof. Dr. Vecdi Akyüz, Kitabevi yayınları, İstanbul, 1997.

Cahız, Ebu Osman Amr b. Bahr. **Kitabu’l-Osmaniyye**, Tahk., Abdusselam Muhammed Harun, I. Baskı, Beyrut, 1991.

Crone, Patricia. **Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce**, Çev. Hakkı Koni, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.

Cürcânî, Seyyid Şerif. **et-Ta’rifat**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kahire, 1990.

Cürcani, Seyyid Şerif. **Şerhu’l-Mevâkıf**, Kırk Gece Yayınları, Çev. Ömer Türker, 2010.

Cüveynî , İmâmü’l-Haremeyn. **el-Gıyâsî İslamda Başkanlık Sistemi**, Çev. Doç. Dr. Abdullah Ünalın, Mevsimler Kitap, İstanbul, 2016.

Cüveyni, İmamü’l-Harameyn. **Gıyâsu’l-Umem fi’t-tiyasi’z-Zulem**, Nşr. Mustafa Hilmi – Fuâd Abdülmü’min, İskenderiye, 1979.

Cüveynî, İmamü'l-Harameyn. **Kitabu'l- İrşâd**, Çev. A. Bülent Baloğlu, Mehmet İlhan, Sabri Yılmaz, Faruk Sancar, Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.

Çağatay, Neşet. **Sorularla İslam Dini ve İslam Tarihi**, Gündoğan Yayınları, 1997.

Çetin, Maksut. **Te'vilâtu'l-Kur'an Ekseninde Mâturidî'nin Siyâset Olgusuna Yaklaşımı**, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2008.

Demir, Ahmet İshak. "İmâmiyye Şîasında Dînî Otorite", **Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi**, sayı:3, cilt: III, 2003, s.109-125.

Demircan, Adnan. **Hâricîler'in Siyasi Faaliyetleri**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.

Demircan, Adnan. **Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008.

Dineveri, Ebu Hanife. **el-Ahbaru't-Tıval (Eskilerin Haberleri)**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.

Duri, Abdulaziz. **İlk Dönem İslâm Tarihi**, Endülüs Yayınları, Çev. Hayrettin Yücesoy, İstanbul, 2017.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. **es-Sunen**, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

Ebû'l-Hüseyin Abdurrahim b. Muhammed b. Osman. **Kitabu'l-İntisar ve'r-Reddu ala Ravendiye'l-Mulhid**, Tahk. Alber Nasri Nader, Beyrut, 1957.

Ebû Zehra, Muhammed. **İslam'da Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi**, çev. Ethem Ruhi Fıçlalı-Osman Keskinoglu, Ankara Yayıncılık, İstanbul, 1970.

el-Âmidi, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Salim Seyfuddin. **Ebkaru'l-Efkâr fi Usûlu'd-Dîn**, Tahk. Ahmed Ferid el-Mezidi, Daru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, c. III, 2003.

el-Âmidi, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Salim Seyfuddin. **Gayetu'l-Meram fi İlmi'l-Kelâm**, Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, c. I, 2004.

el-Ekber, Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed b. Abdillâh el-Enbârî Naşı. **Mesâilü'l-İmâme**, Tahk. Josef Van Ess, Beyrut, 1971.

el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan. **el-İbâne an Usûli'd-Diyâne**, İşrak Yayınları, İstanbul, 2010.

el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan. **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn (İlk Dönem İslam Mezhepleri)**, Çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.

el-Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. **el-İktisad fi'l-İ'tikâd(İtikatta Sözün Özü)**, Çev. Ömer Dönmez, Hisar yayınları, 2012.

el-İsfehânî, Râgıb. **el-Mufredâtu Elfâzi'l-Kur'an**, Tahk. Safvân Adnân Dâvûdî, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1998.

el-İsfehânî, Râgıb. **el-Mufredâtu fi Garîbi'l-Kur'ân**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1986.

Eminî, Allame. **Gadir-i Hum**, Trc. Seyyid Ali Hüseyini- Bahri Akyol, İslamî Kültür ve İlişkiler Merkezi Yayınları, İran, 1998.

en-Nesefî, Ebu'l-Muin. **Tevhid'in Esasları (Temhîd)**, çev. Hülya Alper, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017.

en-Neseft Ebu'l-Muin. **Bahru'l-Kelâm**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.

er-Razî, Ahmed b. Muhammed el-Muhtar. **Kitabu Huceci'l-Kur'an**, Tahk. Ahmed Ömer el-Mahmasan, Beyrut, 1986.

er-Râzî, Fahreddin. **Mefâtihu'l-Gayb**, Çev. Sadık Doğru, Lütfullah Cebeci, Huzur Yayın Dağıtım, İstanbul.

Eryarsoy, M. Beşir. **Hilafet-Şia**, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2000.

eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Tâceddin Muhammed b. Abdülkerîm. **el-Milel ve'n-Nihal**, Çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2008.

eş-Şirâzi, Firuzabâdî. **el-Kâmus el-Muhît**, Mısır, trs.

Evkuran, Mehmet. **Sünni Paradigmayı Anlamak, Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması**, Ankara Okulu, Ankara, 2005.

Fayda, Mustafa. "Bedevî", **DİA**, V, İstanbul, 1992, ss.311-317.

Fazlu'r-Rahman. **İslâm**, Çev. Mehmet Aydın, Ankara Okulları, Ankara, 2008.

Fığlalı, Ethem Ruhi. **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, ŞA-TO Yayınları, İstanbul, 2001.

Fığlalı, Ethem Ruhi. **Günümüz İslam Mezhepleri**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2011.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâricîler", **DİA**, XVI, İstanbul, 1997, ss.175-178.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hariciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi**, c. 22, s.5, 1978.

Fığlalı, Ethem Ruhi. **İbadiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri** (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Yayınları, 1983.

Fığlalı, Ethem Ruhi. **İmamiyye Şiası**, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 1984.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler", **Uluslar Arası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu**, İzmir, 1985.

Gedikoğlu, Adnan. **Kur'an Âyetleri Bağlamında İbnü'l-Mutahhar el-Hillî Ve İbn Teymiyye'ye Göre İmâmet Anlayışı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

Goldziher, Ignaz. **İslam'da Fıkıh ve Akaid**, Ardıç Yayınları, Çev. İlhan Başgöz, 2004.

Gölpınarlı, Abdulkakî. **Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik**, Derin Yayınları, İstanbul, 2011.

Görgün, Tahsin. "Hasan-ı Basrî", **DİA**, XVI, İstanbul, 1997, ss.305-307.

Gümüšođlu, Hasan. **İslam'da İmamet ve Hilâfet**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1999.

Haberli, Mehmet. **Eş'ari'nin Makâlat'ında Hâricilerin Sınıflandırılması Ve Öne Çıkan Görüşleri**, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, İstanbul, 2006, s.66.

Hamidullah, Muhmmmed. **İslam'da Devlet İdaresi**, Çev. Hamdi Aktaş, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007.

Hilmi, Mustafa. **Nizâmü'l-Hilâfe'î'l-Fikri'l-İslâmî**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

Hizmetli, Sabri. **İslam Tarihi İlk Dönem**, Ankara Okulları Yayınları, Ankara, 2006.

Huvvari, Hud b. Muhakkem. **Tefsiru Kitabi'l-lahi'l-Aziz**. Tahk. el-Hacc Şerifî, Beyrut, 1990.

Işık, Kemal. **Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelamî Görüşleri**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. **el-Muntazam fî Tarihi'l-Müluk ve'l-Umem**, Dâru'l-kütübi'l-ilmiiyye, Beyrut, 1992.

İbn Ebî'l-İzz, el-Hanefî, Ali b. Muhammed. **el-Akidetü Tahaviyye ve Şerhi**, çev. M. Beşir Eryarsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 2002.

İbnu'l- Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. **Câmiu'l-Usûl**, Çev. S. Kemal Sandıkçı, Muhsin Koçak, Ensar Neşriyat, c. IV, 2008.

İbnu'l- Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. **el-Kâmil fi Tarih**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.

İbn Haldûn, Abdurrahman. **Mukaddime**, Tahk. Arslan Tekin, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed. **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal**, Daru'l-Marife, Beyrut,1986.

İbn Hişam. **H. Muhammed'in Hayatı (es-Siretu'n-Nebeviyye)**, Çev. İzzet Hasan-Neşet Çağatay, Huzur Yayın Dağıtım, Ankara, 1971.

İbn Kesir, İsmail b. Ömer. **el-Bidâye ve'n-Nihaye**, Mektebetu'l-Maarif, Beyrut, 1966.

İbn Kuteybe. **el-İmâmeve's-Siyâse, (Hilâfet ve Siyaset)**, Çev. Kadir Erbil, Maruf Yayınları, Samsun, 2017.

İbn Mâce, EbûAbdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö.273/886). **es-Sünen**, Nşr. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Riyad, 1996.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mûkerrem. **Lisanu'l-Arab**, I-XV, Beyrut, 1997.

İbn Mutahhar el-Hillî, el-Hüseyn b. Yusuf b. Alî. **Keşfu'l-Murâd fi Şerhi Tecrîdi'l-İ'tikâd**, Müessesetü'n-Neşri'l-İslami, Kum, 1372.

İbnü'n-Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak. **el-Fihrist**, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1978.

İbn Sa'd, Muhammed. **et-Tabakâtu'l-Kubrâ**, Dâr Sâdır, Beyrut,1966.

İci, Adududdin. **el-Mevakıf**, Tahk. M. Bedreddin el-Halebi, Matbâtu's-Saade, c.VIII, Mısır, 1907.

İlhan, Avni. **Mehdilik**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1993.

İlhan, Avni. "Şîa'da Usûlu'd-Dîn", **Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu**, İstanbul, 1993.

İsmail Hakkı İzmirli. **Yeni İlmî Kelam**, Ankara Okulu, Ankara, 2013.

İşcan, Mehmet Zeki. "İmamiyye Şiasında Politik Bir Teori Olarak İmamet'in İmkânı", **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl:6, sy.10, Kış, 2002, s.74.

İşcan, Mehmet Zeki. **Selefilik İslami Köktencilğin Tarihi Temelleri**, Kitap yayınevi, İstanbul, 2006.

Kâdî Abdülcebâr, Ebu'l-Hasan Abdülcebâr b. Ahmed. **el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl**, Thk. Abdullah Âlim Mahmud-Süleyman Dünya, Kahire, trs.

Kâdî Abdülcebâr, Ebu'l-Hasan Abdülcebâr b. Ahmed. **Şerhu'l-Usuli'l-Hamse**, Thk. Abdulkerim Osman, Kahire, 1965.

Kalhati, Ebu Said b. el-Ezdi. **el-Keşf ve'l-Beyan**, Thk. Seyyide İsmail Kâşif, Amman,1980.

Kandehlevi, M. Yusuf. **Hayâtu's-Sahâbe**, Çev. Ahmet Meylani, İslami Neşriyat, İstanbul, 1983.

Karaman, Hayreddin. **Mukayeseli İslam Hukuku**, İz Yayıncılık, c.I, İstanbul, 1973.

Keskin, Halife. **Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanç Esasları**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.

Kubat, Mehmet. "Hâricîler'in İmamet Görüşleri Bağlamında Yapılan Bazı Çağdaş Yorumların Tutarsızlığı", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c.6 Sayı.27, Yaz, 2013, s.15.

Kummî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh. **Risâletu İ'tikâdâtî'l-İmâmiyye**, Trc. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978.

Kummi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh. **Kitabu'l-Makalati'l-Fırak**, Çev. Prof. Dr. Sabri Hizmetli, Hasan Onat, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, Ankara Okulları Yayınları, Ankara, 2004.

Kutlu, Sönmez. "Ehl-i Sünnet Siyâset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması", **İsam Mezhep Araştırmaları**, I/1, Bahar, 2008.

Küleyni, Ebu Cafer Muhammed b. İshâk. **Usûlu'l-Kâfi**, Nşr. Ali Ekber el-Gaffârî, I-VIII, Dârü's-sa'b Dârü't-Teârûf, Beyrut, 1980.

Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. **en-Nizâ ve't-Tehâsum fi-mâ Beyne-Beni Umeyye ve Beni Haşim**, Mısır, 1937.

Mâturîdî, Ebû Mansûr. **Kitâbu't-Tevhid**, Çev. Bekir Topaloğlu, İSAM, İstanbul, 2019.

Maverdi, Ebu'l-Hasan Habib. **el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye**, thk. Ahmed Mübârek el Bağdâdî, Kuveyt, 1989.

Memiş, Murat. "İmâmet Teorisi Bağlamında Mu'tezililerin Hz. Ali Anlayışı", **Kelâm Araştırmaları**, 8 (2), 2010, ss.115-146.

Mesûdî. **Murucu'z-Zehab**, SelengeYayıları, Çev. D. Ahsen Batur, 2005.

Mubberred, Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezid. **el-Kâmil fi'l-Lugat-i ve'l-Edeb-i ve'n-Nahv-i ve't-Tasrif**, Thk. Dr. Zeki Muharek-Ahmed Muhammed Şakir, Mısır,1936.

Mutçalı, Serdar. **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995.

Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccac el-Kuşeyri. **el-Câmiu's-Sahih**, Çağrı Yayınevi, İstanbul, 1981.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. **es-Sunen**, Nşr. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Riyad, 1996.

Nesefî, Ömer. **Akaid**, Otağ Yayınları, Haz. M.Seyyid Ahsen, İstanbul, 1971.

Nevbahti - Kummi. **Şii Fırkalar: Kitâbu'l-Makalât ve'l-Fırak Fıraku's-Şia**, Çev.:Sabri Hizmetli, Hasan Onat, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, Ankara Okulu, İstanbul, 2004.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. **Muğni'l-Muhtaç**, Çev. Soner Duman, Miraç Yayınları, c. IV, 2017.

Nevin Abdulhalık Mustafa. **İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet**, Terc. Prof. Dr. Vecdi Akyüz, İz Yayıncılık, İstanbul, 1990.

Neşvanü'l-Himyeri. **Huri'l-İyn**, (thk. Kemal Mustafa), Beyrut, 1985.

Numan b. Sâbit, Ebu Hanîfe. **Fıkh-ı Ekber**, Terc. Hasan Basri Çantay, DİB Yayınları, Ankara, 1986.

Okumuş, Ejder. "Din-Devlet İlişkilerinde Meşruyet Kavramı Etrafında Bir Yaklaşım", **Marife Dergisi**, Yıl 1, Sayı, 3, Konya, 2002.

Onat, Hasan. **Emeviler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

Onat Hasan - Kutlu Sönmez **İslam Mezhepleri Tarihi**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.

Özarılan, Selim. **Pezdevî'nin Kelami Görüşleri**, DİB Yayınları, Ankara, 2010.

Öz Mustafa - Avni İlhan, "İmâmet", **DİA**, c. XXII, İstanbul, 2000, ss.203-207.

Öz, Mustafa. **Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011.

Öz, Mustafa, **Ehl-i Beyt**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.

Öz, Mustafa. **Şia**, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2000.

Paşa, Ahmet Cevdet. **Peygamberlerin Kıssaları ve Hâlifelerin Tarihi**, Sad. Ali Arslan, Arslan Yayınları, İstanbul, 1977.

Pezdevi, Ebû Yusr Muhammed. **Ehl-i Sünnet Akaidi**, Çev. Şerafettin Gölcük, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1980.

Pezdevi, İmâm Ebû'l-Yusr, **Usûlu'd-Dîn**, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Kahire, 2003.

Rayyis, Ziyaüddin. **İslâm'da Siyasi Düşünce Tarihi**, Çev. İbrahim Sarmış, Nehir yayınları, İstanbul, 1995.

Rıza, Muhammed. **Ali b. Ebi Talib Rabiü'l-Hulefai'r-Raşidin**, Thk. Hassan es-Seyyide'd-Derviş, Daru Alemu'l-Kutub, 2005.

Salim b. Zekvan'ın "Sîre" adlı eserindeki Mürcie ile ilgili kısmın tercemesi (Notlarla Çev. : Sönmez Kutlu). **AÜİFD.**, Cilt:35, 1996, ss.467-475.

Sâbûnî, Nureddîn. **Mâturidiyye Akaidi**, Terc. Bekir Topaloğlu, DİB Yayınları, Ankara, 1980.

Subhî, Ahmed Mahmûd. **Nazariyyetu'l-İmâme**, Darü'n-Nahdati'l-Arabiyye Yayınevi, Beyrut, 1991.

Suphi es-Salih. **İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri**, Çev. İbrahim Sarmış, Bir Yayınevi, İstanbul, 1983.

Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir. **Târihu'l-Hulefâ**, Guraba Yayınları, Beyrut, 1974.

Şemmahi, Ebul Abbas Ahmed b. Said. **Kitâbüs-Siyer**, Darü'l-Medari'l-İslami, Beyrut, 2009.

Şeyh Mufid, Ebu Abdillah Muhammed b. Muhammed b. En-Nu'mân el-Harisî. **el-İfsâh fî İmâmeti Emîri'l-Mü'minîn Aleyhi's-Selâm**, Müessesetu'l-Bi'set, Kum, 1412.

Şeyh Mufid, Ebu Abdillah Muhammed b. Muhammed b. En-Nu'mân e l -Harisî. **Evâilü'l-Makâlât fi'l-Mezâhibi'l-Muhtarât**, Nşr. İbrahim el-Ensârî, Beyrut, 1993.

Taghiyev, Vahid. **İbnü'l-Mutahhar el Hillî'ni İmamet Düşüncesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) MÜSBE., İstanbul, 2007.

Taberî, Ebu Câ'fer Muhammed b. Cerir. **Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk**, Kahire, Cilt:2, 1939.

Taberî, Ebu Câ'fer Muhammed b. Cerir. **Taberî Tefsiri**, Ümit Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Taftazânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. **Şerhu'l-Akaid**, Trc. Talha Hakan Alp, Rihle Kitap, İstanbul, 2011.

Teber, Hatice. **Hud b. Muhakkem Huvvar'i ve Tefsiru Kitabı'l-lahi'l Az'iz**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1994.

Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. **es-Sunen**, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1998.

Topaloğlu, Bekir – İlyas Çelebi. **Kelâm Terimleri Sözlüğü**, İsam Yayınları, İstanbul, 2010.

Topaloğlu, Bekir. **Kelâm İlmi**, Damla Yayınevi, İstanbul, 2010.

Tusi, Nasuriddin Muhammed b. el-Hasan. "İmâmet Risalesi", çev. Hasan Onat, **A.Ü.İ.F.D.** Ankara,1996,CXXXV, ss.182,187.

Udeh, Abdulkadir. **İslam Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk**, çev. Akif Nuri, İhya Yayınları, İstanbul, 1979.

Umeri, Ekrem Ziya. **Sahih Rivayetlere Göre Dört Hâlife Dönemi**, Beka Yayınları, Çev. Kasım Koç, İstanbul, 2018.

Vloten, Gerlof Van. **Emevi Devrinde Arab Hâkimiyeti, Şîâ ve Mesîh Akîdeleri Üzerine Araştırmalar**, Çev. Mehmed S. Hatiboğlu, Ankara Üniversitesi ilahiyat

Fakültesi Yayınları, No:172, Ankara, 1986.

Yazıcıoğlu, M.Said. **İslam Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.

Yazır, Elmalılı Hamdi. **Hak Dini Kur'an Dili**, Azim Dağıtım Yayınevi, İstanbul, c.10, 1992.

Yahya b. Salam. **Bed'u'l-İslam ve Şera'iu'd-Din**, thk. W. Schwartz, Salim b. Yakup, Beyrut, 1986.

Ya'kûbî, Ahmed b. EbîYa'kûb el-Abbâsî. **Târîh**, Müessesetü'l-A'lemili'l-Matbuat Yayınları, Beyrut, c. I-II, 1960.

Yıldız, Harun. "Hâricî Düşüncenin Gelişimi", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sy.11, Samsun, 1999, s. 260.

Yiğit, İsmail. "Osman", **DİA**, İstanbul, 2007, c.33, ss.438-443.

Yüceer, İsa. **Kelâm Fırkalarında Yöntem**, Tablet kitabevi, Konya, 2007.

Zorlu, Cem. **İslâm'da İlk İktidar Mücadelesi**, Yediveren Yayınları, Konya, 2002.

Watt, William Montgomery. **İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri**, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Şa-To İlâhiyat Yayınları, İstanbul, 2001.

Watt, William Montgomery. **Dinlerde Hakikat**, Çev. A. Vahap Taştan - Ali Kuşat, İstanbul, 2002.

Wellhausen, Julius. **Arap Devleti ve Sukutu**, Çev. Fikret Işıltan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: XLII, Ankara, 1963.

Wellhausen, Julius. **İslâmiyet'in İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri, (Ahzâbu'l-Muârazati's-Siyâsiyeti'd-Diniyyet-i fis'-Sadri'l-İslam, el-Havâric ve's-Şia, Arap)**Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.

